

ז ס י מ ן

חימוץ במי פירות ובחומרים מתפחים

א. השוואת הגמרא בין איסור חמץ למצות מצה

השוואת הגמרא בין איסור חמץ למצות מצה היא לתרי גיסי

נאמר בגמרא (פסחים לה ע"א): "הני אינן, אורז ודוחן לא. מנהני מילי, אמר רבי שמעון בן לקיש, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, וכן תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב: אמר קרא (דברים טז, א): 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות' – דברים הבאים לידי חימוץ, אדם יוצא בהן ידי חובתו במצה; יצאו אלו שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון", ע"כ. ומבואר שיש תלות בין חמץ למצה לשני הצדדים. דהיינו שלחד גיסא, אם הדבר בא לידי חימוץ, אפשר לצאת בו ידי חובת מצה. ולאידך גיסא, אם אין הדבר בא לידי חימוץ, אין יוצאים בו ידי חובת מצה. דאם נאמר שהתלות היא רק לחד גיסא, דהיינו שדברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה, בהכרח שהם באים לידי חימוץ, אבל יתכן שיש דברים שבאים לידי חימוץ ובכל זאת לא יוצאים בהם ידי חובת מצה, לא היה נכון לומר "דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן" וכו'.

דברי הגמרא בדין עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש

ואולם בהמשך הסוגיה נאמר כך: "אמר רבה בר בר חנה אמר ריש לקיש: עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש, אין חייבין על חימוצה כרת. יתיב רב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע קמיה דרב אידי בר אבין, ויתיב רב אידי בר אבין וקא מנמנס. אמר ליה רב הונא בריה דרב יהושע לרב פפא: מאי טעמא דריש לקיש, אמר ליה, דאמר קרא: 'לא תאכל עליו חמץ' [וגו'] – דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו במצה, חייבין על חימוצו כרת, והא הואיל ואין אדם יוצא בה ידי חובתו, דהויא ליה מצה עשירה, אין

1. חמשת מיני דגן יוצאים בהם ידי חובת מצה.
2. כן הוא ברוב כה"י. בכ"י מינ' המימרה היא בשם ר' יוחנן וכן בהמשך הסוגיה, ויש גרסה שזו מימרה שנאמרה בשם ר' יוחנן ור"ל (כ"י וט' 134), ויעוין בזה לקמן.

חייבין על חימוצה כרת. איתביה רב הונא בריה דרב יהושע לרב פפא: המחחו וגמעו – אם חמץ הוא ענוש כרת, ואם מצה הוא אין אדם יוצא ידי חובתו בפסח. והא הכא דאין אדם יוצא ידי חובתו במצה וחייבין על חימוצו כרת. איתער בהו רב אידי בר אבין, אמר להו: דרדקי, היינו טעמא דריש לקיש, משום דהו להו מי פירות, ומי פירות אין מחמיצין, ע"כ. ולכאורה רב פפא אמר דבר נכון שכבר שמענו אותו מפי ריש לקיש. דהא התבאר לעיל שלא יתכן שיהיו דברים שיבואו לידי חימוץ ובכל זאת לא יצאו בהם ידי חובת מצה. וכיון שבמצה עשירה לא יוצאים ידי חובת מצה, לא יתכן שיהיה בה חיוב חמץ. ולכאורה הקושיה שהקשה עליו רב הונא בריה דרב יהושע אמורה היתה להיות קשה על ריש לקיש גם בתחילת דבריו בעניין אורז ודוחן הנ"ל³.

לכאורה לא היה מקום לקושיה על רב פפא כיון שהנידון על החפצא

ועל כרחנו אין קושיה מברייתא זו דהמחחו וגמעו על ריש לקיש. והיינו משום שכאשר דנים על דרך אכילה, באמת אין מקום להשוות בין איסור חמץ ובין מצות מצה. איסור חמץ שייך גם בשתיית חמץ, דלא הקפידה התורה דווקא על אכילה, ובכל מקום שתייה בכלל אכילה (יומא עו ע"א ושבועות כב ע"ב). וברור שאסור לשתות מי נחתום או שיכר שהחמיצו כמו שאסור לאכול לחם או תערובת חמץ⁴. אבל במצה אחד מפרטי המצוה הוא אכילת לחם עוני (דברים טז, ג). ושתייה לעניין זה אינה בכלל אכילה, ואין כאן אכילת לחם אלא שתיית משקה. ולכן סברה פשוטה היא שאין להשוות בעניין זה את איסור החמץ למצות המצה. אבל כשהנידון הוא על מהות החפצא עצמו, ודנים מה כלול בכלל חמץ ומה כלול בכלל מצה, באמת לא אמורה להיות סברה לחלק על פי ההיקש של חמץ למצה. ולכן יש למעט אורז ודוחן ממצות מצה כיון שהם לא שייכים באיסור חמץ. אמנם השתא דאתינן להכי גם אין מקום להקשות על רב פפא שאמר את דבריו בדין מצה עשירה מדין המחחו וגמעו,

3. זו הסיבה שהיה צריך להכריח לעיל שהתלות בין חמץ למצה הוא לתרי גיסי. דאם התלות היתה רק לחד גיסא, היה אפשר לומר שאמנם כל מה שיוצאים בו ידי חובת מצה יש בו איסור חמץ, אבל יתכן שיהיה דבר שיש בו איסור חמץ ולא יהיה ניתן לצאת בו חיוב מצה, כמו מצה עשירה. וממילא שפיר מקשה רב הונא בריה דרב יהושע רק על רב פפא, ואין דבריו קשים על דברי ריש לקיש דלעיל, ולא היה רב פפא יכול להסתמך על דברי ריש לקיש הנ"ל.

4. ומיחוי דבר העומד לאכילה אינו סיבה לפטור ולהוציא מכלל האיסור, הן מצד שהוא כלול בהא דשתייה בכלל אכילה, וכדמשמע מדברי התוס' (נידה לב ע"א ד"ה שתייה), והן מצד הריבוי מ"נפש", וכדמשמע מדברי התוס' (חולין קכ ע"א ד"ה לרבנות).

דגם במצה עשירה הנידון הוא על מהות החפצא. והשאלה היא אם מצה מסוג כזה היא בכלל מצת מצוה. וכיון שאין היא בכלל מצה, יש לומר שגם לא תהיה בכלל איסור חמץ.

ביאור מחלוקת האמוראים בדין מצה עשירה

ונראה שהיה ברור לגמרא שגם פסול מצה עשירה אינו פסול במהות החפצא אלא בדרך אכילתה של המצה. ומה שמערבים במצה אינו פוסל אותה מצד עצם החומרים שבה, אלא מצד שדרך אכילתה כשהם מעורבים בה אינה דרך אכילת לחם עוני אלא דרך עשירות. וכיון שכך, אין הנידון של מצה עשירה דומה בהכרח לנידון הקודם של סוגי החומרים שמהם המצה יכולה להעשות. וחידושו של רב פפא היה שיש להשוות בין חמץ למצה לא רק לגבי מהות החפצא אלא גם לגבי דרך אכילתם. ולכן שפיר היה אפשר להקשות עליו מהנידון של המחנה וגמעו. דגם זה נידון השייך לדרך אכילה ומבואר שאין תלות בין גדרי חמץ לגדרי מצה. ונראה שרב פפא סבר שנידון מצה עשירה אינו נידון של דרך אכילה אלא של מהות החפצא. ולכן לדעתו יש לדמות את הדבר לדברי ריש לקיש בעניין אורז ודוחן, ולאידך גיסא, אין מקום להקשות עליו מהנידון של המחנה וגמעו, שזהו נידון ששייך בעליל לדרך אכילה ולא למהות החפצא⁵.

ב. מחלוקת רש"י ותוס' בדין מי פירות שלא עירבו בהם מים

שיטת רש"י במחלוקת התנאים בעניין לישת עיסה של מצה ביין שמן ודבש

ובהמשך (לו ע"א) איתא: "תנו רבנן: יכול יוצא אדם ידי חובתו במעשר שני בירושלים, תלמוד לומר 'לחם עני' – מה שנאכל באנינות, יצא זה שאינו נאכל באנינות אלא בשמחה, דברי רבי יוסי הגלילי. רבי עקיבא אומר: 'מצות' 'מצות' ריבה. אם כן מה תלמוד לומר 'לחם עני', פרט לעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש וכו'. וסבר רבי עקיבא עיסה שנילושה ביין ושמן ודבש לא, והתניא אין לשין עיסה

5. ואולם בתוס' הרא"ש (לה ע"א ד"ה ואם מצה) כתב: "ואם מצה הוא אינו יוצא בה ידי חובתו בפסח – דלאו לחם הוא", ומבואר שהבין שהריעותא בהמחהו וגמעו היא שאין כאן לחם. ולפי זה יקשה כנ"ל שהקושי הוא כבר על ריש לקיש ולא על רב פפא, וצ"ע.

בפסח בין ושמן ודבש, ואם לש – רבן גמליאל אומר תשרף מיד, וחכמים אומרים יאכל, ואמר רבי עקיבא: שֶׁבֶּתִי היתה אצל רבי אליעזר ורבי יהושע, ולשתי להם עיסה בין ושמן ודבש ולא אמרו לי דבר וכו'. לא קשיא, הא ביום טוב ראשון הא ביום טוב שני, ע"כ. ופירש רש"י (שם ד"ה אין לשין) וז"ל: "אין לשין את העיסה – של מצות בין ושמן ודבש, מפני שקרובה וממהרת להחמיץ, ואין אדם יכול לשומרה, לפיכך אם לש תשרף מיד. ובמועד קאמר ולא ביום טוב, דהבערה שלא לצורך היא. ולר' יוחנן דאמר לעיל מי פירות אין מחמיצין לא קשיא הך, דאיהו אין חייבין על חימוצו כרת קאמר, ולא הוי חמץ גמור אלא חמץ נוקשה הוי כלומר רע, ואותו חימוץ הן ממהרין להחמיץ ואי אפשר לשומרין, עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין שהפטור הקיים בעיסה שנילושה בין ושמן ודבש הוא רק מעונש כרת, אבל יש לעיסה דין של חמץ נוקשה, והיא ממהרת להחמיץ. ולכן נחלקו התנאים בדינה, שלדעת רבן גמליאל יש לשורפה מיד, לדעת חכמים בדיעבד יאפנה ויאכלנה, ולדעת ר' עקיבא אפשר לעשותה לכתחילה ואין חוששים שלא יספיק לאפותה לפני שתחמיץ.

ונראה שעכ"פ ר' עקיבא מודה לכך שהעיסה מחמיצה. דעד כאן לא נחלק על חכמים אלא רק לעניין החשש שמא תחמיץ מהר מדי, אבל העובדה שהיה אפשר לעשותה מצה, ורק משום שאין היא לחם עוני אין היא כשרה למצה, מלמדת שעקרונית מצה עשירה יכולה להחמיץ. דאין לנו סיבה להניח שהוא חולק על הכלל שנקבע לעיל (לה ע"א) שמה שאינו ראוי לחימוץ אין יוצאים בו ידי חובת מצה. וכל שכן שחכמים אינם חולקים על כך שעיסה כזו יכולה להחמיץ, ולא התירו לאוכלה בדיעבד אלא אם לא שהתה. וכן מבואר בדברי הראשונים שגם לר' עקיבא העיסה מחמיצה: המאירי (לו ע"א ד"ה לישת) כתב וז"ל: "ואמר ר' עקיבא וכו', שאין מי פירות גורמין למהר את החימוץ והרי הוא כשאר לישות", עכ"ל. ותלמיד הרשב"א (לו ע"א ד"ה מכאן) כתב: "הלכה כר' עקיבא, ומותר ללוש באלו על ידי מים אלא אם כן שהה כדי שיעור חמץ". וכן כתב רבינו חננאל (לו ע"א ד"ה ושנינו) שר' עקיבא לש רק "דבר מועט", והיינו משום שכמות קטנה נשמרת מחימוץ. ויש להאריך בביאור דבריו אבל אכמ"ל.

6. כן היא הגרסה בדפוס ונ'. ובדפוסים המאוחרים הגיהו שצ"ל לריש לקיש, ואולם כאמור לעיל (הערה 2), בחלק מכתבי היד הגרסה בדף לה ע"א היא שר' יוחנן הוא בעל המימרה בעניין לישת עיסה בין שמן ודבש. ויתכן אפוא שזו היתה גם גרסת רש"י. והב"י (סי' תסב אות א-ב) גרס ברש"י "ולמאן דאמר".

רש"י מפרש את דברי ריש לקיש כשלא נתן מים בעיסה

ורש"י (לה ע"א ד"ה בין ובשמן) פירש את דברי ריש לקיש⁷, וז"ל: "בין ובשמן – דלא נתן בה מים. אין חייבין על חימוצו כרת – דמי פירות אין מחמיצין כדלקמן", עכ"ל. ומבואר שהבין את דברי ריש לקיש דווקא בכגון שלא נתן בה מים. ורק במקרה כזה אין חייבים על חימוצה כרת. ומדבריו יש להסיק שאם נתן מים בעיסה, האוכלה חייב כרת, ולא איכפת לן שמי פירות אין מחמיצים. דמציאות המים גורמת להחמצה, ואין בכוח מי הפירות המצויים יחד עימם לבטל זאת. ואם כן בעל כרחנו גם מחלוקת התנאים על לישת המצות בין שמן ודבש נאמרה דווקא בכגון שלא נתן מים בעיסה, שהרי רש"י (לו שם) קישר להדיא בין שתי הסוגיות והשווה ביניהם⁸.

שיטת ר"ת שהאיסור רק כשנתן מים וראייתו מקמחא דאבישונא

אמנם התוס' (שם לה ע"ב ד"ה ומי פירות) כתבו וז"ל: "ומי פירות אין מחמיצין – היינו להתחייב כרת, כדאמרינן בהדיא אין חייבין על חימוצו כרת אבל לאו אית ביה, ובסמוך נמי אמרינן אין לשין בין ושמן ודבש ואם לש תשרף מיד, וחכמים נמי דאמרי תאכל היינו משום שיכולין לשומרה מן החמץ כשאר עיסה, אבל לכולי עלמא מחמיצין. וקשה, דלקמן (מ' ע"א) מסקינן גבי קימחא דאבישונא אבל מי פירות שרי דמי פירות אין מחמיצין, משמע דשרינן לגמרי, וכן פירש ר"ת דאין מחמיצין כל עיקר. והא דאמר תשרף מיד, כשעירב עמהן מים דאז ממהרות יותר להחמיק, ועל הא אמר דאין בהן כרת אבל לאו אית ביה, אבל היכא דלית ביה תערובת מים, כגון יין וחומץ ושאר מי פירות שרו לגמרי", עכ"ל. וכבר דחו התוס' (מנחות נג ע"ב ד"ה אין מחמיצין) את הראיה מקימחא דאבישונא, וז"ל: "הא דשרי רבא חצבא דאבישונא משום דמי פירות אין מחמיצין, קסבר כיון דאין מחמיצין חמץ גמור לא גזור להחמיר ולחוש דילמא נפקי מיא מהא ובלע אידך, משום דמילתא דלא שכיחא הוא, דאם היו מחמיצין חמץ גמור כיון שיש בו כרת, היינו חוששין אע"ג דלא שכיחא", עכ"ל. דהיינו, הנידון בחצבא דאבישונא איננו על קמח שידוע לגביו שהוא נילוש במי

7. או ר' יוחנן וכנ"ל.

8. ומיהו בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' שלג) ובשבלי הלקט (סי' ריד) בשם הרי"ד הבינו בדעת רש"י שחמץ נוקשה הוא רק כשמערבים מים במי פירות. וכבר נתקשה המהדיר לשו"ת הרשב"א (הע' 11) דלכאורה מפורש בדברי רש"י שריש לקיש אוסר אף ללא מים, וצ"ע. וכן מבואר בר"ן (על הרי"ף י' ע"א ד"ה עיסה) שרש"י החמיר אף במי פירות ללא מים, דז"ל: "עיסה שנילושה בין ושמן ודבש אין חייבין על חמוצה כרת – פירש רש"י ז"ל בשלא נתן לתוכה מים וכרת הוא דאין חייבין עליה, משום דמי פירות אינם מחמיצין, אבל נוקשה מיהא הוי".

פירות. מדובר על כד שמייבשים בתוכו קליות בתנור, והחשש הוא שאם הכד עומד כדרכו, המים הנפלטים מן הקליות מחום האור עלולים לחזור ולהיבלע בקליות. וחשש זה אינו מוכרח כלל, דהא התנור קולה את הקליות הללו וכל המים אמורים להתאדות ולהיפלט. ומשום שאין מדובר על איסור כרת, לא גזרו חכמים ולא חששו לכך. וכן כתב ההשלמה (פסחים לו ע"א) ביישוב דברי רש"י. ולכן אין מזה ראייה להתיר קמח שנילוש במי פירות.

לשיטת ר"ת יש דוחק בהעמדת דברי הגמרא באוקימתא בשני מקומות

ובאמת לדברי ר"ת יש צורך להעמיד את הסוגיה דאין לשין עיסה בין דווקא בכגון שהכניסו מים לתוך התערובת. ולכאורה יש בזה דוחק. הרי ר' עקיבא שלל את כשרות העיסה למצה כשלוש אותה בין שמן ודבש מכיון שאין זה לחם עוני. ולכאורה ברור שאיסור זה איננו דווקא בכגון שעירבו מים בעיסה, דמצד עניין העוני אין זה משנה אם מערבים מים או שלא מערבים⁹. ועל זה הגמרא מקשה שלא ייתכן לומר שר' עקיבא אוסר לעשות מצה כזאת, דהרי מצינו בבביתא שהוא התיר ללוש עיסה בין שמן ודבש. והגמרא סתמה הן במחלוקת ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי והן במחלוקת ר' עקיבא וחכמים ורבן גמליאל ונקטה בשתייהן אותה לשין של עיסה שנילושה בין שמן ודבש. ולפי ר"ת צריך לומר שבתחילה דובר בין כשיש מים ובין כשאין מים בעיסה, ואחר כך דובר דווקא כשיש מים בעיסה. וזה לכאורה דוחק. ואולי צריך לומר לפי ר"ת שגם בבביתא הראשונה מדובר דווקא בכגון שעירב מים, ואם לא עירב מים העיסה פסולה למצה אפילו אליבא דר' יוסי הגלילי, משום שהיא אינה יכולה להחמיץ. ועדיין נראה שיש דוחק להעמיד את הבביתא באוקימתא שהיא מדברת דווקא בכגון שהכניס מים, כשהדבר אינו מבואר להדיא בבביתא. ור' עקיבא היה צריך להדגיש שמה שהוא לש בפני חכמים את העיסה בין שמן ודבש היה דווקא עם מים. וזאת משום שכל הנידון של חכמים ורבן גמליאל היה דווקא עם מים, וגם הם מודים לו שאם אין מים מותר ללוש¹⁰. וגם יש דוחק שצריך לומר שדברי ריש לקיש (לה ע"א) בעניין לישת עיסה בין שמן ודבש אמורים דווקא בכגון

9. ואדרבה, יש צד לומר שאם לא מערבים מים, וכל לישת העיסה עומדת רק על יין שמן ודבש, העיסה עוד יותר עשירה.

10. מיהו אין להקשות מדוע לא תירצה הגמרא שר' עקיבא מתיר רק כשמערבים מים, ואסר כשלא מערבים מים דאינו ראוי לחמץ, דמדברי הבביתא נראה שר' עקיבא דיבר בסתמא בין כשעירב ובין כשלא עירב, דנימוק זה של לחם עוני נראה שבא לפסול בשני המקרים. ור' עקיבא לא נימק את הפסול בכך שאין העיסה מחמיצה.

שעירבו מים, ואחר כך כשנאמר בגמרא שמי פירות אין מחמיצין, היינו דווקא בכגון שלא עירבו מים. ולכאורה בגמרא לא נראה שיש הבדל, ואדרבה, נראה שדברי רב אידי בר אבין מתייחסים ישירות לדברי ריש לקיש.

ראיית התוס' מהסוגיה במנחות ודחיית הראיה

אמנם התוס' (פסחים שם) הוסיפו להוכיח כדבריהם וז"ל: "וכן מוכח [בסוף כל המנחות באות מצה (מנחות נז ע"ב)], דאמר (ויקרא ב, יא): 'אשר תקריבו', לרבות מנחת נסכים לחימוץ, דברי רבי יוסי הגלילי. ופריך מנחת נסכים מי פירות הן ואין מחמיצין, אמר ריש לקיש: אומר היה רבי יוסי, מנחת נסכים מגבלה במים והיא כשירה. והשתא אי סלקא דעתך דריש לקיש ורבי יוחנן¹¹ מיירי הכא בלא מים כלל, ואפילו הכי כרת ליכא אבל מלקות איכא דחמץ נוקשה הוי, אמאי איצטריך למימר התם מגבלה במים, בלא גיבול מים נמי איצטריך קרא שלא תאפה חמץ, דהוי חמץ נוקשה, וחמץ נוקשה פסול למנחה, כדמשמע [התם במנחות (נג ע"א)] דקאמר התם שיאור דר' יהודה לרבי יהודה דפסול למנחות, אלא ודאי היכא דליכא מים אינו מחמיץ כלל", עכ"ל. ואולם לכאורה אין הדבר ברור כלל בסוגיה שם שאליבא דר' יהודה עובר על איסור מדאורייתא כשמקריב חמץ נוקשה לנסכים, וכן כשאופה או מחמץ את העיסה ועושה אותה לחמץ נוקשה. נאמר בגמרא (נב ע"ב - נג ע"א): "בעא מיניה רבי פרידא מרבי אמי: מנין לכל המנחות שהן באות מצה וכו', מצוה לא קא מיבעיא לי, כי קא מיבעיא לי לעכב. אמר ליה: לעכב נמי כתיב (ויקרא ו, ז): 'לא תאפה חמץ' אלא מצה. מתקיף לה רב חסדא: ואימא 'לא תאפה חמץ' אלא שיאור. שיאור דמאן, אי דר' מאיר לר' יהודה, מצה מעליא היא, אי דרבי יהודה לר' מאיר מעליא הוא, אי דר' מאיר לר' מאיר, מְדַלְקֵי עליה חמץ הוא, אלא דר' יהודה לר' יהודה. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: ואימא 'לא תאפה חמץ' אלא חלוט וכו'. מתקיף לה רבינא: ואימא 'לא תאפה חמץ' למיקם גברא בלאו בעלמא ואיפסולי לא מיפסלא. אלא מנלן, כדתניא: 'מצה' יכול מצוה, תלמוד לומר 'תהיה' – הכתוב קבעה חובה", ע"כ. והנה, הגמרא מעלה אפשרויות לדחות את ההכרח שמצה היא לעיכובא מהפסוק לא תאפה חמץ, משום שניתן לומר שהפסוק מאפשר גם מציאויות אחרות. אבל הגמרא אינה קובעת שאכן עובר על איסור דאורייתא כשמקריב או כשאופה באפשרויות האחרות הללו. וייתכן שאליבא דר' יהודה באמת לא יהיה איסור בשיאור. ועד כאן לא שמענו אלא ששיאור אינו בכלל מצה, אבל לא שמענו שהוא

11. מלשון זו נראה שגרסו בגמרא כאותה גרסה שמביאה את המימרה בשם ר' יוחנן ור"ל.

בכלל איסור חמץ. ואדרבה, נראה מהסוגיה ששיאור אינו בכלל חמץ, דהגמרא העלתה אפשרות לדייק מהכתוב לא תאפה חמץ ששיאור כשר למנחות. ורק משום שצריך דווקא מצה, הוא לא הוכשר למנחות.

קושי גדול אם נוקטים שהגמרא נצרכה לילפותא מיוחדת אליבא דר' יהודה

ויתירה מזו, הלא רוב ככל הראשונים¹² נקטו בפשיטות שאלבא דר' יהודה אין איסור דאורייתא בנוקשה. וכן מבואר להדיא בגמרא (פסחים מג ע"א), שלאחר שהביאה את מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה, אמרה: "שמעינן ליה לרבי מאיר נוקשה בעיניה בלאו". ומוכח שלר' יהודה שחולק עליו אין אפילו לאו בנוקשה. ואם כן, מדאורייתא נוקשה דר' יהודה מצה מעלייתא היא. ועד כאן לא נחלקו רב נחמן ורב יהודה התם אלא אם נוקשה חמור מחמץ דגן גמור על ידי תערובת. ולדעת רב יהודה, אפילו ר' אליעזר שמחמיר בחמץ דגן גמור על ידי תערובת וסובר שיש בו לאו, מודה שאין איסור לאו בנוקשה. ופשיטא שלדעתו חכמים החולקים אפילו על החומרא בתערובת, מודים שאין איסור בנוקשה. ואם כן, לפי רב יהודה לא נחלקו חכמים ור' אליעזר על כך שנוקשה מותר מדאורייתא. ופשיטא שלפי רב יהודה אלבא דר' יהודה אין איסור דאורייתא בנוקשה. ואם כן לא מובן מדוע צריך ילפותא מיוחדת מדאורייתא שאפשר לאפות את המנחה שיאור דר' יהודה.

הנידון אינו מהו איסור החמץ אלא מהי מצות מצה

ועל כרחנו הנידון אינו מהו גדר האיסור של חמץ אלא מהו גדר המצוה של מצה. והגמרא רוצה להוכיח שצריך בדווקא מציאות של מצה. והרי סוף סוף שיאור אינו מצה, ואע"פ שלא חל בו לאו דחמץ, אין לו שם מצות מצה, ומשום כך העלתה הגמרא את האפשרות ששיאור כשר למנחות כדי לדחות את ההכרח שהמנחה צריכה להיות מצה דווקא. וכמו שהיא העלתה גם את האפשרות שחלוט כשר למנחות למרות שחלוט בודאי אינו חמץ, וכמבואר להדיא בגמרא (פסחים לו ע"ב ויבמות מ' ע"א). ולכן לא נחה דעתה עד שהוכיחה שצריך דווקא מצה. ולפי זה אין שום ראייה שבמנחות ישנו איסור על הקרבת חמץ נוקשה או על אפייתו או על החמצתו. ואם כן, כשהקשתה הגמרא שבמנחות מי פירות אין מחמיצין, קושייתה

12. רמב"ן (מלחמות ה' פסחים יג ע"א), רבינו דוד (פסחים מה ע"ב ד"ה מתניתין), רא"ש (פסחים פ"ג סי' א), ר"ן (על הר"ף פסחים יג ע"א ד"ה הרי), טור (או"ח סי' תמב ס"א), ריב"ש (שו"ת סי' ג), ועוד.

היתה קושיה אלימתא: כיון שלא מצינו שום איסור נוקשה במנחות, מהיכא תיתי לאסור משום חמץ בגלל מי הפירות שבמנחות. ולכן הוצרכה לומר שמגבלים את המנחות במים, דהשתא יש כאן חמץ גמור, ובחמץ גמור יש איסור גמור.

קושי גדול לומר שהגמרא נקטה בפשיטות כדעת ר' מאיר

ולכאורה דברי ר"ת בהבנת הסוגיה במנחות קשים מאוד. לדבריו יוצא שכאשר הוזכרו מי פירות בתחילה, היה הדבר אמור להיות מותר לכתחילה. וכאשר הגמרא העמידה בכגון שמגבל במים, יש בזה איסור נוקשה. ולדבריו צריך לומר שהיה כל כך פשוט לגמרא שנוקטים כדעת ר' מאיר שיש איסור דאורייתא בנוקשה במנחות, שלא היתה הגמרא צריכה אפילו להתייחס לזה. ואע"פ שחכמים דר' אליעזר חולקים על כך, ור' יהודה חולק על כך, וכולם סוברים שנוקשה מותר מדאורייתא, לא הוצרכה הגמרא להזכיר ברמז שהדברים אמורים אליבא דר' מאיר. ולכל הפוסקים שנוקטים אליבא דהלכתא כדעת ר' יהודה וחכמים שאיסור נוקשה אינו אסור מדאורייתא אלא מדרבנן, תמוה עוד יותר שהגמרא נוקטת בפשיטות שלא אליבא דהלכתא.

לא מצינו מקור לכך שיש איסור נוקשה במנחות

ועוד יותר קשה הדבר, דלא מצינו כלל מקור לכך שיש איסור נוקשה במנחות. ובחמץ בפסח מצינו ילפותא מיוחדת לחדש שיש איסור דאורייתא משום הריבוי דכל מחמצת או שהמלה מחמצת עצמה באה לרבות כל מיני חימוץ, וכמבואר ברש"י (פסחים מג ע"א ד"ה שיאור): "והאי לאו דנוקשה נפקא ליה מ'כל מחמצת לא תאכלו' (שמות יב, כ), 'כל' ריבויא הוא כדלקמן", עכ"ל. וכן כתבו התוס' (שם כג ע"ב ד"ה מאי, מב ע"א ד"ה ואלו, מנחות נג ע"א ד"ה אלא וחולין כג ע"ב ד"ה ואי). אבל במנחות שלא מצינו ילפותא כזאת, מנין לנו לחדש שיש איסור כזה. וכיצד הגמרא היתה יכולה להניח בפשיטות כזאת שיש איסור דאורייתא במנחות, עד שאפילו לא הוצרכה לבאר ולנמק זאת. ובמיוחד קשה, דבסוגיה באלו עוברין דרשו מפסוקים את הילפותות לריבוי תערובות ונוקשה, ומוכח שם (מג סו"ב) שהיכן שלא הוזכרה הדרשה אין אומרים כך, דלכן לא אמרינן בכל התורה דהיתר מצטרף לאיסור משום שלא נדרשה הדרשה האמורה בחמץ לרבות תערובות.

לפי שיטת רש"י דברי הגמרא במנחות מתיישבים היטב

ולכאורה על כרחנו צריך להבין כהבנת רש"י שבאמת אין איסור נוקשה במנחות. וזו גופא היתה קושיית הגמרא, דאין מקום לאיסור במנחות, כיון שמנחות מי פירות הן, ומי פירות אין מחמיצים. והעובדה שהם נעשים נוקשה אינה יכולה להוות מצד עצמה סיבה לאיסור. ולכן הוצרך ריש לקיש לומר שמדובר בכגון שגיבלה במים. ואין כאן איסור נוקשה אלא איסור חמץ גמור. דכאשר מגבלים במים, יש כאן חמץ לכל דבר. ולא איכפת לן שמי הפירות עצמם אינם מחמיצים, דעכ"פ אין הם מונעים את החימוץ שנוצר על ידי גיבול הסולת במים.

קושיית התוס' במנחות והקושי שבתירוצם

ועל פי מה שהתבאר יש גם ליישב את קושיית התוס' (מנחות נג ע"א ד"ה אלא) על דברי הגמרא, וז"ל התוס': "אלא דרבי מאיר רבי מאיר מדלקי עליה חמץ הוא – כי האי גוונא דייקנן [בפרק קמא דחולין (כג ע"ב)] גבי הרי עלי לחמי תודה מן החמץ או מן המצה והביא שיאור מהו, וקאמר שיאור דמאן, אי דר' מאיר לר' מאיר מדלקי עליה חמץ הוא. ותימה על דהכא והתם, דילמא שאני לגבי פסח דמרבין ליה מדכתיב (שמות יב, כ) 'כל מחמצת'. ומהתם לא ילפינן, דהא לענין פסח נמי לא חשיב חמץ גמור להתחייב כרת, ואדרבה נילף מחמץ גמור. ומיהו בההיא דחולין יש לפרש דלענין מצה דתודה קאמרינן דילפא מפסח ולא יצא בו ידי מצה דתודה, אבל בשמעתין ליכא לשנויי הכי. ושמא יש שום ייתור בתודה ובמנחות דחמץ נוקשה חשוב חמץ גבייהו", עכ"ל. ואולם לכאורה תירוצם קשה מאוד, דבגמרא לא נזכר אותו ייתור. ואם הקושיה מבוססת על ייתור זה, היה על הגמרא להביאו, ולא להקשות כך בפשיטות.

יישוב הקושיה לפי מה שהתבאר

אמנם הדברים מיושבים אם נאמר שהגמרא לא רצתה להכריח שילקו על שיאור דר' מאיר. דבאמת בשביל לחדש מלקות צריך פסוק ולימוד מיוחד. וכל עוד לא מצינו לימוד כזה, אין לנו יכולת לקבוע שכך הוא גם במנחות. אבל מסתבר מאוד לומר שגם אי אפשר לקיים מצות מצה בדבר כזה שהתורה הגדירה אותו כחמץ לענין פסח. ובשביל זה לא צריך פסוק מיוחד. דלא ייתכן שהתורה תאמר לא לאפות חמץ והיא תתכוון להתיר לאפות דבר שהיא הגדירה אותו במקום אחר כחמץ.

מדברי התוס' במנחות מוכח שהבינו כדעת רש"י שיש איסור כרת כשנתן מים

והנה, התוס' (שם נד ע"א ד"ה אין מחמיצין) דחו את ראיית ר"ת וז"ל: "והא דדחיק ר"ש בן לקיש לשנויי מגבלה במים, אע"ג דבלא מים נמי הוי חמץ נוקשה, איצטרך לשנויי הכי משום רבי יהודה, כדאמר לעיל דשיאור דרבי יהודה לר' יהודה לא חשיב חמץ לענין מנחות, ואפשר דאפילו איסורא דאורייתא ליכא, כדתנן [בפרק ואלו עוברין (מח ע"ב)]: שיאור ישרף והאוכלו פטור, דברי ר' יהודה. להכי נקט ר"ש בן לקיש גבי עיסה שנלושה ביין ושמן ודבש אין חייבין על חימוצה כרת, הא איסורא איכא, לר' מאיר כדאית ליה ולר' יהודה כדאית ליה", עכ"ל. ומבואר מדבריהם שהבינו שגם לענין חמץ בפסח, שיאור לר' יהודה אינו אסור מדאורייתא. ואם כן אף שהוא נוקשה, אין בו איסור דאורייתא. ומיהו איסורא דרבנן ודאי יש בזה, וכו"ל. ומה שכתבו: "ומיהו יש לנטות ולהחמיר, דלעולם אפילו בלא מים נהי דחמץ גמור לא הוי נוקשה מיהא הוי וכו', אע"ג דבלא מים נמי הוי חמץ נוקשה", נראה שפירושו הוא דעכ"פ אם מעורבים בעיסה גם מים יש בזה איסור חמץ גמור מדאורייתא, ונראה שאף מתחייבים עליו כרת. דאמנם לכאורה היה צריך לפרש במה שאמרו: "דאפילו בלי מים נהי" וכו', וכן הלשון: "דבלא מים נמי הוי" וכו', דכאשר יש מים הדין דומה לכאשר אין מים. אבל זה אינו, וצריך לפרש בדבריהם שכאשר יש מים הוי חמץ גמור, אבל אפילו בלי מים, נהי דאין זה חמץ גמור (כמו עם מים), עכ"פ יש לזה דין חמץ נוקשה. ועל כרחק צריך לומר כך, דאחרת לא יהיה מובן מה הועיל ריש לקיש בתירוצו אליבא דר' יהודה, שהרי סוף סוף לר' יהודה אין איסור דאורייתא בחמץ נוקשה. ועל כרחק לדעתו כאשר יש מים הוי כמו חמץ רגיל לכל דבר ועניין, ולזה ודאי ר' יהודה מודה. אמנם לפי מה שהתבאר לעיל, נראה שאין זה רק אליבא דר' יהודה אלא אפילו אליבא דר' מאיר. דלא שמענו שיש בחמץ נוקשה איסור דאורייתא במנחות אפילו לר' מאיר. ולכן ריש לקיש הוצרך לומר את דבריו אליבא דכו"ע. ובכך מיושב טפי שלא הזכיר ריש לקיש את מחלוקת ר' מאיר ור' יהודה. וגם מיושב שקושיית הגמרא לא נאמרה בסתמא אדעתא דכך שצריך להעמיד דווקא כר' יהודה. ולכאורה לא היה לה לגמרא להתעלם לגמרי מדעתו של ר' מאיר, עד כדי כך שתקשה בסתמא, כאילו שפשוט לה שאין איסור בחמץ נוקשה כלל.

לכאורה מוכח מהנידון דתפוחים שיש החמצה במי פירות

ולכאורה מבואר להדיא במנחות בהמשך (נג ע"ב - נד ע"א) שמי פירות מחמיצים לכו"ע. הגמרא אומרת: "תנו רבנן: אין מחמיצין בתפוחים, משום רבי חנינא בן

גמליאל אמרו מחמיצין. רב כהנא מתני לה ברבי חנינא בן תרדיון. כמאן אזלא הא דתנן תפוח שריסקו ונתנו בתוך העיסה וחימצה הרי זו אסורה, כמאן, לימא רבי חנינא בן גמליאל היא ולא רבנן. אפילו תימא רבנן, נהי דחמץ גמור לא הוי, נוקשה מיהא הוי, ע"כ. ופירש רש"י וז"ל: "לימא ר' חנינא היא – דאמר חימוץ מעליא היא ואישתכח דאיחמצה בתרומה ואסורה. נוקשה – לשון רעוע, כלומר חמץ שפל", עכ"ל. ומבואר לכאורה להדיא בגמרא שתפוחים מחמיצים. ועד כאן לא פליגי רבי חנינא בן גמליאל וחכמים אלא אם אפשר להחמיץ מנחת חמץ לכתחילה בתפוחים, ולדעת חכמים אין מחמיצים בתפוחים כי אין הם מחמיצים החמצה חשובה אלא שפלה. אבל גם חכמים מודים שהתפוח נחשב כמחמיץ את העיסה לענין זה שכל החולין נאסרו כתרומה. והמשנה מתייחסת לתפוח להדיא כמחמיץ את העיסה¹³. וכן הוכיח הראנ"ח (מים עמוקים ח"ב סי' עד), והוסיף שמוכרחים להסיק מהסוגיה שמי פירות יכולים להחמיץ גם ללא מים, שהרי "אי על ידי מים מיירי, היכי סלקא דעתך דלרבנן אינו מחמיץ כלל, דהא כמה מנחות שיש בהם שמן דמזהר עליהו שלא תאפה חמץ. משמע דבאה היא לידי חמוץ".

לפי ר"ת וסיעתו יש להעמיד הגמרא בכגון שיש מים בעיסה

ולשיטתו של ר"ת צריך לומר שכל הנידון הוא דווקא בכגון שהעיסה כבר נילושה במים, ועתה האדם מוסיף תפוחים לחימוץ. וכן דחו את הראיה הר"ש בתוספותיו (פסחים לה ע"ב ד"ה ומי), הסמ"ג (לאוין עט, עמ' שנב בהנד"מ), הרא"ש (פסחים פ"ב סי' יג), המאירי (שם ע"א ד"ה ויש מתרצים) והמהר"ם חלאוה (שם ד"ה אמר). ולכאורה הדבר חסר מן הספר, הן במשנה והן בברייתא. ואולם הראב"ה (פסחים סי' תסח) כתב: "וכן משמע הלשון דקתני תפוח שריסקו ונתנו לתוך העיסה, משמע שכבר היתה עיסה מקודם שנילושה במים כבר", עכ"ל. אמנם לכאורה יש לדחות, דהתם הנידון הוא על עירוב תפוח תרומה בחולין, ולכן יש הכרח לדבר על עיסה קיימת שאליה הוכנס התפוח. אבל בנידון הברייתא של מחלוקת רבי חנינא בן גמליאל וחכמים, שבה נאמר דין ההחמצה עצמו בהקשר של מנחת חמץ, נאמר בפשיטות שאין מחמיצים בתפוחים ולא נזכר שמדובר דווקא בכגון שכבר קיימת עיסה קודם לכן.

13. ויעוין בפירוש רב ניסים גאון (נספח לפירוש ר"ח הנד"מ, פסחים לה ע"א ד"ה אמר רבה) שכתב לדחות ראיה זו ולחלק בין תפוחים שמחמיצים לשאר מי פירות שלא מחמיצים. ואולם בברייתות ובגמרא בפסחים לא חילקו בין הסוגים השונים של מי פירות, ולכאורה קשה להעמיד את הסוגיה דווקא במי פירות מסוימים.

והמאירי (שם) במסקנת דבריו נקט כשיטת ר"ת, וכתב על זה וז"ל: "וכן נראה לי עיקר, שאין הדבר מצוי ללוש במי תפוח, וכן נראה שלא אמרו לשין במי תפוח אלא מחמיצין בתפוח, ודרך חימוץ כך הוא, שנותנין הקמח תחלה ואחר כך המים ואחר כך ממחין השאור או מרסקין התפוח בתוך המים ולשין. וכן שהביאו עליה זו שבתפוח שריסקו בתוך העיסה, כלומר דהויא לה עיסה בשעת נתינת התפוח או כעין עיסה, שכל שהמים מעורבים עם הקמח כעין עיסה הוא, ואף הראשונה בדרך זה, הא כל שאין שם מים מותר אף לכתחלה, ותו לא מיד", עכ"ל. ומה שכתב שאין דרך ללוש במי תפוח, לכאורה אינו מוכח, דהא על כרחנו אין המדובר על מקרה גיל ושכח, דגם אין שכיחות להחמיץ בתפוחים. ועצם זה שהיתה מציאות כזאת שהיו לשים במי פירות, זה מוכח מעיקר הנידון של מי פירות שאינם מחמיצים, דדווקא לשיטת ראשונים זו, הנידון הוא בכגון שלא עירבו מים ולשו במי הפירות הללו. וגם הדיוק מהלשון שלא כתוב אין לשין במי תפוח אלא אין מחמיצין, אינו מוכח לכאורה, דמהלשון מי פירות אין מחמיצין יש ללמוד שכך נקטו חז"ל כשהתייחסו למה שלשים בו (דהא לשיטה זו המימרה שהם אינם מחמיצים כלל מתייחסת למקרה שלש אך ורק במי פירות בלי מים). וגם מכיון שהנידון בסוגיה הוא מהו הדבר שבו אפשר להחמיץ את המנחה, נקטו מחמיצין ואין מחמיצין, ולא היה מקום לדון על הלישה מצד עצמה, דלישה זו מאן דכר שמה ומאי שייטה התם. אבל באמת לשון עיסה האמורה במשנה בתרומות יכולה ללמד שמדובר על עירוב מים, דבלי מים אין עיסה. ואולם לכאורה היתה הגמרא גם יכולה לתרץ את המשנה דתרומות בכגון שהכניסו מים ואילו את הנידון של מחמיצין אליבא דחכמים בדליכא מים. ואולי לא רצו לומר כך, כיון שאם אין מים גם רבי חנינא בן גמליאל היה מודה שאין מחמיצין. ועכ"פ לפי הסברו של המאירי, יש אפשרות להבין באופן מרווח את הסוגיה הזאת אליבא דר"ת, כך שאין ממנה ראייה ברורה לשיטת רש"י.

בירושלמי מבואר כשיטת רש"י שיין שמן ודבש מחמיצים בלי מים

והתוס' (מנחות שם) הוכיחו מהירושלמי דיין ושמן מחמיצים בלי עירוב מים. וז"ל: "ובירושלמי משמע דמי פירות אפילו בפני עצמן מחמיצין, דאמר בירושלמי [בפרק כל שעה (ה"ז)]: ר' יוסי אומר: שרה שעורים במים, אם נתבקעו הרי אלו אסורות; שריין בחומץ מותר, מפני שהחומץ צומתן. ר' שמואל בר רבי יצחק היה לו יין קוסס,

יהב בגוייהו שעורים בגין דחמע. אתא לקמיה דר' מנא, אמר ליה: צריך אתה לבער¹⁴. חד מן אילין דבית ביירי הוה ליה גרבא דמשחא גו אוצרא חיטי. שאל לרבא, אמר איזיל גרוף מה דתחותיהן. ע"כ ירושלמי, עכ"ל. ובמקרים הללו של יין קוסס וגרבא דמשחא לא מסתבר כלל שעירבו מים, ובפרט בשמן שאין המים מתערבים בו, וגם לא הוזכר דבר זה בירושלמי. ודחו התוס' את ההוכחה מדברי הירושלמי וז"ל: "ושמא כל הני סברי כאביי דאמר מחמיצין אפילו בפני עצמן דאסר חצבא דאבישונא. וקי"ל כרבא דשרי", עכ"ל. ואמנם בירושלמי האוסר הוא רבא. אבל כידוע מצוי שהשמות מתחלפים בין התלמודים. ובכת"ל, שהוא העתיק והמדויק שבכתבי היד של הירושלמי, הגרסה היא "רבנין" במקום "רבא". ועכ"פ לפי מה שהתבאר בדעת רבא בגמרא דידן, אין הכרח לומר שהוא חולק על אביי, ואם כן לכאורה אין אמורא שאומר להדיא כנגד דברי הירושלמי הברורים הללו.

דוחק בתירוצם של התוס' לקושיה מחומץ האדומי

והתוס' בפסחים (לה ע"ב ד"ה ומי פירות) הקשו על שיטת ר"ת וז"ל: "וקשה לרשב"א, דחומץ האדומי חשיב ליה [בפרק אלו עוברין (מג ע"א)] חמץ דגן גמור על ידי תערובת, ואמאי, והא חומץ האדומי מפרש התם דרמו ביה שעורים, פירוש, משימין השעורים ביין כדי שיחמיץ היטב, והא מי פירות אין מחמיצין, ואפילו אם משימין מים עמהן אכתי לא הוי אלא חמץ נוקשה. ואומר ר"י שהשעורים שורין במים קודם שמימין ביין, עכ"ל. ואולם לכאורה יש דוחק בתירוצן זה, דהגמרא (מב ע"ב) מתארת את אופן הכנתו של חומץ האדומי. ואם הכנסת המים קודם לכן היתה הכרחית לקיומו של האיסור, היה עליה לפרט את הדבר ולאומרו להדיא. ובכל הדברים שהוזכרו שם במשנה התבאר בגמרא במפורט כיצד מכינים אותם. ומלשונה שאמרה "דשדו ביה שיערי" ולא אמרה "שדו" וכו', כמו שאמרה בזיתום: "תרו להו וקלו להו וטחני להו ושתו להו" וכו', נראה שבאה ליישב ולתרץ מדוע יש בזה בכלל איסור חמץ, הלא עסקינן בחומץ. ולכן היא עונה שזה משום שמטילים בו שעורים. וכן קודם לכן כשדובר על שכר המדי, והסביר שם רש"י (ד"ה שכר המדי) שבזמנם היו רגילים לעשות שכר מתמרים, לכן באו ליישב שיש בזה איסור חמץ, כיון דשדו ביה מי שיערי. ולכן כשמסבירים מהו זיתום המצרי לא אומרים דשדו או דתרו וכו', כי אין כאן תירוצן לקושיה אלא רק הסבר. ואם באים ליישב מדוע יש בזה איסור חמץ,

14. בירושלמי שלפנינו מובא כאן מעשה נוסף: "ר' חנינא בריה דר' בחיי הוה ליה דבש מזוייף בסולת, שאל לר' מנא א"ל צריך את לבער". ובכת"ל מובא מעשה זה בגיליון.

היה צריך להסביר שמכניסים גם מים קודם לכן, דאחרת עדיין לא יהיה מובן מדוע יש בזה איסור חמץ. הלא שעורים ויין לבד אינם מחמיצים¹⁵.

קושית התוס' על רש"י מדין וותיקא

והתוס' במנחות (שם) הקשו על שיטת רש"י וז"ל: "ומיהו מוותיקא (פסחים ט ע"ב) קשיא לפירוש זה, דשרינן ליה אע"ג דלא שמרוהו מחימוץ, מדאסר במיא ומילחא ושרי במשחא ומלחא", עכ"ל. והשאיירו קושיה זו ללא מענה. והמאירי (שם) תירץ וז"ל: "ואף זו נראה לי לתרצה, שמאחר שכל שמתבשל בשמן ממהר בבישולו, בשולו קודם לשיעור ביאתו לידי נוקשה, ומשנתבשל אין שם חשש כלל", עכ"ל. דהיינו, שמדובר על בישול בשמן ומלח, וכמו שמוזכר במקרה הבא הסמוך שהוא מבשל תערובת שמוזכרת שם. ובישול בשמן מבטל את אפשרות החימוץ. וכעין זה כתב היראים (סי' נב). ואולם לכאורה תירוצו קצת קשה, דאם אכן לא שמרו את העיסה מן החימוץ, מדוע שיועיל הבישול לאחר מכן. ובראים מבואר שבאמת מדובר על מקרה שבו שמרו את העיסה, אך לפי זה לא ברור מדוע אסור במיא ובמילחא.

יישוב דברי רש"י וחילוק בין שמן כשהוא לבד ובין משקים אחרים

אמנם נראה שבאמת אין להשוות השוואה מוחלטת בין כל המשקים שאינם מים. דיש משקים המחמיצים החמצה שפלה וגרועה ויש שאינם מחמיצים כלל. ולא כל מי הפירות בחדא מחתא מחתינהו. יש מי פירות שהם חמוצים מאוד או מתוקים מאוד, וחמיצותם או מתיקותם מעכבת את ההחמצה, כי לפטריות השמר קשה לעבוד ולהתקיים בסביבה חומצית כזאת או מתוקה כזאת. ולעומת זאת יש מי פירות שאינם חמוצים כל כך או שאינם מתוקים כל כך, והם קרובים להחמצה כמו מים. אבל שמן אין בו אפשרות החמצה כלל, ולא יתכן שום תהליך של החמצה בשמן, כיון שפטריות השמר מושבתות לגמרי בשמן¹⁶. וכאשר הגמרא אמרה שמי

15. ולכאורה גם קצת קשה שקודם לכן הוזכר שכר המדי, ושם נאמר להדיא "דרמו ביה מי שערי". ומשמע שחומץ האדומי חלוק ממנו בזה שבו אין מכניסים את המים הללו אלא רק את השעורים עצמם. ואולם יתכן שבשכר המדי לא מכניסים את השעורים עצמן אלא רק מים שהושרו בהן. ולכן מודגש שמדובר על מים בניגוד לחומץ האדומי שמדובר על השעורים עצמן, אף שיתכן והן עצמן שרויות במים.

16. אמנם לפי זה צ"ע הירושלמי שלפיו רבנין ציוו לאדם שהיה לו חביות שמן באוצר חיטים לגרוף תחתיהן, וכלל הוראה זו יחד עם הוראות דומות על מי פירות אחרים (יין ודבש). ויתכן שלפי

פירות אין מחמיצים, היא כללה בזה מקרים שבהם אין החמצה כלל יחד עם מקרים שבהם ההחמצה היא שפלה, וכדלקמן. ולכן קמח שמערבים אותו עם שמן ומלח, אין בו שום אפשרות של החמצה, והוא מותר לגמרי, אף לדעת רש"י. ומה שכתב רש"י שעיסה שנילושה ביין ושמן ודבש נעשית חמץ נוקשה, היינו שנילושה בצירוף של יין ושמן ודבש גם יחד. ובצירוף של שלושת המשקים הללו באמת העיסה ממחרת להחמץ. ונראה שהצירוף הזה היה שכיח הן כבלילה שנותנת טעם טוב ומשובח בעיסה והן כמשקה בפני עצמו (וגם היום נוהגים לערב שלושת משקים אלו גם יחד בעוגות בחושות). במשנה (שבועות כב ע"ב) נאמר: "שבועה שלא אשתה יין ושמן ודבש, ושתה, חייב על כל אחת ואחת", ע"כ. ובגמרא (שם כג ע"ב) נאמר: "רב אחא בריה דרב איקא אמר: במסרהב בו חבירו עסקינן, דאמר לו בוא ושתה עמי יין ושמן ודבש, דהיה לו לומר שבועה שלא אשתה עמך, יין ושמן ודבש למה לי, לחייב על כל אחת ואחת", ע"כ. והרי זה ברור שכאשר החבר אומר לו לשתות עמו יין ושמן ודבש אין הוא מתכוון שישתה עמו כל משקה בפני עצמו, שהרי אין דרך כלל לשתות שמן, והשותה שמן אינו מברך עליו, דאזוקי קמזיק ליה (ברכות לה ע"ב). ועל כרחק הוא מסרהב בו לשתות משקה שהוא בלילה של היין, השמן והדבש גם יחד. ומצינו שהאנומלין הוא הקונדיטון והוא עשוי מיין ודבש ופלפלין (שבת קמ ע"א, ומאירי ע"ז ל' ע"א ד"ה קונדיטון), שהיא תערובת הקרובה לתערובת זו. ור' עקיבא (פסחים לו ע"א) אומר: "שְׁפָתַי היתה אצל רבי אליעזר ורבי יהושע ולשתי להם עיסה ביין ושמן ודבש ולא אמרו לי דבר", ע"כ. והרי כוונתו הפשוטה של ר' עקיבא שהוא לש להם עיסה אחת והמשקה שבו הוא לש את העיסה היה תערובת של יין ושמן ודבש. ולא מסתבר לפרש בדבריו שהוא לש להם שלוש עיסות, שהאחת נילושה ביין והשניה בשמן והשלישית בדבש. והשתא דאתינן להכי, באמת אין הכרח לומר שכל משקין שהם מלבד המים, מחמיצים חמץ נוקשה. דיתכן לומר כנ"ל, שאם הוא לש בשמן בלבד אין החמצה כלל.

רש"י הבבלי חלוק על הירושלמי בנקודה זו, ומסכים עמו רק בעניין העקרוני שלא רק מים מחמיצים. ועכ"פ אפשר שצריך להסביר את הירושלמי אחרת: לאורך זמן רב יכולים להתרחש בחיטים תהליכים שונים עקב המים הנמצאים בהן, כשבדרך כלל לא יוצא מכך דבר, שכן תוצרי התהליכים מתנדפים לאוויר הפתוח. אבל במקרה שהשמן אוטם את החיטים (כמו במקרה של אוצר) הוא יכול לאפשר לתהליכים להתפתח עד כדי החמצה. ולפי זה אין לכך קשר מהותי לעניין החמצה במי פירות. ועוד אפשר לומר שהירושלמי גזר על עירוב של חיטים עם כל משקים שהם, בין אם יכול להיות חימוץ ובין אם לאו, ולפי רש"י הבבלי לא קיבל את הגזירה הזו. ובכל מקרה יש מן הירושלמי ראייה לשיטת רש"י, שהרי אם שום דבר חוץ ממים לא היה מחמיץ, לא היה טעם לגזירה כזו.

ביאור הלשון המוחלטת שמי פירות אין מחמיצים לשיטת רש"י

ולפי פירוש רש"י צריך להבין מדוע נאמרה הלשון "מי פירות אין מחמיצין", שהיא לשון מוחלטת. דלכאורה לפי פירושו גם מי פירות מחמיצים, אלא שאינם מחמיצים בשופי כמו מים רגילים. ורש"י ביאר שהכוונה היא שאין בהם החמצה שמתחייבים עליה כרת. ונראה שכוונתו היא כמו שנאמר בגמרא דאין דישה אלא בגידולי קרקע (שבת ע"א), ואולם מדרבנן יש דישה גם שלא בגידולי קרקע. וכן יש תולדות דש שחייבים עליהן מדאורייתא שלא בגידולי קרקע. וכן הכלל דאין בניין בכלים (שם קכ"ב), שמצינו תולדות בניין גם בכלים וכן מצינו בניין בכלים באיסורי דרבנן. ולכמה ראשונים מצינו בניין בכלים כשמתווסף עוד גורם של גבורה ואומנות. ולשיטתם יש בכלים בניין אלא שהוא בניין קלישא שמתחזק כשיש בדבר גבורה ואומנות (ראה ט"ח שבת ח"ב ס' יב). וכן הכלל דאין סחיטה בשיער (שם קכ"ב). ויש עוד דוגמאות ואכמ"ל. והעולה מכולן שהגמרא עשויה להתנסח באופן מוחלט, וכוונתה היא שהחיוב השלם והמושג השלם אינו מתקיים. אבל יתכן שהוא יהיה קיים לחצאין ולשיעורין וברמה נמוכה יותר.

לכאורה טיב החמץ הנוקשה הוא רע, ואילו יין שמן ודבש מיטיבים את העיסה

אמנם צריך להבין מהי השייכות של נידון דידן לדין חמץ נוקשה. דלכאורה ברור שלישה ביין ושמן ודבש מיטיבה את העיסה. ולכן היא גם נפסלת ממצת מצוה לפי ר' עקיבא, כי היא מצה עשירה ואין היא לחם עוני. ואם כן, אין הלישה הזאת פוגמת בעיסה ובטעמה אלא אדרבה היא משפרת אותה. והאדם לא היה לש ביין שמן ודבש אם לא היה מעוניין להיטיב ולמתק ולשפר את טעמה של העיסה. ואולם חמץ נוקשה הוא לכאורה חמץ שאינו ראוי לאכילה. רש"י עצמו כתב (מג"א ד"ה מאן תנא) וז"ל: "ותכשיטי נשים בעיניה הוא, אבל נוקשה הוא, דאינו ראוי לאכילה", עכ"ל. (וכן כתב (שם ד"ה שיאור) וז"ל: "נוקשה בעיניה בלאו כגון שיאור, דנוקשה הוא, דאינו ראוי לאכילה הואיל והחמיץ קצת ולא גמר", עכ"ל. וכן כתב (שם ד"ה תניא כוותיה) וז"ל: "וכולהו בני אכילה ושתייה נינהו, אבל זומן ועמילן וקולן, דנוקשה הוא ובעיניה, הואיל ולא בני אכילה נינהו לא תנינהו", עכ"ל. וכן כתב (חולין כג ע"ב ד"ה חמץ הוא) וז"ל: "חמץ הוא – ואע"ג דכרת לא מחייב משום דלאו חמץ הראוי לאכילה הוא, מיהו חמץ נוקשה מיקרי מדקא מיחייב עליה מלקות, ולענין נדר יצא ידי נדרו שהרי הביא חמץ", עכ"ל. ולכאורה מבואר מכל זה שחמץ נוקשה היינו שהוא אינו ראוי לאכילה. ואם כן לכאורה לא מובן מאי שייטיה דחמץ נוקשה בנידון דעיסה

שלשה ביין שמן ודבש, שהיא ראויה לאכילה, ואף יותר נוחה להיאכל מאשר שאר עיסות.

שני פירושים קרובים למושג נוקשה בדברי רש"י

את מושג הנוקשה עצמו פירש רש"י בשני פירושים שונים במקצת. במנחות (נד ע"א ד"ה נוקשה) כתב רש"י וז"ל: "נוקשה – לשון רעוע כלומר חמץ שפל", עכ"ל. ואולם בפסחים הוא פירש (לו ע"א ד"ה אין לשון) וז"ל: "חמץ נוקשה הוי כלומר רע", עכ"ל. ומעין זה (שם מג ע"א ד"ה מאן תנא) וז"ל: "חמץ נוקשה רע", עכ"ל. ונראה לכאורה שבמנחות הוא פירש את נוקשה משורש יקש שמשמעו גם כושל ורעוע כמו: "נוקֶשֶׁת באמרי פיך" (משלי ו, ב), וכן: "ונשברו ונוקשו ונלכדו" (ישעיהו ח, טו; כח, יג). ואולי הוא גם מלשון קשיש (זקן), שמופיע הרבה בתלמוד, וכמו שנראה ברגמ"ה (מנחות נד ע"א ד"ה נוקשה) שכתב וז"ל: "נוקשה – עיסה שהוקשה ואינה לא חמץ גמור ולא מצה", עכ"ל. ונראה שכוונתו מלשון קשיש. ואם כן יתכן שזהו המקור לרעוע שכתב רש"י. ואולם בפסחים נראה שרש"י פירש נוקשה מלשון קשה, וכמו שמצינו במקומות שונים שקשה היינו גרוע ורע כמו קשין לשינים (ברכות מד ע"ב), וכן קשים גרים לישראל (יבמות מז ע"ב) וכן כמה קשים גירושין (סנהדרין כב ע"א).

שתי אפשרויות להיכנס בכלל נוקשה

ונראה שיש שתי אפשרויות להיכנס בכלל נוקשה, והן מתבארות באופן שונה על פי שני הפירושים הללו. לפי הפירוש שנוקשה הוא מלשון רע יש אפשרות שהחמצת החמץ היא רעה אע"פ שהחמץ מצד עצמו והעיסה מצד עצמה הם טובים (וזהו חימוץ במי פירות), ויש אפשרות שהחמץ הוא זה שרע, דהיינו שהחמצה היא טובה, אבל הדבר שבו נעשתה פעולת החמצה הוא רע, דהיינו קשה וגרוע לאכילה. הפירוש במנחות שנוקשה הוא מלשון רעוע מתייחס להחמצה של תפוחים. ולכן מתאים לומר עליו שהוא חמץ שפל, דהיינו שהחמצה אינה החמצה מעולה, אע"פ שלא עסקינן במשהו רע. ואולם כדי להתאים את דברי רש"י אלה למקרים המובאים בגמרא שהם אינם ראויים לאכילה, יש צורך לומר שהעובדה שהחמץ אינו ראוי לאכילה זוהי שפלותו. ונמצא שגם לפי פירוש

זה, יש שתי אפשרויות להגיע למצב של שפלות זאת: החמצה שפלה (מי פירות) ואי ראויות לאכילה.

חשש הרמ"א לשיטת רש"י וטענת הנר"ב שלא מצינו לו חברים

והנה, הב"י (סי' תסב אות א' ואות ד) הביא את שיטות הראשונים בעניין לישא במי פירות, וסיכם להלכה וז"ל: "ולענין הלכה המנהג הפשוט הוא ללוש במי פירות בלא תערובת מים כלל ואין חוששין בהם לחימוץ כלל, דמי פירות בלא מים אין מחמיצין אפילו שהו כל היום, ובכל מי פירות נוהגים היתר ואפילו במי ביצים", עכ"ל. והדרכ"מ (שם אות ג) כתב וז"ל: "ואני לא ראיתי מנהג זה במדינות אלו מימי", עכ"ל. ובשו"ע (שם ס"א) כתב וז"ל: "מי פירות בלא מים אין מחמיצין כלל. ומותר לאכול בפסח מצה שנלושה במי פירות אפילו שהתה כל היום, אבל אין יוצא בה ידי חובתו מפני שהיא מצה עשירה וקרא כתיב לחם עוני", עכ"ל. ובהמשך (שם ס"ד) כתב וז"ל: "מי ביצים ושאר משקים, כולם הוו בכלל מי פירות", עכ"ל. וכתב על כך הרמ"א וז"ל: "ובמדינות אלו אין נוהגין ללוש במי פירות, ואפילו לקטוף המצות אין נוהגין רק לאחר אפייתן בעודן חמין, ואין לשנות אם לא בשעת הדחק לצרכי חולה או זקן הצריך לזה", עכ"ל. והנודע ביהודה (קמא, סי' כא ד"ה ועתה) כתב וז"ל: "הנה זה שאין אנו נוהגין לאכול מצה עשירה בפסח, הוא מפני שאנו חוששין לדברי רש"י ז"ל שפירש מה דאמר רשב"ל מי פירות אין חייבין על חימוצם כרת, היינו דוקא כרת אין חייבין, דחמץ גמור לא הוה, אבל נוקשה מיהא הוה, ואותו חימוץ נוקשה ממחר להחמיץ. וכל זה מבואר בדברי רש"י [בפסחים דף לו ע"א]. ולא מצינו ליה לרש"י ז"ל חבר בדבר זה בכל הפוסקים המפורסמים, וכולם ס"ל דמי פירות אין מחמיצין כלל", עכ"ל. וכמה אחרונים (פמ"ג א"א סי' תסב סק"ד, משנ"ב שם סקט"ו, ערוה"ש שם ס"ג) נקטו בפשיטות כדעתו של הנר"ב וראו בפסיקת הרמ"א כדעתו של רש"י רק חומרא וחששא בעלמא¹⁷.

17. ואמנם הרמ"א התיר מצה שהתחמצה במי פירות לחולה וזקן, והיה מקום לדייק מזה שלא החמיר מעיקרא דדינא. והמשנ"ב (סק"ט) כתב שההיתר לחולה וזקן הוא רק כשאופים מיד, אך החזו"א (סי' קכא סק"ב ד"ה ובשו"ע) הבין שמותר גם כשהבצק השתהה בשיעור של החמצה, וכן נראה מפשטות לשון הרמ"א. ואולם נראה שהדברים אינם מוכרעים בדעתו, דיתכן שהסמיכה על המיקלים בשעת הדחק היא משום שכדאי הוא היחיד לסמוך עליו בשעת הדחק אף שמעיקר הדין אין הלכה כמותו (ויש להאריך בזה אבל אכמ"ל), ובפרט בנידון דידן שיש מקום להבין שגם אם יש חימוץ הוא אינו אסור מדאורייתא.

ג. ראשונים רבים נקטו כשיטת רש"י

התוס' במנחות סוברים כדעת רש"י

ואולם נראה שחברים רבים וגדולים יש לרש"י, ומנהגם של בני אשכנז בזה היה מבוסס על דעתם. חלקם כבר הוזכרו על ידי השואל בנודע ביהודה (תניינא סי' נד), ודחיות הנ"ב שם לכאורה נראות מוקשות מאוד וכדלקמן. כבר הוזכרו לעיל התוס' במנחות (נג ע"ב ד"ה אין מחמיצין) שצידדו דווקא בשיטת רש"י, ודחו את ראיות ר"ת והקשו עליו ויישבו את שיטת רש"י. ולשונם היא: "מיהו יש לנטות ולהחמיר דלעולם אפילו בלא מים נהי דחמץ גמור לא הוי נוקשה מיהא הוי", עכ"ל. ואף שהם סיימו בקושיה על דין ותיקא, לא נראה מכל דבריהם שם שקושיה זאת גורמת להם לחזור בהם ממסקנתם הנ"ל.

דעת ריב"א ובעל תוס' חכמי אנגליה כדעת רש"י

ורבינו ירוחם (תאר"ח נ"ה ח"ג, מא ע"א) כתב וז"ל: "רבינו שמואל מאיורא כתב בשם ריב"א דמי פירות לבדן מחמיצין כשוהין זמן מרובה, ומכאן נראה שיש לזהר אם נפלה חטה לתוך כד של יין שיזרוק כל הכד, ע"כ", עכ"ל. ומבואר שריב"א נקט באופן עקרוני כשיטת רש"י. אמנם הוא חלק על כך שהעיסה ממהרת להחמיץ אלא נקט שהיא מחמיצה רק בשיהוי זמן מרובה. והיינו כפי שהתבאר בדעת הרמב"ם. וכן כתב בתוס' חכמי אנגליה (לה ע"ב ד"ה ומי פירות) וז"ל: "ומי פירות אין מחמיצין, הוי מן התורה אבל מדרבנן מחמיץ. ור"ץ בר אברהם היה נוהג בו היתר, ושוב חזר ר"ץ", עכ"ל. ומבואר שנקט שיש בזה איסור דרבנן¹⁸.

נראה שהאורחות חיים נוקט כרש"י ולדבריו האיסור מדאורייתא

וכן כתב האורחות חיים (הל' חמץ ומצה סי' נו; וכע"ז בכלבו הל' חמ"מ, ח"ג עמ' לה בהנד"מ) וז"ל: "כתב הרמב"ם ז"ל (הל' חמץ ומצה פ"ה ה"ב): ה' מיני דגן שאמרנו, אם לשן

18. ויש להעיר שבתוס' רבינו פרץ (לו ע"א ד"ה עיסה) כתובה אותה שמועה של רבינו שמואל מאיורא בשם רבינו יצחק בר' אשר. ולכאורה נראה שזו טעות וצ"ל ר"י בן אברהם, וכמו שכתוב בתוס' חכמי אנגליה. והיינו משום שלא מסתבר שרבינו שמואל מאיורא שהיה תלמיד של ר' יצחק בן אברהם יביא שמועה בשם ר' יצחק בן אשר שהיה חי מאה וחמישים שנה לפניו. ומדברי תוס' חכמי אנגליה עולה בבירור שהריצב"א החמיר בכל מי פירות. ואמנם באו"ז (פסחים סי' רלט) הובאו דברי ריצב"א כהתייחסות למי ביצים, אך ניתן להבין שמה שהחמיר במי ביצים אינו בדווקא, והוא הדין בשאר מי פירות. ואין ספקו מוציא מידי הודאי שבכל המקורות הללו.

במי פירות בלתי מים כלל, אינן באין לידי חימוץ, אלא אפילו הניחן כל היום עד שנתפח הבצק, אין חייבין עליו כרת, שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין. והר"ש ז"ל¹⁹ כתב: נהי דאין חייבין על חמוצה כרת, מכל מקום אסור באכילה, דנהי דחמץ גמור לא הוי, נוקשא בעיניה הוי, פירוש חמץ רע בעיניה, פירוש ואיתיה בעיניה, והוא דלאו מריבויא דכל מחמצת. ונקרא חמץ רע מפני שאינו ראוי לאכילה משום דהחמיץ קצת ולא גמר, הילכך ראוי לאפותן בזריות כדי שלא יבאו לידי נוקשא בעיניה. ונראה מדעת זה שצריך לזהר מאד כשלשין בפסח בשמן ודבש ושאר משקין אפילו בלא מים, שאין ראוי להקל להשהותן בעיסה כדי שלא יבוא לידי חמוץ ונוקשא בעיניה. ע"כ. ואם נתערב בהן מים כל שהוא הרי אלו מחמיצין. ומי פירות הן יין ודבש ורמונים ותפוחים וכיוצא בהן משאר פירות, עכ"ל. ומשמע מדבריו שנוקט כשיטת רש"י, כיון שהוא מסיק מדבריו מסקנה להלכתא "שצריך להזהר מאד" ו"שאיין ראוי להקל". ועוד מבואר בדבריו שהאיסור הוא מדאורייתא.

ההשלמה נקט באופן עקרוני כרש"י והעמיד את האיסור בדרך לישה דווקא

וההשלמה (פסחים לו ע"א) כתב וז"ל: "אע"ג דקיימא לן מי פירות אין מחמיצין, ה"מ בעינייהו דליכא מים, אבל על ידי תערובת מים הם ממהרים להחמיץ יותר מן המים לבדן וכו' וכתב ר"ש ז"ל אע"ג דמי פירות אין מחמיצין, נהי דאין חייבין על חמוצה כרת, מיהו נוקשה הוי. ודוקא על ידי לישה, אבל שלא על ידי לישה נוקשה נמי לא הוי. דאי לא תימא הכי, קשיא הא דאמרין לקמן ותיקא שרי וכו'. ועוד, דרבא שרי לחרוכי וכו'. ובירושלמי נמי גרסינן גבי מתניתין דאלו עוברין וכלהו על ידי מוי. מכל הני משמע דמי פירות אין מחמיצין כלל, אלא לאו שמע מינה כאן על ידי לישה כאן שלא על ידי לישה", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהבין באופן בסיסי כשיטת רש"י שיש איסור במי פירות לבדם, אלא שתירץ בדרך מחודשת את כל הקושיות שהקשו התוס', דכאשר המשקים הללו מוכנסים בדרך לישה, יש בזה איסור של חמץ נוקשה. אבל כשהם מוכנסים שלא בדרך לישה, אין בזה איסור.

דעת ר"י הזקן שיש לחשוש לשיטת רש"י ויתכן שאף הסמ"ג סבור כך

ומצינו עוד כמה ראשונים שחששו לדעתו של רש"י, אף שלא הכריעו ופסקו כמותו בסכינא חריפא. הסמ"ג (לאוין עט, עמ' שנא בהנד"מ) מציין שגם ר"י הזקן נקט

19. רש"י.

למעשה כשיטת רש"י. ואחר שמביא את הדעה שמי פירות בלי מים אינם מחמיצים כלל, כתב וז"ל: "אבל רבינו יצחק בר שמואל²⁰ כתב בתשובה אחת שירא להקל מפני שהירושלמי מחמיר בהלכה למעשה. אמנם בתוספת דפסחים (לה ע"ב ד"ה ומי) פירש רבינו שמשון בשם ר"י ור"ת התר גמור במי פירות, וכן רבינו יוסף טוב עלם בסדר שבת הגדול", עכ"ל. וכן כתב ר' יעקב לונדריש²¹ (עץ חיים, ח"א עמ' שיד) בשם ר"י. ולכאורה לפי זה יש סתירה בדברי ר"י. ואפשר היה לומר שאמנם ר"י מפרש את הסוגיות כדעתו של ר"ת, אבל בכל זאת למעשה הוא "ירא להקל" שמחמיר בהלכה למעשה". ואמנם בתוס' שלנו לא הוזכר ר"י כנוקט להדיא כדעתו של ר"ת, אלא הוא רק מיישב את שיטתו מהקושיה מחומץ האדומי. ויתירה מזו בתוס' הר"ש שהן המקור לתוס' שלנו, כתוב (לה ע"ב ד"ה ומי) שר"י, שהיה רבו של הר"ש, הקשה את הקושיה הזו (כפי שגם בתוס' שלנו מובאת הקושיה בשמו), וכתב: "ואמר לי רבי שהשעורים שורין במים יפה קודם שישים בחומץ", עכ"ל. ולכאורה לא ברור אם הוא בא ליישב את שיטת ר"ת או שהוא מבאר לו את דין חומץ האדומי האמור במשנה אליבא דאמת בלי קשר לדברי ר"ת. אבל נראה שהסמ"ג הבין שמעצם העובדה שר"י מתרץ את שיטתו של ר"ת יש ללמוד שהוא סובר כמותו. ועכ"פ מבואר מדברי הסמ"ג עצמו שר"י החמיר בדבר הלכה למעשה. ולפי אחת הגרסאות (דפ' רי', הובא בילקוט שנו"ס עמ' שצז) הסמ"ג מסיים את דיונו בעניין בהבאת דברי ר"י הזקן, ומשמע שהוא מסכים עמו.

דעת המנהיג והר"ן שיש לחשוש לשיטת רש"י

וכן המנהיג (הל' פסח, דיני חמץ סי' לד עמ' תנא) הביא את דעת רש"י ואת הדעות החולקות עליו וסיים וז"ל: "ואין לנו להכניס ראשינו בין ההרים הגדולים האלה ויש להחמיר בדברי כולם", עכ"ל. ואף הר"ן חשש לשיטת רש"י. בתשובה (סי' נט) הוא כתב וז"ל: "החטים המבוקעות, איני מוצא בהם צד היתר מכמה פנים. ראשונה, שלתלות ולהקל שהבקוע ההוא יהיה מחמת לחות היוצא מן השבלים בעודן בגדיש והווי להו מי פירות ואין מחמיצין, רחוק הוא בעיני, לפי ששאלתי לבקיאים בדבר אם ימצא כן לעולם ואמרו לא. ועוד, שאפילו הדבר כן, החטים ההם יהיו אסורות לדברי רש"י ז"ל והרבה מהמפרשים, שהם סוברים דנהי דמי פירות אין מחמיצין נוקשה מיהא הוי. והכי דייק לישנא דאמרינן (פסחים לה ע"ב) אין חייבין על חימוצה

20. הוא ר"י הזקן.

21. מבעלי התוס' ותלמיד רבינו פרץ.

כרת, אלמא כרת הוא דליכא אבל איסורא מיהא איכא, והכי נמי מוכח במנחות (נד ע"א). ועוד, דאפילו למאן דאמר מי פירות אין מחמיצים כלל, הני מילי בלא מים, אבל כל שנתערב בהם מים אתו להחמיץ מידו. וכל זה גלוי וידוע אליכם, וכיון שכן, אפילו נאמר שהחטים הללו מחמת לחותן התחילו לתפוח, כשיתערב בהם מים בשעת לישה יחמיצו מיד, עכ"ל. ומבואר שחשש לשיטתו של רש"י, וגם ציין שיש "הרבה מפרשים" שסוברים כמותו²².

אף רבינו פרץ חשש לחימוץ במי פירות ללא מים

ובהגהות סמ"ק (סי' ריט הגהה ו) איתא: "הר" מאיר ז"ל היה רגיל לסחוט תפוחים או אגסים ללוש במימיהם כדי לעשות סעודה שלישית²³, ונראה דהיינו דווקא לחסידים שאינם מבטלים כלל כל השנה סעודה שלישית בשבת, אבל אנשים אחרים שפעמים בלא אונס אין מקפידים לעשות סעודה שלישית, אין להם להכניס עצמם בזה הטורח, דגזרינן מי פירות בלא מים אטו כשיש בו מים דכשיש בו מים קדמי ומחמצין". ומבואר מדבריו שחוששים להחמצה במי פירות אף ללא מים, ורק בערב פסח הגזירה אינה מתיישמת למי שאינו מבטל כלל סעודה שלישית. אך למי שמבטל במשך השנה, אסור גם בערב פסח שחל בשבת, וכל שכן שלכולם אסור בפסח עצמו.

מהר"ל וגדולי אשכנז חששו לדעת רש"י ואף חששו לנפילת מים כלשהן

וכן כתב מהר"ל (מנהגים, הל' ערב פסח סי' טו) וז"ל: "גם לא יאכל בערב פסח מצה הראויה לצאת בה דהיינו ענייה אבל עשירה רשאי וכו'. ומשום הכי יש נוהגים כשחל ערב פסח בשבת לעשות שלש סעודות²⁴ על ידי מצה עשירה. אמנם לא חזינא רבוותא קשישא דעבדי הכי, דקשה לצאת ידי כל רבותינו. שאם ילוש בין, קרוב לודאי שנתערב מעט מים בעת הבציר, וכתבו רשב"ג²⁵ וסמ"ג דעל ידי מים כל שהו

22. ויעוין בשו"ת יחיה דעת (ח"א סי' י) שכתב שדעת הר"ן (על הר"ף י' ע"א ד"ה עיסה) כר"ת ולא כרש"י, והיינו משום שהביא את שיטת רש"י ואת קושיות ר"ת עליה וסיים בדברי ר"ת. ואולם נראה שהעיקר הוא כדבריו בתשובה, דהיא נכתבה למעשה, בשונה מפירושו שבו הוא מביא את השיטות השונות ולא מכריע ביניהן להדיא, ואין ספק מוציא מידי ודאי.

23. בערב פסח שחל בשבת.

24. הכוונה לסעודה שלישית (ראה ט"ח שבת ח"ג עמ' רט-רי).

25. לכאורה זהו שיבוש. ולא ברור למי כוונתו (ובחלק מכתבי היד הגרסה היא: רשב"ם, ובחלק: רמב"ם. אך לא מצאנו דברים אלה ברשב"ם, וגם הרמב"ם לא כתב להדיא שעל ידי כל שהוא מים מחמיץ. והמהדיר הציע לגרוס רשב"א, והיינו ר' שמשון המובא בסמ"ג וכדלהלן). וגם הבאת

מחמיץ, ולא שייך ביטול דבטבע תליא מילתא. וע"י חלב גם כן בקל יתערב מים בעת החליבה וכו'. ועל ידי סחיטת מי פירות נמי הלא ר"י לא רצה לעשות הלכה למעשה דלא כרש"י דפירש דבלא מים מקדמת ומחמצת ואין יכול לשומרו מחמץ נוקשה, דהירושלמי משמע כדבריו, ע"ל. ומבואר מדבריו שגדולי אשכנז החמירו שלא לנהוג דלא כרש"י. ויש בדבר שתי סיבות: האחת, דיש לשיטת רש"י סמך מן הירושלמי. והשניה, משום שקשה ביותר להיזהר שלא תיכנס אפילו טיפה אחת של מים, "דעל ידי מים כל שהוא מחמיץ" גם לשיטת ר"ת. ומדבריו יש גם להקשות לכאורה על דעת המג"א והפמ"ג דלקמן (עמ' ריד) שנקטו שבמעט מים אין לחשוש. והפמ"ג שיער את הכמות בשישים. דמבואר להדיא מדברי הראשונים הנ"ל שאין תורת ביטול בדבר זה. ואמנם היה מקום לומר שמבחינה מציאותית כמות זעירה של מים אינה גורמת החמצה, אבל מדברי הראשונים נראה שהאיסור הוא בכלשהו. ובאמת המציאות הוא שגם כמות מועטת מאוד יכולה להשפיע על כל העיסה.

הר"ש והרי"ד והריא"ז מודים שבמי פירות מסוימים יש חימוץ אפילו בלי מים

ויש לציין שגם הר"ש, שהיה אחד מהראשונים המרכזיים שביססו את שיטת ר"ת, ותוספותיו הן היסוד לדברי התוס' בפסחים, כותב שיש לחלק בין סוגי מי הפירות. וגם הוא מודה שבמי תפוחים יש חימוץ, וכפי שיתבאר בהמשך (עמ' ריב). וכן נקט הריא"ז, ויתבאר גם זה בהמשך (עמ' ריד). ומובן מאליו שאין המדובר דווקא על מי תפוחים אלא על כל מה שחימוצו חריף יותר מאשר יין, שמן ודבש. ואף הרי"ד, שנקט עקרונית כשיטת ר"ת (פסקים, פסחים לה ע"א), כתב (תוספותיו, מ' ע"ב ד"ה אין) שחומץ צונן מזרז חימוץ.

ד. שיטת הראב"ן

הראב"ן כותב להדיא כדברי רש"י

והראב"ן (פסחים ד"ה ואין לשין, עמ' תנה בהנד"מ) כתב וז"ל: "ואין לשין את המצות ביין ושמן ודבש עם המים מפני שממהר להחמיץ כשהן עם המים, אבל בלא מים

דברי הסמ"ג אינה ברורה, כי דווקא משמע ממנו לכאורה שמים בבציר אינם פוסלים. ואולי מתכוון להוכיח ממנו רק את עצם הקביעה שאפילו מים כל שהם אסורים (כשהם לא מתבטלים). ולדעתו של מהר"ל עצמו יש לחשוש גם למים שנפלו בבציר.

מי פירות הן ואין מחמיצין חמץ גמור אלא חמץ נוקשה. ותנו רבנן (מנחות נג ע"ב - נד ע"א): מה שמחמץ במנחה אין מחמץ במי תפוחים; משום ר' חנינא בן גמליאל מחמיצין. ואמרינן התם כמאן אזלא הא דתנן [בתרומות פ"י מ"ב]: תפוח שריסקו ונתנו לתוך עיסה וחומצה אסור, כמאן, לימא רבי חנינא היא ולא רבנן, ואמרינן אפילו תימא רבנן, נהי דחמץ גמור לא הוי, נוקשה מיהא הוי. וקיימא לן דכל מי פירות אין מחמיצין חומץ ברור ואין חייבין על חומצן כלל. והני מילי שאין לשין בשמן ויין בלילה הראשון, דלחם עני בעינן, אבל לשאר ימים שרי ומשמרן שלא יחמיצו, עכ"ל. ומבואר להדיא בדבריו שהחמצת מי פירות בלי מים דינה כחמץ נוקשה, שאמנם אין חייבים עליו כרת, אבל יש בו איסור גמור. וזו גם הסיבה לכך שיש לשמור בשאר הימים שלא תחמיץ העיסה שלש ביין ושמן, כיון שיש איסור על החמצת העיסה, אע"פ שאין חייבין על חימוצה כרת.

דברי הראב"ן בתשובה להדיא כרש"י ודחיית הבנת הנ"ב

וכן כתב הראב"ן במקום נוסף (ש"ת סי' ח) וז"ל: "מצאתי בשלהי כל שעה ירושלמי: רבי שמואל בר רב יצחק הוה ליה ההוא יין קוסס, יהב בגוויה שערין בגין דיחמע ושאל לר' אמי ואמר ליה צריך אתה לבער. ר' חנניה בריה דר' ביבי הו"ל דבש מזרזיף בסולת, שאל לרב מנא וא"ל צריך אתה לבער. אלמא מי פירות מחמיצין. והא דקיימא לן דמי פירות אין מחמיצין, הני מילי לעבור עליו ללקות. והא דחומץ האדומי עובר ולוקה בשביל שעורים שבו, מפרש בירושלמי (פ"ב ה"ז) כשהיו שעורים שרויין במים והחמיצו קודם שנתנן בחומץ. אבל מיהו חמץ נוקשה הוי ואינו לוקה עליו אבל איסור איכא אי משהי ליה, כדאמר צריך אתה לבער. ומנא תימרא דחמץ נוקשה הוי, דתניא [בפרק כל המנחות באות מצה (מנחות נד ע"א)]: תפוח שרסקו ונתנו לעיסה וחימצה, הרי זו אסורה. ומוקמינן לה דחמץ נוקשה הוי ודברי הכל, עכ"ל. ומבואר גם מדבריו אלה להדיא שמי פירות בלי מים נחשבים כחמץ נוקשה אע"פ שאין לוקין עליהם. ומבואר שאם יכניס מים יתחייב מלקות. והנ"ב (תניינא סי' נד ד"ה ומדברי הראב"ן) כתב לדחות את הראיה מדברי הראב"ן הללו וז"ל: "אין ראיה כלל, דשם הביא דברי הירושלמי, והירושלמי סובר שמי פירות מחמיצין, ולמד הראב"ן ממנו שאסור להשהות משקה מחומץ בפסח אף שאין החמץ בעין. והדבר שמביא שם שהיה מחומץ ואסור להשהותו מיירי שהיה בו חיטים שכבר נתחמצו, עכ"ל. ולכאורה דבריו קשים מאוד. דאמנם אלו הם דברי הראב"ן בהמשך והם לא נוגעים לעניננו. אבל מעיקר דבריו הנ"ל מוכח להדיא שזוהי דעת הראב"ן.

שיבוש בספרי הראב"ן בנידון חומץ ותיקון הגרסה של הנ"ב

ואולם בדפוסים שלפנינו (פסחים עמ' תנח בהנד"מ) כתוב בהמשך דברי הראב"ן כך: "וחומץ שנמצא חיטה בפסח כשר, דמי פירות אינן מחמיצין. והא דתנן חומץ האדומי ואמרינן (מב ע"ב) דמנחי ביה שערי, מיירי שנתחמצו השעורים על ידי מים ואחר כך נתנן בחומץ, דאי מתחילה נתנן בחומץ לא היה מחמיץ, דהא בחיטין מבוקעין אמרינן שורן בחומץ דהחומץ צומתן וכל שכן אין מבוקעין, והוא הדין מכל יין ושמן ודבש נהי דאין מחמיצין חומץ גמור אבל נוקשה הוי ואסור", עכ"ל. והנה, סוף דבריו בהכרח משובש. דאם הוא אומר שיש להקל בחומץ והוא ממשיך ואומר "והוא הדין" וכו', משמע שגם ביין שמן ודבש יש להקל. אבל סיום דבריו הוא שיש לאסור ביין שמן ודבש. והנ"ב (שם) טען שמשום כך בעל כרחנו צריך לומר שכלל דברי הראב"ן משובשים הם. ומשום שדבריו אלה משובשים בפסקה זאת, הוא דחה את הראיה הברורה מדברי הראב"ן דלעיל בפסקה שכתובה בדף קודם לכן. וכלשונו: "אכן דברי הראב"ן שם על כרחך יש בהם עירובי דברים, וכפי הנראה נפלו בדפוס כמה טעויות", עכ"ל. ואת דברי הראב"ן הללו הוא תיקן והוסיף את המלים: ויש אומרים נהי דאי מחמיצין וכו'. ולפי זה יוצא שהראב"ן נוקט כעיקר שגם יין שמן ודבש אפשר להקל בו ולהתיר. אבל יש אומרים שיש בזה איסור.

קושיות על דברי הנ"ב

ויש לתמוה על דבריו טובא. ראשית, וכי משום שיש שיבוש בדף הבא, יש לומר שדברי הראב"ן בכללותם משובשים הם, ושאר מה שהוא כותב להדיא קודם לכן יש לתלותו כמשובש. שנית, אם התיקון שהוא תיקן היה נכון, לא היה מובן כלל מדוע הוצרך הראב"ן לומר "נהי דאין מחמיצין חימוץ גמור". הרי הדעה הקודמת היתה עוד יותר מקילה ואמרה שמותר לכתחילה. ואם כן, לא היה צריך להנגיד לדעה הקודמת דברים שלא עמדו כלל לדיון ולא עלה על דעת הדעה הראשונה לאומרם כלל. שלישית, קשה עד מאוד על סמך תיקון משוער כזה, להפוך את דעת הראב"ן לדעה שמסכימה דווקא עם החולקים על רש"י, כשדבריו האחרים במקומות האחרים מבוררים להדיא שדעתו כדעת רש"י²⁶.

26. וכבר הקשו על הנ"ב הגר"פ פערלא בהערותיו על הנ"ב (נדפסו בליקוטי הערות לנו"ב סי' נד אות ו) והר"ד דבליצקי בהערותיו על הראב"ן (הע' ק').

תיקון אחר וישוב דברי הראב"ן

אמנם נראה שהמלה "מכל" לפני תיבות יין שמן ודבש היא מוזרה ואינה מתאימה. ונראה לכאורה פשוט שהיה כתוב "אבל"²⁷. ונראה שבאמת הראב"ן בא להנגיד את יין שמן ודבש לחומץ, ולומר שחומץ אמנם מותר, אבל יין שמן ודבש אסורים. והסיבה שהוא אומר "נהי דאין מחמיצין חימוץ גמור", היא משום שבא להנגיד לדין הרגיל של חמץ שהוא במים. ויש לשער שהמלים והוא הדין הוכנסו אחרי שכבר שובשה המלה, דהמעתיק נוכח שיש קושי תחבירי בזה שהמשפט מתחיל בתיבות מכל יין שמן ודבש, ואין הוא מתקשר למשפט הקודם, ולכן הוא הוסיף בטעות תיבות והוא הדין, אף שתיקון זה יצר קושי תוכני.

ה. שיטת הרמב"ם

גרסת הרמב"ם ברוב כתבי היד שלפיה אין חימוץ כלל במי פירות

וברמב"ם (הל' חמ"מ פ"ה ה"ב) כתוב ברוב כתבי היד: "חמשת מיני דגן אלו אם לשן במי פירות בלבד בלא שם מים לעולם אינן באין לידי חימוץ; אלא אפילו הניחן כל היום עד שנתפח כל הבצק, הרי זה מותר באכילה, שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין. ומי פירות הן כגון יין וחלב ודבש וזית ומי תפוחים ומי רימונים וכל כיוצא בהן משאר יינות ושמנים ומשקין. והוא שלא יתערב בהן שם מים בעולם. ואם נתערב בהן מים כל שהוא, הרי אלו מחמיצין", עכ"ל. וכן היא הגרסה בסמ"ג (לאוין ט) ובדפוסים המאוחרים של הרמב"ם²⁸, וכך גרסו גם המ"מ (שם) והב"י (סי' תסב אות ד). ולפי גרסה זו ברור שהרמב"ם מתיר לכתחילה ללוש עיסה במי פירות ולהשהותה כל היום, ואין הוא חושש להם כלל לשום איסור. ולכאורה היינו כשיטת ר"ת באופן עקרוני.

עדות ר' אברהם על תיקון שעשה הרמב"ם בספרו ואסור

ואולם בכל הדפוסים הישנים הגרסה היא "אין חייבין עליו כרת". והיינו שיש בדבר איסור אלא שאין בו חיוב כרת. וגרסה זו היא תיקון שעשה הרמב"ם בספרו,

27. ובכתבי יד עתיקים האות א' דומה לאות מ' ועשויה להתחלף בה, והאות ב' דומה לאות כ' ועשויה להתחלף בה. וכן כתב להגיה הר"ד דבליצקי (שם ובהע' קיב).

28. מאז ונציה של"ד.

כמתברר מעדות ר' אברהם בן הרמב"ם שכתב בספר המספיק לעובדי ה', והובאו דבריו בספר מעשה רוקח (על הרמב"ם שם²⁹), וז"ל: "וכשילושו העיסה בלתי מים בשמן זית או בשמן שומשמן או יין או חלב או מי פירות מבלתי שיעורב עמו שום מים בעולם לא תתחמץ, ואפילו אם תשהה זמן ארוך קודם האפיה עד שתסדק כחמץ שהוא שלם החימוץ הנה לא יחוייב על אכילתו כרת. וגם אין ראוי לאכול מה שהגיע ממנו לגדר זה לכתחילה, לפי שמעתיקי השמועה ע"ה לא אמרו בו חימוצו מותר, אבל תכלית מה שאמרו מי פירות אין חייבין על חימוצן כרת, וזה הלשון לא יורה התר גמור מה שידמה לחמץ ממה שנילוש במי פירות. וזה הדקדוק קבלתי אותו מפי אבא מארי ז"ל בעת למדי לפניו, עד שהיה כתוב בחבורו [בפ"ה מהל' חמץ ומצה]: חמשת מיני דגן אלו אם לשון במי פירות בלא שום מים בעולם אינן באים לידי חימוץ אלא אפילו הניחן כל היום עד שנתפח הבצק הרי זה מותר שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחין. וגרד ז"ל 'הרי זה מותר', ותקן בכתב ידו: 'אין חייבין עליו כרת שאין מי פירות מחמיצין' וכו', עכ"ל. ונאמן עלינו ר' אברהם זצ"ל בעדותו, שזוהי הנוסחה האחרונה והנכונה והמוסמכת בדברי אביו הרמב"ם ז"ל. וכן העיד בן דורו הרמ"ך (בהגהותיו פ"ה ה"ט) וז"ל: "ושמעתי כי בספרו המוגה הגיה [בהלכה ב] דאפילו בלא מים עובר בלאו, ונראין דבריו", עכ"ל³⁰. וכן הוא הנוסח בכ"י סו"ט³¹. וכן ציטטו אותו הארחות חיים (הל' חמו"מ אות נו) והרדב"ז (ח"ג סי' תקמג³²). ובדפ"ש של"ד שנשמך על כתב היד שהוגה מספרו של הרמב"ם, תוקן כנוסח הראשוני, ומשם התפשט הדבר לדפוסים המאוחרים. וכן הוגה בפייהמ"ש לרמב"ם (פסחים פ"ג מ"א)

29. מתוך "ספר כ"י קדמון" שהעתיק את דברי המספיק. יצוין כי הלכות חמץ ומצה שבספר המספיק אינן בידינו, וחבל על דאבדין.

30. יעו"ש שרצה להוכיח מזה שהרמב"ם אסר את הקמח שהכניסו לתוך חרוסת או לתוך החרדל ולא הצריך שיהיו שם מים, שמי פירות מחמיצין אפילו בלי מים. אבל נראה לכאורה שאין זה מוכרח, דיתכן שהיה פשוט שבחרוסת ובחרדל יש מים, וכפי שהבין המגיד משנה (ה"ט).

31. שנכתב כתשעים שנה אחר פטירת הרמב"ם.

32. ומה שכתב הרדב"ז שם שגם לפי לשון זו יש היתר גמור במי פירות ללא מים, אינו מתיישב עם דברי ר' אברהם שמעיד להדיא שאביו חזר בו בעניין דין מי פירות שאין בהם מים ואסר. ומלבד זאת, כבר העיר הגר"מ טולדאנו במהדורתו לפיהמ"ש מכ"י הרמב"ם (ידי משה, צפת תרע"ה), הערות בסוף הספר פ"ג מ"א ד"ה ולא יתחייב) שאם הרמב"ם היה נשאר בדעתו שיש היתר גמור במי פירות, הוא לא היה מגיה את דבריו בפייהמ"ש (ראה להלן) רק בשביל להוסיף הבהרה לגבי מקרה שהתערבו בהם מים. ואם רצונו היה לומר שיש כרת כשהתערבו בהם מים, היה לו לכתוב זאת להדיא ולא לכתוב דבר שרק ניתן לדייק ממנו כך. ונראה שאף התיקון במשנה תורה מעיד בבירור שהרמב"ם שינה את דעתו, דקשה מאוד לומר שהגיה את ספרו אחרי פרסומו רק בשביל תיקון הלשון.

בטופס שנכתב בידי הרמב"ם³³, ובצד הנוסח: "ומותר לאוכלו", נכתב: "ואין האוכלו חייב כרת. הגה". ויוצא אפוא שדעת הרמב"ם במשנתו האחרונה במשנה תורה ובפירוש המשנה מסכמת עקרונית עם דעתו של רש"י שיש איסור חימוץ גם כאשר הוא לש את הבצק במי פירות.

כך מבואר גם בשו"ת הרשב"א וקושי בדחיית היחיה דעת

וכן מובא בדברי השואל בשו"ת הרשב"א (שו"ת ח"א סי' ד) שהרמב"ם חזר בו ושינה את הכתוב בספרו. וכך מביא הרשב"א את דבריו: "אמרת שאמרו לכם שמצאו כתוב לרב רבינו משה ב"ר מימון ז"ל שחזר בו בארבעה דברים ממה שכתב בחבורו הגדול, ושאלת ממני לבאר לך אם המכתב הראשון עקר או השני, ומאי זה צד. האחד, שכתב בהלכות חמץ ומצה חמשת מיני דגן אלו אם לשן במי פירות בלבד וכו' הרי זה מותר באכילה וכו', וחזר ואמר שאין חייבין על חמוצו כרת אבל אסור באכילה", עכ"ל.

ואמנם בשו"ת יחיה דעת (ח"א סי' י) כתב וז"ל: "התוספות חולקים על רש"י, והוכיחו שכל שנילושה במי פירות בלא תערובת מים כלל, מותר לכתחילה, שמי פירות אין מחמיצים כלל. ומה שאמרו אין לשין עיסה בפסח בין שמן ודבש, ואם לש תשרף מיד, זהו כשעירב בהם מים, שאז ממהרים יותר להחמיץ. ע"ש. וכן פסק הרמב"ם וכו'. ועיין בנחפה בכסף (קעו סו"ע ד) שהעיר ממה שכתוב במעשה רוקח בתשובת ר' אברהם בנו של הרמב"ם, שדעת הרמב"ם אביו כדעת רש"י לענין מי פירות, היפך ממה שכתבו הרב המגיד ומרן בדעת הרמב"ם, ע"כ. ואין כל חדש, שכבר עמד על זה בתשובת הרשב"א (ח"א סי' ד), וכתב שדבריו הראשונים של הרמב"ם בחיבורו עיקר, שמי פירות אין מחמיצים כלל", עכ"ל. ומכך שהיחיה דעת מונה את הרמב"ם בין המקילים, נראה שלדעתו תשובת הרשב"א מהווה דחייה לטענה שהרמב"ם חזר בו. ואולם לכאורה הרשב"א רק כתב שלדעתו הנכון להלכה הוא כדבריו הראשונים של הרמב"ם, אך הוא לא דחה את הטענה שהרמב"ם עצמו חזר בו.

סתירה לכאורה מדברי הרמב"ם בהמשך

והנה, בהמשך דבריו (שם ה"ד) כתב הרמב"ם וז"ל: "ומותר לבשל הדגן או הקמח במי פירות. וכן בצק שלשו במי פירות – אם בישלו במי פירות או קלהו על המחבת

33. לדעת הגר"מ טולדאנו (שם) ההגהה היא של הרמב"ם עצמו, אך לדעת הרב קאפח ההגהה היא של ר' אברהם בן הרמב"ם, וכדלהלן. ויש גם אפשרות שההגהה היא לא של הרמב"ם ולא של ר' אברהם אלא של אדם אחר מבית מדרשו של הרמב"ם.

בשמן, הרי זה מותר, שמי פירות אינן מחמיצין, עכ"ל. ולכאורה הלכה זו מוכיחה שדעת הרמב"ם היא שאין מי פירות מחמיצים כלל, ודלא כפי שהעיד ר' אברהם. ובאמת על יסוד ההלכה הזאת כתב הנר"ב (תנינא סי' נד ד"ה ומה שכתב) וז"ל: "אני תמה איך אפשר לקיים נוסחא זו בדברי רבינו, ומה יענה בדברי רבינו שם הל' ד' ע"ש, הא ודאי שנוסחא זו טעותא היא", עכ"ל. והרב קאפח (שם אות ט) כתב וז"ל: "דברי רבנו כאן ברורים ופשוטים שאין מי פירות מחמיצין ומותר לכתחילה לחמץ בהן, לפיכך אין לחוש כלל לאותה גרסה בהלכה ב' 'אין חייבין עליו כרת', ולא לאותה עדות שהובאה במעשה רקח בשם ר' אברהם. אמנם נכון שר' אברהם היתה דעתו כך כמ"ש לעיל, אך לא רבנו", עכ"ל. ויעוין עוד בשו"ת פעולת צדיק (ה"ג סי' קלה) שכתב שיש לדחות את העדות המובאת במעשה רוקח מכוח דברי הרמב"ם בהלכה זו, ויישב בזה את מנהג תימן ללחלח במי פירות את החיטים שמהן עושין מצות לפני טחינתן.

קושי בדברי הרמב"ם בדין בישול במי פירות לפי הגרסה המצויה

ואולם נראה שגם לפי הגרסה המצויה ישנו קושי בהבנת היחס בין הלכה ב' להלכה ד', דלא ברור מדוע הרמב"ם חוזר פעמיים על הדין דמי פירות אין מחמיצין. וכבר התקשה רבינו מנוח (שם) בשביל מה נצרכת הלכה זו, דאם מי פירות אין מחמיצים, פשיטא שמותר לבשל את הקמח במי פירות. וכתב וז"ל: "תוספת ביאור, שהרי השמיענו שמי פירות אין מחמיצין, ומאחר שאין מחמיצין ידענו שמותר לבשל בהן דגן או קמח או בצק וכו'. ואפשר שכתבה משום ההיא דאמרינן בגמרא (פסחים לט ע"ב) ותיקא שרי, ופירושו מאכל קמח או דגן, דאמרינן בגמרא דמישחא ומלחא שרי משום דהוה להו מי פירות ומי פירות אין מחמיצין", עכ"ל. ואולם תירוצו אינו מובן, דלכאורה הלכה זו עדיין מיותרת לחלוטין. ואם נניח שהרמב"ם רצה להעתיק את דברי הגמרא, והכניס הלכה שהיא מיותרת רק בגלל שנכתבה בגמרא, מדוע הוא לא הזכיר את המלחא, ומדוע הזכיר מי פירות, דמכל זה נראה שהוא אינו כותב את ההלכה רק מפני הצורך להעתיק את הגמרא, אלא הוא בא לחדש עקרון כלשהו. והרב קאפח כתב (שם): "ואומר אני שרבנו צפה ברוח קדשו שעתידין לשבש דבריו דלעיל בהלכה ב, ולפיכך כתבה לזו כדי להגן על ההיא, והמציאאות הוכיחה שצדק", עכ"ל. וגם זה קשה טובא.

דחיית הרב קאפח לגרסה המתוקנת

והגדיל הרב קאפח עד מאוד לדחות את הגרסה הזאת, וז"ל (שם סוף אות ב):
 "ואני אומר כמו שאמר הנוב"י: לא הרמב"ם ולא בנו חתום עלה, ואם באמת גרר
 הרמב"ם ותקן, מדוע לא גרר ולא מחק בהלכה רביעית מותר לבשל הדגן או הקמח
 במי פירות וכו', כל הלכה זו צריך לגרור. ואף גם זאת, הרמב"ם לא נהג לגרור כדבריו
 אלא העביר קולמוס על האותיות באמצען וכתב התיקון למעלה. ולא עוד אלא
 שספר "כפאיה אלעאבדין"³⁴ אינו ספר הלכות אלא ספר חסידות מדות ומוסר, גם
 שמו מעיד עליו, ותימה רב הוא היאך תחב דין זה בספר שאינו שייך כלל לנושא.
 לפיכך יש לנהוג בזהירות יתירה לגבי עדות זו, בפרט שאם נקבלנה יהיו הלכה ב'
 והלכה ד' סותרות זו את זו. ומנהגנו מאז ומעולם לטנן את חיטי המצה השמורה
 וגם כל החטים הנאכלים כל הפסח בעשב 'החרמל' והעשב הזה מזיע ומרטיב את
 החיטים ומעולם לא פקפקו באמתת הנוסח כפי שהוא בכתבי היד, והרי זיעת
 העשבים הללו ומימיהן מי פירות הן, ויאכלו ענוים וישבעו לחם חום כיום הלקחו,
 יהללו את ה' דורשיו", עכ"ל.

דחיית הרב קאפח לתיקון בפיהמ"ש

ועל התיקון שתוקן בפיהמ"ש, כתב הרב קאפח (שם תחילת אות ב): "והנה
 בכ"י אוכס"³⁵ שהוא כתב ידו של רבנו עצמו, העביר ר' אברהם בן רבנו קו מעל
 המלים 'ומותר לאוכלו' וכתב בשולים בכתב ידו: 'ואין חייבין על אכילתו כרת' וכו',
 עכ"ל. וטען שאין להתחשב בתיקון זה, דזהו תיקון של ר' אברהם ולא תיקון של
 הרמב"ם עצמו. דהרמב"ם היה נוהג למחוק ולהגיה ולהעביר קו באמצע האותיות
 ואילו כאן נכתב התיקון בשולים. והמשיך וכתב: "ומי שראה הגהת הר"א דימה
 שמידי רבנו יצאה, וחשב שרבנו חזר בו. ולא היא: כתב ידו של רבנו מוכר וידוע,
 וכתב ידו של הר"א מוכר וידוע, ואין שום ספק כי הערה זו בכתב יד הר"א. ואף גם
 זאת, אין שום הגהה או תקון או חזרה בפיהמ"ש שלא מצא תיקונו בחבור³⁶, אם
 בתחילה ואם בסוף. לפיכך נראה לי בברור שאין להתחשב בה כלל כדעת רבנו",
 עכ"ל.

34. הוא ספר המספיק לעובדי ה' שממנו הביא המעשה רוקח.

35. של המשנה עם פירוש הרמב"ם.

36. דהיינו בגוף ספר משנה תורה.

קשיים גדולים בדבריו

ולכאורה כל דבריו קשים עד מאוד. הוא כותב להדיא: "אמנם נכון שר' אברהם היתה דעתו כך כמו שכתבתי לעיל, אך לא רבנו". וכן הוא כותב להדיא שהתיקון בפירות המשנה הוא של ר' אברהם ואינו תולה את התיקון בזיין כלשהו. ולפי זה קשה מאוד להבין את פקפוקו בעדות המובאת במעשה רוקח, ואת קביעתו שלא הרמב"ם ולא בנו חתום על השינוי במשנה תורה. וכי היה ר' אברהם מתקן בפייהמ"ש מדעתו ובניגוד לדעת אביו, ואפילו לא מציין שהתיקון הוא בניגוד לדעת אביו, ח"ו. ובפרט הדבר קשה לאור העובדה שדרכו של ר' אברהם בכל מקום בתשובותיו לבאר את שיטת אביו ולא לחלוק על אביו³⁷. ומלבד זאת, ר' אברהם בוודאי ידע שמדובר בטופס היחיד שנכתב בכתב ידו של הרמב"ם, וממנו כולם ימשיכו להעתיק ועליו ישתית את לימודם בפירוש המשנה ויסתמכו עליו בהבנת דעת הרמב"ם, ולא יתכן שהטעה את כולם כאילו שאביו חזר בו ללא שום יסוד לכך. ואף אם ההגהה נכתבה על ידי אדם אחר מבית מדרשו של הרמב"ם, לא מסתבר כלל לומר כך מסיבה זאת.

37. ומצאנו רק בשתי פעמים שהוא לא קיבל את דבריו, ובהן הוא ציין זאת להדיא, ואף הדגיש שיש בידו גרסאות וראיות שלא היו בידי הרמב"ם ואם היה אביו רואה את ראיותיו המחודשות היה מקבל את דבריו: פעם אחת בנוגע לנטילת ידיים ביום כיפור ובתשעה באב, שלדעת הרמב"ם (הל' תפילה פ"ז ה"ח) אין נוטלים ידיים בימים אלה ולפי ר' אברהם (המספיק לעובדי ה' מהד' דנה עמ' ע-עא) נוטלים. ופעם נוספת בנוגע לברכות שלא עשני גוי, עבד ואישה, שלדעת הרמב"ם (שם ה"ו) מברכים אותן בכל יום ולדעת ר' אברהם (שם עמ' רמו-רמז) מברכים רק אם רואים גוי, עבד ואישה. ולא דמי כלל לנידון דידן שהוא כותב את הדברים בסתמא ובפשיטות. ויש להעיר שמה שכתב ר' אברהם (שם עמ' סט) שאין ליטול ידיים מ"דלי גלגל המים שבעל חיים מסובב אותו", אינו סותר למה שהכשיר הרמב"ם (הל' ברכות פ"ו ה"ג) נטילת ידיים על ידי בעל חיים, דהרמב"ם הכשיר רק נטילה ישירה ור' אברהם פסל רק על ידי גלגל המים, ואדרבה, נראה שהם מסכימים. וגם מה שכתב ר' אברהם (שם עמ' קמד-קמה) בשם הירושלמי שאדם חשוב רשאי ליפול על פניו רק כשמבקש רחמים על הציבור, אינו סותר לדברי הרמב"ם (הל' תפילה פ"ה ה"ד) שהשמיט תנאי זה, דבסתירת דבריו נוקט ר' אברהם כדברי הבבלי שאינו מצריך תנאי זה, ורק לאחר מכן מביא שלפי הירושלמי יש צורך בתנאי זה, ואינו כותב שההלכה כירושלמי ודלא כבבלי. ויעוין בטל חיים (כללי הוראה ח"א עמ' רמט-רנ) בנוגע ליחס לדברים שנאמרו בירושלמי ולא נאמרו בבבלי. ובכפתור ופרח (פ"א) כתב שיש מחלוקת בין הרמב"ם בחידושו לר' אברהם בנוגע לשוחט בשבת במזיד, שר' אברהם פוסל את שחיטתו והרמב"ם מכשיר. אך בדברי הרמב"ם (הל' שחיטה פ"א הכ"ט ופיהמ"ש חולין פ"א מ"א) מבואר שלא הכשיר אלא בשוגג, וכדעת ר' אברהם. ומה שכתב ר' אברהם (שם עמ' רעא) שיש לשזור את חוטי הציצית לאחר טווייתם, אינה מחלוקת מובהקת עם אביו, דהרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"י) כתב: "אחד חוטי הלבן ואחד חוטי התכלת – אם רצה לעשותן שזורין, עושה", ומהשוואה להתנסחויות דומות במקומות אחרים (ראה שם ה"ט, פ"ג ה"ה, הל' ביכורים פ"ב ה"ז, הל' כלי המקדש פ"ה ה"ד ועוד), נראה שאפשר להבין שכוונתו שיש עניין לעשותם שזורים.

ואם קשה לרב קאפח מדוע לא תוקנה הלכה ד', יש ליישב את הקושיה וכדלקמן. אבל האם בגלל הקושיה הזאת אפשר לומר שהעדות המובאת בשם ר' אברהם היא עדות שקר. ובהמשך דבריו הוא כותב שיש להוכיח את השקר שבדבר מכך שבמעשה רוקח כתוב בשם ר' אברהם שהרמב"ם גרר ותיקן, והרמב"ם לא נהג לגרור אלא להעביר קולמוס. וכי זו טענה שבגללה אפשר לדחות את העדות על השינוי במשנה תורה. ואולי מסיבות שונות העדיף הרמב"ם שלא לקלקל את רהיטות ואחידות הכתוב בספרו והעדיף לגרור ולתקן, בשונה מפירוש המשנה שנכתב בצעירותו ויש בו תיקונים רבים. ואולי היו לו סיבות אחרות לתקן בדרך של גרירה. ובשונה מפירוש המשנה, במשנה תורה אין בידינו כתב יד מהרמב"ם עצמו אלא רק העתקות של ספר זה על ידי אחרים, ולא ניתן לקבוע מה היתה דרכו של הרמב"ם בתיקון ספר משנה תורה במקומות שבהם חזר בו. וכל זה לשיטת הרב קאפח שהתיקון בפירוש המשנה נכתב על ידי ר' אברהם, אך לשיטת הרב טולדאנו שזיהה את התיקון ככתב יד הרמב"ם עצמו, וכנ"ל (עמ' קצח), בוודאי שאין מקום כלל וכלל לפקפק בדברי המעשה רוקח.

קשיים בטענתו שתיקון כזה לא אמור להיכתב בספר המספיק לעובדי ה'

ומלבד כל זאת, קשה טובא טענתו שר' אברהם לא היה צריך "לתחוב" את הדין הזה בספר שעיקרו הוא מוסר ומידות. ראשית, זה ספר שכולל הרבה מאוד הלכות בנושאים שונים³⁸. שנית, נהגו הראשונים להכניס חידושי הלכות גם

38. ולדוגמה, יעוין בפרק על התפילין (עמ' רס-רסב): "תפילין של יד מצוה בפני עצמה ותפילין של ראש מצוה בפני עצמה, ועל כן מי שאין לו אלא אחד מהן יניח מה שיש לו משתיהן ויצא ידי חובת מצוה אחת, אם של יד או של ראש. ואם יש לו השתיים, יניח את שתיהן ויצא ידי חובת שתי מצוות. ומצות תפילין חלה ביום, לא בלילה ו'. ומצוה זו אינה חלה על הנשים ולא בשבתות ולא בימים טובים וכו'. מניח התפילין צריך שערותו תהא מכוסה וכו'. ואין מותר כפי שביארו ז"ל שיכנס עם התפילין על בית המרחץ או אל בית הכסא" וכו'. ובפרק על הציצית (עמ' רסח-רעא): "ודבריו 'על כנפי' מורים על כך שהחובה היא שתהא הציצית בכנף הבגד, כמו הצורה שנמסרה במסורה, לא באמצעו. ודבריו בפסוק אחר 'על ארבע' מורים על כך שהכוונה לכסות וכדומה שהיא בעלת ארבע קצוות וכו'. אלו הן הראיות מהפסוקים המסייעות לעניינים שבמסורה ושבהלכה וכו'. ועל פי הדקדוק בכלהות אין האדם מחויב לקנות כסות ולעשות לה ציצית, אלא אם כן יש לו כסות או מעטה המחויבות בציצית אסור לו ללבושן אלא בציצית וכו'. ומי שיש לו כסויות או מעטים המיועדים למסחר וכדומה אינו מחויב לעשות בהן ציצית וכו'. ומצוה זו מחויבת לגבי הגברים, לא הנשים. וביום, לא בלילה, כמו שאמרנו לעיל. ומדברי סופרים קטן היודע להתעטף, אביו לוקח לו ציצית כדי לחנכו במצוות" וכו', עכ"ל. וכך גם בשאר פרקי הספר מצויות הלכות רבות מספור.

בחיבורים שכתבו במילי דמוסר, כמו פירוש הרמב"ן על התורה או שערי תשובה לר' יונה. שלישית, מה יעשה הבן ולא יכתוב, אם ידוע לו שאביו ומורו הגדול שינה את דעתו בהלכה חשובה שלא ידועה לרבים, והוא רוצה לפרסם את דברי אביו. וכי בגלל שהוא כותב חיבור במוסר ומידות, הוא מנוע מלכתוב את חידושו של אביו. ורביעית ועיקר, נניח שאין הלכה זאת מובאת במקומה הראוי לה. וכי בגלל זה נסתרת עדותו של המעשה רוקח. והעובדה שמנהג תימן היה לטנן את החיטים בעשבים המזיעים, אינה מוכיחה דבר, שכן מנהג תימן היה מבוסס על נוסחת הרמב"ם קודם שחזר בו, שבה היה מבורר להלכה שאין שום איסור במי פירות, ואפילו אם החיטים שהו עם מי הפירות זמן ממושך.

וצירוף הקשיים הגדולים בדברי הרב קאפח כנגד העדות המובאת במעשה רוקח וכנגד התיקון בפירוש המשנה, מביא למסקנה שהרמב"ם אכן חזר בו, וזה פשר התיקונים הללו.

שיטת הרמב"ם שמי פירות מחמיצים באיכות פחותה ובאיטיות

ובנוגע למה שהקשו מהלכה ד', נראה שהקושיה של רבינו מנוח והתירוץ הקשים שאמרו הוא והרב קאפח על חידושה של הלכה זו לפי הגרסה המצויה, הם הם המענה הפשוט לקושיה מהלכה ד' על הגרסה המתוקנת. ובאמת אין כאן חזרה על הלכה ב' אלא דין אחר. וצריך להקדים שהרמב"ם לא סבר כדעת רש"י שמי פירות ממהרים להחמיץ אף אם אין בהם מים. ובזה הוא המשיך לדבוק בהבנה הראשונית שהסוגיה (לו ע"א) עוסקת בכגון שעירבו מים יחד עם יין שמן ודבש. וכן מוכח ממה שכתב (שם ה"ט) וז"ל: "וכן מותר ללוש העיסה במים ושמן או דבש וחלב או לקטף בהן. וביום הראשון אסור ללוש ולקטף אלא במים בלבד, לא משום חמץ אלא כדי שיהיה לחם עוני; ובראשון בלבד הוא שצריך להיות זכרון לחם עוני", עכ"ל. ובהלכה זו הוא מביא את הסוגיה בגמרא שם, ומבואר שהבין שהיא עוסקת בעירוב של מים יחד עם יין שמן ודבש. והזכיר גם את החלב, כיון שגם החלב הוזכר שם בסוגיה. ואם כן אין מקור להלכה המחודשת של רש"י שאם לשים ביין שמן ודבש העיסה ממהרת להחמיץ. ונראה אפוא שהרמב"ם סבר שכשם שהחמצה הקיימת במי פירות היא פחות טובה ויעילה, כך היא גם נעשית בדרך איטית יותר.

ביאור דבריו ויישוב הסתירה

ולפי זה אפשר להבין היטב את החידוש שבהלכה ד'. ז"ל הרמב"ם בהלכה הקודמת (ה"ג): "אין מבשלין חיטים במים כגון ריפות, ולא קמח כגון לביבות, ואם בישל – הרי זה חמץ גמור; והוא שיתבקעו בתבשיל. אין קולין את הבצק בשמן על המחבת, אבל מבשלין את הפת ואת הקמח הקלוי. ואם הרתיח המים הרבה ואחר כך השליך לתוכן הקמח – הרי זה מותר, מפני שהוא מתבשל מיד קודם שיחמיץ; וכבר נהגו בשנער ובספרד ובכל המערב לאסור דבר זה, גזירה שמא לא ירתיח המים יפה יפה", עכ"ל. ומבואר בהלכה זו שאם התבקעו החיטים בתבשיל, הרי הן חמץ גמור. ובגלל זה אסרו סתם בישול במים, משום **שחוששים** בבישול במים שמא עד שיתחממו המים ויגיעו הקמח או הבצק לידי בישול, הם יספיקו להחמיץ. ואמנם מעיקר הדין היה אפשר לחכות שהמים ירתחו יפה יפה ואז לחלוט את החיטים. אבל בגלל החשש שמא לא ירתיח יפה יפה, נהגו לאסור את החליטה לגמרי. ועכ"פ אין החיטים נעשות חמץ אלא רק כשהתבקעו במהלך הבישול. ועל זה מתחדש בהלכה ד' שבמי פירות אין צורך לחשוש לאסור כל בישול של קמח. ובאמת זהו היישום של העיקרון של ותיקא. ולא התייחסה הגמרא ולא התייחס הרמב"ם לשאלה מה יהיה אם החיטים תתבקענה במהלך הבישול. וכנראה הרגילות היא שהחיטים אינן מתבקעות במי פירות, דאין הן ממחרות כל כך להחמיץ בשעת הבישול במי פירות, וכשמי הפירות רותחים ומבשלים, כבר אין סיפק בידי העיסה להחמיץ יותר, כיון שכל פטריות השמר מתו. ולפי זה גם מיושב החידוש שבהלכה זו, וגם מיושב מדוע הרמב"ם לא תיקן את ההלכה הזו, אף שהוא תיקן את הלכה ב'³⁹.

נראה שיש בחימוץ של מי פירות איסור דאורייתא לפי הרמב"ם

ונראה שלפי הסברה שכתב ר' אברהם בשם אביו, יש הכרח לומר שמדובר על איסור דאורייתא⁴⁰. דהדיוק הוא מזה שכתוב שאין בו חיוב כרת, ולא כתוב שהדבר מותר באכילה או שהאוכלו פטור. ועל כרחנו שהרמב"ם מבין שמכלל הלאו

39. ואמנם הרמב"ם כתב את הלכה ד' גם במהדורה הראשונה של דבריו. ואולי העתיקה משום שדין זה נזכר בגמרא, למרות שאין בו חידוש.

40. ומה שכתוב בפיהמ"ש לפני המילים המחוקות "אינו עובר", מתייחס לתערובת חמץ ולא לחמץ בעין. ודווקא בתערובת באמת אין איסור לאו כשאין עירוב מים, בניגוד לקיום חמץ גמור בתערובת, שיש בו לאו.

שבהגדרה שאין בו חיוב כרת יש לשמוע הן. דהיינו, שמזה שהגמרא שוללת רק חיוב כרת, יש להבין שהיא מגדירה בזה את מה שאין במי פירות, ומזה יש ללמוד מה יש במי פירות. ועל כרחק שיש בהם כל מה שפחות מאיסור כרת, דהיינו איסור דאורייתא בלי כרת. כי אם אין ללמוד את ההן מכלל הלאו, אז גם אין ראייה שהדבר אסור באכילה, ולעולם אימא לך שאין בזה כרת, והוא הדין שאין בזה איסור כלל. וכך יש להסיק גם מדברי הרמב"ם עצמו, שלא נקט בקצרה בהגהתו לשון "פטור" או "אינו עובר עליו" אלא האריך בתיקון שתיקן והדגיש שהפטור הוא מכרת. ונראה מזה שדווקא מכרת פטור, אך בפחות מזה חייב⁴¹. ואף שבגמרא עצמה היו ראשונים שהבינו שהאיסור הוא מדרבנן למרות שנאמר פטור מכרת, הרמב"ם היה לו לפרש דבריו, ומכך שלא פירש אלא הסתפק בפטור מכרת, יש לדייק שאיסור דאורייתא מיהא איכא. וכן נראה מההגהה בפירוש המשנה, דאם כל הצורך בהגהה היה כדי לשלול את ההבנה שמותר לאוכלו היה מספיק למחוק את המילים ומותר לאוכלו, ונראה שהתוספת שאין חייבים כרת מלמדת שמה שפחות מכרת, חייבים. ובאמת כך כתב הרמ"ך הנ"ל (בהגהותיו פ"ה ה"ט) בדעת הרמב"ם, וז"ל: "ושמעתי כי בספרו המוגה הגיה [בהלכה ב] דאפילו בלא מים עובר בלאו, ונראין דבריו".

ישנם איסורי דאורייתא שבהם נכללות דרגות שונות בקיום הגדרת האיסור

ואולם לכאורה לא מצינו בדעת הרמב"ם שיש איסור דאורייתא מיוחד לחמץ שהחמיץ החמצה גרועה, ולעיל (עמ' קעז) אף התבאר שמדברי ר' יהודה נראה שחמץ נוקשה, שהחמיץ החמצה גרועה, אינו אסור מן התורה אלא מדרבנן, ושכן כתבו הראשונים. אמנם נראה שהרמב"ם לא השווה את מי הפירות לכל דיני חמץ נוקשה, דאין זה דומה לחמץ נוקשה רגיל, שהרי טעמו של מאכל שנילוש במי פירות הוא משובח, והגרועותא של חמץ נוקשה הוא בזה שאין הוא ראוי לאכילה, ומבואר מדברי הרמב"ם שדבר שאינו ראוי לאכילה אינו אסור מן התורה, כפי שהתבאר במקום אחר (ט"ח בשר בחלב ותערובות ח"א עמ' צב-צג). אמנם כבר התבאר בכמה מקומות

41. ואמנם לשון ר' אברהם המובאת במעשה רוקח היא: "וגם אין ראוי לאכול מה שהגיע ממנו לגדר זה לכתחילה", ומשמע מזה שאין איסור מעיקר הדין. וכן משמע מלשונו: "וזה הלשון לא יורה הדר גמור", שיש היתר אך הוא אינו גמור משום שחכמים גזרו על הדבר. ואולם הדיוקים האלה אינם מוכרחים, ובפרט לפי מה שהתבאר במקום אחר (ט"ח ברכות ח"א עמ' קא-קכב) שאצל הרמב"ם לשון "ראוי" משמשת לעתים במובן של דין גמור. ומלבד זאת קשה לדייק מלשון ר' אברהם, אחר שהדברים מתורגמים מהשפה הערבית שבה נכתב ספר המספיק, והמקור אינו מצוי בידינו. וגם לא ברור אם הדברים הללו נכתבו בשם אביו או שאלה הם דברי עצמו.

(שם עמ' כז, ט"ח ברכות ח"א עמ' קי, ט"ח כללי הוראה ח"א עמ' לא-לג) שיש איסורי דאורייתא רבים שבהם יש עונש כרת או מלקות כשמתקיים הגדר המושלם של האיסור, ואין עונש כרת או מלקות כשמתקיים האיסור שלא בהגדרות המושלמות שלו⁴². ודוגמה לדבר היא האיסור דאורייתא של נשיאת שם לשוא שקיים לדעת הרמב"ם בברכה לבטלה, דמי שנשבע לשקר מקיים את האיסור בהגדרתו המושלמת ולכן הוא לוקה, ואילו המברך ברכה לבטלה עובר על אותו איסור דאורייתא ואינו לוקה. והתבאר שם הדברים באורך. ונראה שהוא הדין בנידון דידן. באיסור המושלם של אכילת חמץ בפסח יש עונש כרת, ובאכילת חמץ שנילוש במי פירות ותפח, עוברים על אותו איסור אלא שאין בזה עונש כרת.

מסתבר שאם הב"י היה יודע שהרמב"ם חזר בו היה פוסק לחומרא

ועכ"פ יוצא אפוא שדעת הרמב"ם באופן עקרוני היא כדעת רש"י. ולעיל (עמ' קפח) הובאו דברי הב"י שהיקל במחלוקת רש"י ותוס'. ומעתה יש לנו להניח שאם היה הבית יוסף יודע שהרמב"ם חזר בו, יתכן מאוד שלא היה פוסק בסכינא חריפא לקולא, אלא היה חושש לשיטתו ומחמיר⁴³. ובפרט לפי האפשרות היותר מסתברת בדעת הרמב"ם, שלדעתו האיסור הוא מדאורייתא, נראה שהב"י לא היה מיקל בדבר שיש בו לפחות ספיקא דאורייתא, דלפחות אחד מעמודי ההוראה אסר את הדבר מדאורייתא. ויתירה מזו נראה שהר"ף (י' ע"א-ע"ב) כלל לא התייחס לשאלה אם מי פירות בלי מים מחמיצים באופן עקרוני או שאינם מחמיצים כלל. כל מה שחידש הר"ף הוא רק שגם בצירוף של מים ומי פירות אפשר ללוש כרגיל, ואין צריך לחשוש שהעיסה ממחרת להחמיץ. וזו כוונתו במה שפסק כר' עקיבא, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' קעב) שגם ר' עקיבא לא התיר לשהות בלישה במי פירות, אלא רק התיר את עצם הלישה, וכמבואר בדברי הראשונים, יעו"ש. והרא"ש (פ"ג ס' א) כותב כך להדיא

42. עיין למשל הל' ע"ז פ"ג ה"ו ושם פ"ה ה"י וה"א, ושם פ"ב ה"ג כשלא עושה מעשה, ובהל' יסודי התורה פ"ו ה"ג, וכמו שכתב האור החיים (דברים יב, ד), ובהל' מאכלות אסורות פ"ח ה"ט"ו וה"ט"ז, ושם פ"ד ה"ב, והל' תרומות פ"ז ה"א, והל' איסורי מזבח פ"א ה"ז, ופ"ג ה"ו וה"ז, והל' מלכים פ"ו ה"י ועוד רבים.

43. וכדברי הגר"ע יוסף בפתח דבר לשו"ת פאר הדור של הרמב"ם: "וידוע שגם במקום שמרן הקדוש רבינו יוסף קארו ז"ל, מחבר השלחן ערוך, הכריע להלכה כאשר עם לבבו ורוחב דעתו ובינתו, והסכימו עמו גדולי האחרונים – אם הדבר מבואר להיפך בתשובת הרמב"ם, יש לפסוק להלכה ולמעשה כדברי הרמב"ם, כי אילו ידעו מרן והאחרונים שדעת הרמב"ם בתשובה להיפך מדבריהם, היו חוזרים בהם".

בדעת הר"ף, שהחידוש הוא רק שהעיסה אינה ממהרת להחמיץ, ולא שאף אם תשהה לא תחמיץ, והב"י עצמו (א"ח סי' תסב אות א-ב) מביא את דבריו. אבל לא אמר הר"ף שבמי פירות ללא מים אין לחשוש להחמצה כלל וכלל, ושהדבר מותר לכתחילה גם אם תשהה העיסה כל היום. וכאפשרות הבנה זו בדעת הר"ף, שאף במי פירות לבד יש איסור אם לא אפה מיד, העלה גם ההשלמה (פסחים לו ע"א). וכן כתב המכתם (לו ע"א) וז"ל: "והאריך הר"ף ז"ל כמו שכתוב בהלכות, וכלל דבריו דביום ראשון אסור ללוש בין ושמן ודבש אפילו בלא מים משום מצה עשירה, ובשאר הימים מותר אפילו על ידי מים, ובלבד שתאפה בזריזות כדי שלא תבא לידי חימוץ", עכ"ל. הרי שהבין שהר"ף הצריך לאפות בזריזות. וכן כתב הרי"א^ז (ה"ד לקמן עמ' ריז) בדעת הר"ף. והשתא דאתינן להכי, אין לנו ראייה מה יאמר על כך עמוד ההוראה השלישי (הר"ף), ובדברי הראשונים אף מבואר שהוא מחמיר במקרה שהעיסה שהתה, וידוע לנו שאחד מעמודי ההוראה (הרמב"ם) אוסר, ואם כן לכאורה ברור שיש צורך להחמיר בנידון זה. ואם כן מסתבר לומר שאם הב"י היה יודע שהרמב"ם חזר בו, היה פוסק לחומרא ולא היה מיקל.

בדברי הרא"ש אין הדברים ברורים שהוא מיקל בדבר

יש להעיר שגם בדברי הרא"ש הדברים אינם ברורים לגמרי. אמנם בתחילת דבריו (פ"ב סי' יג) הוא מביא את דברי ר"ת שחולק על רש"י, ומשמע שהוא מסכים עמו. אבל לאחר שהוא מביא את הסוגיה בדף ל"ו ודוחה את דברי הר"ף הוא כותב: "הלכך נראה לי כרבוותא דפסקי כחכמים. ועובדא דר' יהושע בן לוי איירי בלא מים ולא מסתייע מינה אלא דיש חילוק בין יום ראשון ליום שני. ועוד נראה לי דליתא להאי דיוקא שדקדק רב אלפס ז"ל דדומיא דשרי רבנן בקיטוף דהיינו על ידי מים אסרי בלישה. דאפשר דבלישה אסרי אפילו אין בו מים, דסבירא להו דמי פירות מחמיצין אף בלא מים, כדאמר אביי לקמן בפירקין. וקיטוף שרי אפילו על ידי מים משום דקיטוף דבר מועט הוא ואין מחמיצין. ור' עקיבא דשרי לא שרי אלא מי פירות לחודיהו בלא מים. ובירושלמי [דשילהי פירקין] משמע דמי פירות אפי' בפני עצמן מחמיצין, דגרסינן התם וכו'. ואפשר דכל הני אמוראי סברי כאביי דאסר חצבא דאבישונא דסבירא ליה דמי פירות מחמיצין בפני עצמה. וקיימא לן כרבא דשרי", עכ"ל. ולכאורה מבואר בדבריו שהוא פוסק כדעת חכמים, והוא דוחה את דברי הר"ף כיון שלדעתו אפשר שבלישה חכמים אוסרים אפילו בלי מים. וזה ממש כדעת רש"י. ואחר כך הוא מביא את הירושלמי שמוכח ממנו כדעת רש"י. ואת כל זה הוא דוחה רק בדרך "אפשר", שאולי יש בזה מחלוקת בש"ס דידן בין אביי לרבא,

והירושלמי אזיל כאביי וקי"ל כרבא. ולכאורה לפי דבריו האחרונים לא ברור מהי מסקנתו הסופית בעניין זה. ויותר נראה שהדברים אינם מוכרעים אצלו.

מסתבר לומר בדעת הראב"ד שהוא מסכים עם רש"י

ובהקשרם של דברי הרמב"ם יש לנו ללמוד על עוד ראשונים שנקטו כדעתו של רש"י. הראב"ד (הל' חמ"מ פ"ה ה"ב) גרס בדברי הרמב"ם כגרסתו הראשונה, והשיג על דבריו: "א"א אין דבר זה פשוט ולא הכל מודים בו, דנהי דאין עושין חמץ גמור ואין חייבים על חמוצו כרת אבל נוקשא הוי מיהת ואסור", עכ"ל. והנ"ב (תנינא סי' נד ד"ה ומה שכתבתי שלא) כתב על זה וז"ל: "מדברי הראב"ד [בפ"ה מחמץ ומצה ה"ב] אין ראייה, כי הראב"ד לא השיג שם על הרמב"ם דרך השגה כדרכו במקום שמוצא מקום לחלוק עליו, אבל כאן לא כתב דרך השגה רק כתב שאין הכל מודים לו. ולמה לא נימא שהראב"ד כיון בזה על רש"י, שודאי רש"י קדם לראב"ד, עכ"ל. ואולם אם לא בא הראב"ד אלא לציין שיש דעה אחרת, תמוה מאוד שהוא מגיה וכותב את דבריו. והרי במקומות רבים מספור ישנן דעות שונות מדעת הרמב"ם, ובשום מקום הראב"ד אינו מציין זאת. ומאי אתא הראב"ד לאשמיעינן, אם לדעתו יתכן שדברי הרמב"ם צודקים להלכה. ועוד קשה, דהיה לו לומר ולא הכל מודים בו וסבירא להו דנהי דאין עושין וכו'. ומלשונו נראה שזהו הנימוק מדוע אין הדבר פשוט ואין הכל מודים בו, ולא שזהו התוכן של הדעה של אלה שאינם מודים לו. וכיון שאת הנימוק הזה הוא לא אומר בלשון של ספק אלא בלשון מוחלטת, נראה לכאורה שהוא סובר שהנימוק הזה הוא נימוק נכון ואמיתי, וצודקים אלה שאינם מודים לדברי הרמב"ם. וכן כתב מהר"ם חלאוה (לה ע"א ד"ה אמר ר"ל) שהראב"ד נוקט כשיטת רש"י ואוסר. וכן כתב הגר"פ פערלא (בהערותיו על הנו"ב, הו"ד בליקוטי הערות לנוב"ק סי' כא אות י) שזו דעת הראב"ד ושדברי הנו"ב קשים.

ואמנם ברשב"א (שו"ת ח"א סי' שלג) מובא שהראב"ד התיר לכתחילה מי פירות בלא מים. אך ידוע שהראב"ד הרבה לחזור בו⁴⁴, ונראה שהעיקר בדעתו הוא כדבריו בהשגותיו על הרמב"ם, שנכתבו בסוף ימיו⁴⁵. ומלבד זאת, לא ברור אם מדובר

44. ראה הקדמה לחידושויו על ב"ק (עמ' מב הערה נה).

45. ספר משנה תורה התפרסם רק 18 שנים לפני פטירת הראב"ד. וכל שכן לפי מה שכתב הרמ"ע מפאנו (סי' קח) שכתבת ההשגות על משנה תורה היתה מאוחרת גם לפרסום מורה נבוכים, שקדם רק ב-7 שנים לפטירת הראב"ד.

בראב"ד בעל ההשגות או בחותנו הראב"י אב"ד בעל האשכול, שנקרא הרבה פעמים ראב"ד בספרי הראשונים.

הסברים מדוע נקט את הלשון שנקט

ולכן מסתבר יותר לומר שאכן דעת הראב"ד היא שיש איסור נוקשה במי פירות. ונראה שיש שתי סיבות לכך שהוא אינו אומר שאין זה נכון אלא רק שאין זה פשוט ולא הכל מודים בו. ראשית, הרמב"ם מוכיח את דבריו מהכלל הידוע: "שאיין מי פירות מחמיצין". וזו לכאורה ראייה ברורה מכלל פשוט וברור ומוסכם לכל, שממנו נגזר שלא צריך להיות איסור אכילה במי פירות. וזו באמת היתה ראייתו הבסיסית של ר"ת. וכנגד זה טוען הראב"ד שאין זה דבר פשוט, ואין הוא מתפרש כדבר מובן וברור מאליו שאין שום מציאות של חימוץ במי פירות. דכל מה שניתן להסיק מהכלל הזה הוא רק שאין מי פירות עושין חימוץ גמור. אבל עדיין יש בו איסור של חמץ נוקשה ולכן הוא אסור. שנית, ייתכן שהראב"ד הבין גם בדעת הר"ף שדעתו להתיר לכתחילה חימוץ במי פירות וכפי שכתב הרמב"ם במשנה ראשונה, וכפי שהבין הר"ן (על הר"ף י' ע"א ד"ה עיסה) בדעת הר"ף. וכידוע, הראב"ד מחשיב מאוד את דעת הר"ף, ובהשגותיו על הרמב"ם הוא מתייחס עשרות פעמים לדברי הר"ף כמכריע. ולפעמים הוא מקשה על הרמב"ם מדעת הר"ף, אף שהוא אינו נמנע מלחלוק על הר"ף כשאין דעתו מסכימה עמו. וכיון שבנידון דידן היה נראה לו שהרמב"ם נוקט כדעת הר"ף, הוא לא השיג באופן מוחלט אלא ציין שהדברים אינם פשוטים והם שנויים במחלוקת.

הרמ"ך ורבתי הצרפתים של המגדל עוז נקטו כרש"י

וכבר הובאו לעיל דברי הרמ"ך (הל' חמ"מ פ"ה ה"ט) שכותב להדיא כדעת רש"י ואף מדגיש שמדובר על איסור דאורייתא. וכלשונו הנ"ל: "דאפילו בלא מים עובר בלאו", עכ"ל. והמגדל עוז (שם פ"ה ה"ב) כתב על השגת הראב"ד הנ"ל וז"ל: "אני אומר זה מחלוקת ישנה היא, והלכות [פרק כל שעה] מורה כר"מ ז"ל ורבתי והעומדים בשיטתו, וגם רבתי נ"ע היו חלוקין בו, ומורי הרשב"א ז"ל היה נוהג בו היתר לעצמו וכ"ש שהיה מורה לאחרים, ושאר רבתי הצרפתים נ"ע היו נוהגין בו חומרא ואני אחריהן נהגתי חומרא לעצמי ומיקל אני לאחרים כר"מ ז"ל בהוראתי כצורת ההלכה על בוריה", עכ"ל. ומבואר שרבתי הצרפתים היו נוהגים בדבר חומרא, ואף הוא נהג חומרא בדבר, אף שהיקל לאחרים בגלל שסבר שזוהי דעת הרמב"ם.

ו. דין עיסה שנילושה במי פירות והחמיצה באופן מלאכות

חידוש התוספות בעניין שמרי יין שגורמים לאיסור כרת

והנה, איתא בגמרא (פסחים כח ע"ב): "אין לי אלא שנתחמץ מאליו, מחמת דבר אחר מנין, תלמוד לומר (שמות יב, כ): 'כל מחמצת לא תאכלו'", ע"כ. וכתבו התוס' (שם ד"ה מחמת) וז"ל: "מחמת דבר אחר – פירש ריב"א מחמת דבר אחר דלאו מינו, דעל ידי שאור מיקרי חמץ טפי משנתחמץ מאליו, כדמוכח [בפרק כל המנחות (מנחות נב ע"ב)], אלא כגון שנתחמץ על ידי שמרי יין, שמייבשין השמרים בתנור כאשר עושין בארץ אשכנז. ולא דמי לעיסה שנילושה ביין דלית ביה כרת ויש בה לאר", עכ"ל. ולכאורה לא מובן מה ההו"א לדמות שמרי יין לעיסה שנילושה ביין. אמנם תוס' אזלו בזה לשיטתם, שכתבו שכאשר אין מים כלל, אין איסור ומותר לכתחילה. וכשיש מים והוסיף יין, יש בזה איסור לאו ואין בזה כרת⁴⁶. ומבואר מכך שאפילו שהעיסה יכולה להחמיץ כדבעי, משום שיש בה קמח ומים, בכל זאת הוספת היין גורמת לגריעותא בהחמצה, ולכן אין בכך איסור כרת אלא רק איסור לאו. ובנידון של שמרי יין אמנם בהכרח נוסף גם משקה כלשהו, דאחרת השמרים לא יוכלו לפעול, וגם לא תהיה עיסה. ולכאורה המשקה הזה יכול להיות מים⁴⁷. אבל אף על פי כן היה צריך לכל היותר להחיל על העיסה דין של חמץ נוקשה. דהא אף שהעיסה יכולה להחמיץ בגלל עירוב הבצק עם המים, הוספת השמרים היתה אמורה לגרוע ולהחיל על העיסה דין של חמץ נוקשה ולא של חמץ רגיל. ולא היה מקום לחייב על כך כרת, ואולם מבואר מפשטות דברי הגמרא שנתחמץ מחמת דבר אחר שווה בחומרתו לנתחמץ מאליו, ובשניהם צריך להיות עונש כרת, וכמבואר להדיא גם במקום נוסף (פסחים מג ע"א) שנתחמץ מחמת דבר אחר עונשו בכרת. ולכן חילקו התוס' בין שמרי יין שמחמיצים ליין עצמו שגורע מהחימוץ.

ביאור החילוק המוזכר בתוס'

והתוס' לא ביארו מדוע לא דמו שני המקרים להדדי. ואפשר היה לומר שיש הבדל בין שמרי יין ובין יין. מה שמצינו שיין שמן ודבש הם כמי פירות, היינו דווקא יין, אבל שמרים של יין, תקיף טובא גורם ההחמצה שבהם, ולא עליהם דיבר ריש

46. כך נוקטים תוס' דידן והתוס' בדף לה ע"ב ד"ה ומי פירות, וכדעת ר' מאיר בחמץ נוקשה.

47. אכן יעוין בדבר זה לקמן (עמ' ריט), דאין זה ברור שהוא מכניס רק מים, ואפילו אין זה ברור שהוא מערב בעיסה מים בכלל.

לקיש, ולא עליהם נאמר שהם כמי פירות. ויש להוסיף עוד ולומר שכאשר העיסה נילושה בין, משמש היין כחלק מתהליך לישת הבצק במקביל למים. ובזה התחדש לשיטת התוס' שעירוב של מי פירות בתהליך הלישה גורע מתהליך ההחמצה, כיון שהוא פוגע בבלעדיות המים, והוא גורם לחמץ להיות נוקשה. לעומת זאת כאשר מוכנסים שמרי יין לעיסה, אין השמרים באים במקביל למים אלא במקביל לשמרים אחרים שניתנים בעיסה ומחמיצים אותה, או במקום אותם שמרים. ובזה העובדה שהשמרים הללו הופקו מיין אינה מעלה או מורידה, דהעיקר הוא שיש בעיסה שמרים, והם מזרזים ופועלים את תהליך החימוץ. דהא אפילו אם לא היו שמרים כלל, היתה העיסה מחמיצה. ואם כן, לא נפגע שום מרכיב בהוספת השמרים הללו, אלא רק התחזק גורם ההחמצה שבעיסה⁴⁸.

דחקים בתירוץ התוס'

ואולם נראה שקשה לומר שהמילים "מחמת דבר אחר" מתייחסות דווקא לדבר שאינו שאור. ולכאורה ההבנה הפשוטה היא שהחמצה "מאליו" היינו שהעיסה מחמיצה לבדה מעצמה, ללא שימוש בשאור חיצוני. ואם כן נראה לכאורה שההבנה הפשוטה היא שמחמת דבר אחר היינו מחמת שאור שהוא "דבר אחר" ביחס לעיסה עצמה. ולכאורה גם החילוק בין יין לשמרי יין אינו מרווח, דין מכיל בתוכו גם שמרי יין.

הקושי והצורך בתירוץ אינם קיימים בשיטת רש"י

אמנם כל הקושי הזה והצורך בתירוץ הזה הוא רק אליבא דשיטת התוס'. והם אזלו לשיטתייהו בעניין דין יין שמן ודבש שלש בהם עיסה. אבל לשיטת רש"י לא קשה מידי מעיקרא. דלשיטתו הא דאין מתחייבים כרת על גיבול יין שמן ודבש בעיסה הוא דווקא בכגון שאין מים כלל. אבל אם מגבלים את העיסה במים, יש בזה חיוב כרת גמור, ולא איכפת לן שהוסיפו מי פירות בעיסה. והנידון בדין התחמץ על ידי דבר אחר הוא בכגון שהעיסה נילושה כדבעי עם קמח ומים, ומלבד זאת באים להוסיף שמרים או דברים אחרים שנועדו להחמיץ את העיסה. ובזה מתחדש שאפילו שגורם ההחמצה הוא דבר אחר, ואלמלא גורם ההחמצה העיסה לא היתה מחמיצה (וכגון שהכניסה לתנור לפני שהיתה אמורה להחמיץ), מתחייבים על

48. ואולם כידוע התוס' על פסחים הן מיסוד תוס' הר"ש שיובאו לקמן. וכיון שבדברי הר"ש ההבנה היא בהכרח שונה, נראה שגם בדברי התוס' הללו יש להעדיף לפרש באותה דרך.

העיסה כרת, דהא סוף סוף היא התחמצה, ולא איכפת לן ממה היא התחמצה. וכל היכא שמגבל את הקמח עם מים, אין שום פטור של מי פירות ושל יין שמן ודבש או של דברים אחרים.

חילוק הר"ש בין תפוחים ליין

ובתוס' הר"ש (פסחים כח ע"ב ד"ה אין לי) ביאר את דין נתחמץ על ידי דבר אחר וז"ל: "ולאו בחימוץ שעל ידי תפוחים איירי, דהוא חמץ נוקשה הוא כדמוכח [בפרק כל המנחות באות מצה (מנחות נד ע"א)], ואין בו כרת, ועל ידי דבר אחר יש בו כרת כדמוכח [בפרק אלו עוברין (פסחים מג ע"א)], אלא כגון שנתחמץ על ידי יין או שמרי יין⁴⁹ כמו שעושין בארץ אשכנז שמייבשין השמרים בתנור ומחמיצין בהן, ולא דמי לעיסה שנילושה ביין דלית ביה כרת ויש בה לאו", עכ"ל. ובהמשך (לה ע"ב ד"ה ומי פירות) כתב הר"ש וז"ל: "והא דאמר לעיל חימוצו מחמת דבר אחר מניין ופי' בדבר אחר שלא במין עיסה כמו שהוכחתי לעיל, צריך לומר דאיירי בדבר אחר שלא בפירות, דמחמת פירות לא היו אלא חמץ נוקשה אע"פ שיש בו מים כדפרישית", עכ"ל. ומבואר בדבריו שיש צורך לחלק בין תפוחים ובין יין, ותפוחים בעיסה יוצרים חמץ נוקשה ואילו יין אינו יוצר חמץ נוקשה אלא חמץ גמור.

ההכרח של הר"ש להגיע לחילוק זה וביאור דבריו

ועל כרחו לא היה הר"ש יכול לתרץ את הסתירה שבין חימוץ מחמת דבר אחר ובין תפוחים באותו תירוץ שחילק בין דבר שמחמיצים בו את העיסה ובין דבר שלשים בו את העיסה, כפי שתירצו התוס'. דהוקשה לו שגם תפוחים האמורים במנחות והם יוצרים דין חמץ נוקשה, הם דבר שמחמיצים בו את העיסה. דכך הוא תירץ את הגמרא שם אליבא דר"ת, וכפי שתירצו עוד ראשונים, וכנ"ל (עמ' קפא). ובאמת התירוץ הזה כמעט הכרחי אליבא דר"ת, כי אחרת קשה מאוד להבין מדוע לא הוזכרו המים, אם אכן הנידון הוא שהעיסה נילושה במי תפוחים ובמים. אמנם לפי הסברו מובן מדוע לא הוזכרו המים, כיון שלא דובר על מה שלשים בו את העיסה אלא על מה שמחמיצים בו את העיסה. ולכן הוכרח לומר שיש הבדל בין יין ובין תפוחים. ואולם לכאורה יש בזה דוחק וקושי גדול. דבגמרא נראה שיש שמן ודבש ומי פירות כולו בחדא מחתא מחתינהו. וכאשר הגמרא מסבירה את דברי

49. כך תיקן האדר"ת בהגהותיו. במקור: "יין או שאור". ואולי צ"ל: או שיכר.

ריש לקיש ביין שמן ודבש היא מנמקת דהו להו מי פירות ומי פירות אין מחמיצין. הרי שיין שמן ודבש נידונים כמו מי פירות לכל דבר. ועל כרחנו צריך לומר בדעתו שהדימוי שדימתה הגמרא את היין והשמן והדבש למי פירות הוא רק כשמדובר על כך שלשים עם החומרים הללו, אבל לא דיברה הגמרא על החמצת העיסה על ידי החומרים הללו. ובזה באמת יתכן שיין יהיה חמור טובא מתפוחים, והחמצה על ידי יין תגרום לחיוב כרת ואילו החמצה על ידי פירות תגרום לאיסור לאו בלבד.

קשיים הקיימים לפי שיטתו

אבל לכאורה קשה להבין את החילוק הזה, שבעניין הלישה אין מבדילים בין יין לפירות ובעניין ההחמצה מבדילים. וגם לפי הבנת המציאות הכימית של התערובות קשה להבין מהו ההבדל שבין יין לפירות, ומדוע ההבדל הזה שייך דווקא בהחמצה ולא בלישה. וגם קשה להבין מהו ההבדל שבין שימוש ביין כשלשים את העיסה שבזה יש דין חמץ נוקשה ובין שימוש ביין להחמצת העיסה שבזה יש חיוב כרת. ולכאורה ההבדל היחיד שניתן לנו להבינו על פי הידוע לנו הוא שבלישה בין יש יותר יין מאשר כשמכניס מעט יין לעיסה בתחילת הלישה. ובאמת מיעוט יין יכול לסייע להחמצה, כיון שהוא גורם לחומציות מועטה של העיסה וכן יש בו אנזימים שעוזרים לפרק את העמילן, וכן יש בו סוכר ענבים שנאכל על ידי פטריות השמר. אבל כאשר יש כמות גדולה יותר של יין הדבר נעשה לרועץ לעיסה, כיון שפטריות השמר נהרסות כשריכוז החומצה גבוה מדי וכן כשיש סוכר רב מדי⁵⁰. ומכל מקום ההבדל שבין יין מועט ובין יין מרובה הוא הבדל אחר מההבדל שבין לישה בין או החמצה ביין. דאמנם לישה ביין מטבעה זוקקת יותר יין, אבל לא מצינו הגדרות בכמויות היין שעליהן מדובר בחמץ נוקשה. וכיון שלפי ר"ת וסיעתו מדובר על כך שמכניסים גם מים לעיסה, כבר אין זה ברור כמה יין נדרש בשביל השלמת הלישה. ועקרונית יכול להיות שמכניסים הרבה מים ומעט יין ולשים עם המים והיין גם יחד. ובמקרה זה אין הבדל מהותי בין לישה בין ובין החמצת העיסה על ידי יין⁵¹.

50. המים המרובים המרכיבים את תאי השמר (70% מים) יוצאים אל מחוץ לתא בגלל הפרשי רמת הסוכר בין תוך התא וחוצה לו (אוסמוזה), עד לרמה שהתא נהרס בהעדר מים מספיקים. כמו כן ישנם ביין חומרים נוספים שברכוז מסוים הם מתחילים להזיק לפטריות אלה.

51. לגבי ההבדל בין יין לפירות צריך ליישב את דבריו לפי הבנת המציאות שכאשר יש מעט יין שמוכנס לעיסה הוא מגדיל במעט את החומציות ומאפשר את הגברת הפעילות של השמרים (ובפרט אם יש גם בתוכו מעט שמרים), כיון שהשמרים עובדים במיטבם כשיש חומציות ברמה

שיטת רש"י מובנת היטב מצד הבנת המציאות

ובאמת נראה שעל פי הבנת העניין הזה, יש קושי גדול מאוד על שיטת ר"ת וסיעתו, וחיזוק גדול לשיטתו של רש"י. לשיטתו של רש"י דין נוקשה האמור בין שמן ודבש וכן במי פירות הוא דווקא בכגון שהעיסה נילושה בחומרים הללו בלבד. ואפשר להבין את הדבר היטב, כיון שכאמור לעיל, חומרים שיש בהם סוכר או חומצה מזיקים להתפתחות התפיחה בעיסה. ולכן נוצרת עיסה שחמצה שפל וגרוע. אבל כשהעיסה מגובלת גם במים יש בכך איסור חמץ שיש בו כרת, דבאמת אין סיבה לפטור מהכרת בגלל שיש בעיסה יין. ואין היין משנה מהותית את העובדה שנוצר מגע של מים עם הקמח ונוצרת החמצה, ואדרבה, מיעוט יין ממהר תסיסה וכנ"ל. ורש"י נקט (לה ע"א ד"ה בין ובשמן) שלא נתן בה מים, דדווקא בזה אין איסור כרת. אבל אם הוא נותן בה מים, בסתמא דמילתא יש חיוב כרת.

הקושי להתאים את שיטת ר"ת למציאות

אולם לפי ר"ת וסיעתו לכאורה אין הדבר מובן. לשיטתו, אם העיסה נילושה בין בלבד, אין איסור כלל, ומותר לאכול לכתחילה, ואם מוסיפים מעט מים, יש בזה דין חמץ נוקשה. ואין זה משנה כלל מה כמות המים שמוסיפים. דבעל כרחנו אין הדבר תלוי בלישה דווקא. וכן כתבו התוס' (פסחים לה ע"ב ד"ה ומי פירות) בשם ר"ת להדיא: "והא דאמר תשרף מיד, כשעירב עמהן מים וכו', אבל היכא דלית ביה תערובת מים וכו', עכ"ל. ומבואר דהעיקר שעירב מים, ואין זה משנה מהי הכמות. ובאמת קשה מאוד לומר שיש איזו שהיא הגדרה מיוחדת לכמות, דבגמרא לא הוזכר כלל עניין המים, ובוודאי שאין בגמרא הגדרה לכמות המים. ואילו לשיטתו של ר"ת דין החמץ תלוי במינון המים, דאם יש תערובת של יין ומים אין החמצה רגילה ולכן אין כרת, אך במקרה של שמרי יין יש כרת משום שכמות המים גדולה יותר, בעוד שבגמרא אין התייחסות לשאלת הכמות של המים והיחס בינה ובין כמות היין וגודל העיסה.

מחלוקת הראשונים אם אפילו במעט מים מחמיצה העיסה

אמנם הרא"ש (פסחים פ"ב סי' יג) כתב וז"ל: "וקיטוף שרי אפילו על ידי מים, משום דקיטוף דבר מועט הוא ואין מחמיצין", עכ"ל. והנידון הוא עיסה שנילושה

נמוכה, ולכן נוצר חימוץ גמור כמו בשמרי יין ממש. לעומת זאת, במחמץ בתפוחים החומציות גדולה יותר והשמרים כבר לא עובדים טוב, וחלקם אף מושמדים (כשהחומציות גבוהה מדי, היא חודרת לתוך השמרים ומתחילה להרוס אותם).

ביין שמן ודבש. ומבואר מדבריו שעירוב מעט מים בעיסה שנילושה במי פירות אינו מחמיץ. והמג"א (סי' תסב סק"א) כתב וז"ל: "צ"ע אם נפל מעט מי פירות לתוך העיסה ולא נאפה מיד, אם יש לאסרו בדיעבד. וברא"ש משמע דדבר מועט אינו אוסר, דכתב דקיטוף דבר מועט הוא ואין מחמיץ", עכ"ל. ודימה המג"א מיעוט מי פירות בעיסה שנילושה במים למיעוט מים בעיסה שנילושה ביין שמן ודבש. ואולם כל זה לכאורה דוחק גדול. דבגמרא לא נאמר שום חילוק בין עיסה שיש בה מים ולשה ביין שמן ודבש ובין עיסה שאין בה מים. ועל הראשונות אנו מצטערין, וקשה עוד יותר להוסיף גם גדרים וחילוקים בכמויות המים שנחשבות כמחמיצות עיסה שנילושה ביין שמן ודבש. והפמ"ג (א"א שם סק"א) הסתפק מהו שיעור זה, ונקט שהוא פחות מאחד בשישים. ולכאורה כל זה חסר טובא בדברי הגמרא. ובאמת הרמב"ם כתב (פ"ה ה"ב, ה"ד לעיל עמ' קצו) וז"ל: "חמשת מיני דגן אלו אם לשן במי פירות בלבד בלא שם מים לעולם אינן באין לידי חימוץ וכו' והוא שלא יתערב בהן שם מים בעולם; ואם נתערב בהן מים כל שהוא, הרי אלו מחמיצין", עכ"ל. הרי שנקט בפשיטות שכל טיפת מים כבר גורמת לחימוץ. ומסתבר שהגיע לכך כיון שלא חילקה הגמרא בכמויות המים, ודיינו שאנו מעמידים אוקימתא בדברי הגמרא ומחלקים בין התערבו מים ולא התערבו מים. וכבר הובאו לעיל (עמ' קצב) דברי המהר"ל (מנהגים הל' ערב פסח סי' טו) בשם גדולי אשכנז שנקטו בפשיטות "דעל ידי מים כל שהוא מחמיץ". ולכן חששו לכל טיפת מים, ואסרו בגלל זה כל עירוב של מי פירות כלשהם בקמח או בבצק, דקשה להיזהר מדבר זה.

ביאור שיטת ר"ת שזהו מעין גדר של "שינוי"

וכדי ליישב את שיטת ר"ת וסיעתו עם המציאות נראה דצריך לומר שדין מי פירות הוא מעין הדין של שינוי במלאכות שבת ויו"ט ובאיסורי אכילה ובעבודת המקדש ועוד. דהיינו, אמנם תיתכן אפשרות של החמצת עיסה כשהיא נילושה במי פירות. אבל משום שאין דרך להחמיץ עיסה במי פירות, דהחמצתם גרועה ושפלה בגלל החומרים הנלוים שיש בהם המקשים על תהליך ההחמצה, לא אסרה אותם התורה. ואולם כאשר מכניסים מים בעיסה, הדבר מחזיר את העיסה במידה רבה לדרך החמצתה הרגילה, ולכן היא נחשבת לחמץ. ובזה נחלקו הראשונים, שלדעת הרמב"ם חזר דין העיסה להיות כחמץ לכל דבר, ולכן הוא סותם ונוקט בפשיטות "הרי אלו מחמיצין", ומשמע שזהו חמץ לכל דבר ועניין, ואילו ר"ת וסיעתו סבורים שעדיין אין זו דרך החמצה רגילה לגמרי, ולכן לכל היותר יש בזה דין חמץ

נוקשה. ואולם כאשר מערבים בעיסה שאור או שמרים ממקור אחר, ובעצם מבססים את תהליך החימוץ על השמרים שנוספו ולא על תערובת המים והקמח מצד עצמם, אזי אף אם לשו את העיסה ביין, כבר אין בכוח השינוי ששינוי בדרך הגיבול והעיסה כדי להפקיע מהעיסה את דין החמץ שבה, ושוב חוזר דינה להיות כחמץ רגיל לכל דבר שחייבים עליו כרת⁵². ובכך מיושב שגם אם מצד המציאות אפשר לראות שבאחוז כזה או אחר של מים או מי פירות אפשר להגיע להחמצה או אפשר למנוע החמצה, גדר הדין אינו תלוי באופן ישיר במציאות ההחמצה בפועל אלא בשאלה אם זוהי הדרך הרגילה להחמיץ את העיסה. ולכן לר"ת יתכן שלא יהיה איסור כרת, אף אם במציאות יכניס כמות מסוימת של מים שיכולה להחמיץ.

ביאור אפשרי אחר שמיעוט מים בלישה יכול להחמיץ במקומם

ועוד אפשר לומר בהבנת שיטתם, שבאמת אם היה מדובר רק על השלב הראשוני שבו המים מוכנסים למי הפירות ומתמזגים עמהם ומהווים חלק בלתי נפרד מהם, לא היו המים מועילים אלא רק לדלל במידה מועטה מאוד את הסוכר שבהם או החומצה שבהם, והדבר לא היה משפיע על העיסה. אבל הנידון של הכנסת מים הוא בעיקר בכגון שכבר יש עיסה והמים מתערבים בחלק קטן ממנה, וכמבואר בדברי הסמ"ג דלהלן. ובמקרה זה, באותו מקום שבו הם נכנסים הם יכולים להתמזג עם מי הפירות ולדלל אותם בשיעור כזה שיזרז את התהליך של החמצה ולא יעכב אותו. דכאמור לעיל, יש שיעור מסוים של סוכר או של חומציות שדווקא מזרז ומועיל לתהליך החמצה. והחסרון של מי פירות הוא בזה ששיעור הסוכר או החומציות הוא גדול מדי באופן שמפריע להחמצה. אבל דילול בעיסה במקום מסוים וממוקד דווקא, יכול לגרום לזירוז הזה, ולכן זה נאסר, ואפילו בשיעור מועט. וכן צריך לומר לביאור זה, שעירוב של מעט מי פירות במים לא יועיל למנוע חימוץ גמור, והפטור מכרת נאמר רק במקרה שבו העיסה ממש מגובלת במי פירות.

52. וכמו שמי שבורר בנפה וכברה מתחייב חטאת אפילו שהוא בורר אוכל מפסולת, דהחומרא של הכלי מחזירה את הברירה לחיוב למרות שברירת אוכל מפסולת היא דרך אכילה (רמב"ם הל' שבת פ"ח ה"ב). ואין להשוות בין שינוי של המחנה וגמעו בחמץ, שבזה מתחייב חיוב כרת, כיון שאין שתייה מהווה שינוי בדרך אכילת חמץ, ובין שינוי של החמצה במי פירות, שמצד מהותם ועצמותם הם גרועים ושפלים כמחמיצים.

מחלוקת האחרונים עד מתי לא פוסלים מים ביין תלויה בהסברים אלו

והסמ"ג (לאוין עט, עמ' שגא בהנד"מ) כתב וז"ל: "ומעשה היה והתיר רבנו יצחק בר אברהם ללוש מצות ביין מפני שזרקו מים שלנו מפני מת אחד⁵³, אף על פי שאי אפשר ליין בלא טיפת מים, ואף לכתחלה רגילין לתת שם מים בשעת הבציר כדי להתיר נצוק בכלי גוי בלא הטעם דנצוק אינו חיבור, אף על פי כן אין לחוש למים הואיל וכבר נתבטלו המים ביין קודם שלשו העיסה", עכ"ל. והביאו השו"ע (סי' תסב ס"ג). ולכאורה מבואר מדבריו שההיתר של מים שנפלו ליין הוא עד שעת הלישה. דהא להדיא כתב הסמ"ג שאין לחוש למים משום שהתבטלו ביין קודם שלשו את העיסה, ומבואר שזהו הזמן הקובע. וכן העתיק בדיוק השו"ע. ואולם כמה אחרונים נקטו שההיתר הוא רק בשעה שהתבטלו המים ביין בשעת הבציר עד גמר עשיית היין, אבל לאחר מכן כבר יש לאסור. והביא דבריהם במשנ"ב (שם סק"י), וציין בבה"ל (שם ד"ה הואיל) שיש אחרונים שהתירו עד הלישה. ולכאורה הדברים תלויים בשני ההסברים הנ"ל. לפי ההסבר הראשון יש להחמיר בכל נתינת מים בעיסה, ואפילו כשהכניס מים לפני הלישה. אבל לפי ההסבר השני, יש מקום להחמיר רק כשכבר לש, דאז יתכן שנפילת מים במקום מסוים יכולה ליצור באותו מקום התססה כיון שהם מדללים את כוח הסוכר שבמי הפירות. אבל כשהם מתערבים קודם לכן ביין, אין חשיבות לדילול המועט כל כך, ואינם אוסרים את העיסה.

ביאור דברי הרא"ז בדין מי תפוחים ומי רימונים

והרא"ז (פ"ב ה"ו אות ז-ח) כתב וז"ל: "[ז] היין והדבש והחלב וכל השמנים והמשקים היוצאין מן הפירות, הרי הן בכלל מי פירות. אבל התפוחים והרימונים שהם חמוצים, נראה בעיניי שהמים שלהן מחמיצין, שכל משקה חמוץ מחמיץ ולוקין עליו ואין חייבין עליו כרת, כמבואר בקונטרס הראיות. ולא אמרו שאין מי פירות מחמיצין אלא כשאין בהן מים כל עיקר, אבל אם יש שם תערובת מים, אע"פ שאין חימוצן חימוץ גמור להתחייב עליו כרת, חייבין עליו מלקות, כמבואר בקונטרס הראיות. [ח] עיסה הנלוושת במים, מותר ללוש אותה בשמן או בשאר מי פירות, ואין חוששין שמא ימהרו חימוצה יותר מן המים, וכך היא שיטת רבינו

53. הכוונה למנהג הנזכר גם בשו"ע (יר"ד סי' שלט ס"ה): "מנהג לשפוך כל המים שאובים שבשכונת המת".

יצחק⁵⁴ ומורי זקני הרב⁵⁵. ויש שאוסרין, "עכ"ל. והו"ד גם בשלטה"ג (יב ע"א אות א). ומה שכתב בסוף דבריו אינו סותר למה שכתב קודם לכן שעירוב מים עם מי הפירות גורם להחמצה. דאמנם אין הוא ממהר את החימוץ יותר מן המים, אבל עכ"פ הוא מחמיץ, וכפי שכבר התבאר לעיל (עמ' רז) בדעת הר"ף. ומה שכתב ולא אמרו וכו', אינו עולה על תפוחים ורימונים אלא הוא עניין בפני עצמו. דלא בא הריא"ז לנמק בזה את העובדה שתפוחים ורימונים חלוקים בדינם משאר מי פירות, דברור שכשם שבתפוחים ורימונים מעורבים מים, כך גם ביין וחלב מעורבים מים. וכוונתו היא שכאשר כבר מי פירות לפנינו, רק כשאינן מים אחרים מעורבים יחד עמהם הם אינם מחמיצים, אבל אם מים אחרים מעורבים יחד עמהם, הם מחמיצים. וסיבת החילוק בין תפוחים ורימונים לשאר מי פירות אינה הימצאות המים אלא החמיצות.

יישוב קושיית המג"א על הריא"ז

ואולם המג"א (סי' תסב בהקדמה) כתב וז"ל: "כתב בשלטה"ג [דף רלח]: תפוחים ורימונים שהן חמוצים, משקה היוצא מהן מחמיץ, שכל משקה חמוץ מחמיץ. עכ"ל. ונראה לי שהוציא זה ממתניתין [פ"י דתרומות] תפוח שרסקו וכו'. אבל במנחות [דף נד] איתא בהדיא בגמרא ובתוס' דהוי מי פירות, וכ"כ הרמב"ם (הל' חמור"מ פ"ה ה"ב) והסמ"ג (לאוין עט): התפוחים ורימונים וזתים ודבש דבורים כלן הוי מי פירות, וכן כתבו הגמ"י [פ"ה] וסמ"ק [סי' ריט], עכ"ל. ולכאורה מה שהקשה על הריא"ז מהסוגיה במנחות אינו קשה כלל. דלא נאמר בגמרא שאין התפוח מחמיץ, אלא שחימוצו נחשב נוקשה ולא חימוץ גמור. והרי לזה גם הריא"ז מודה במפורש. הוא כותב להדיא: "שכל משקה חמוץ מחמיץ ולוקין עליו, ואין חייבין עליו כרת", עכ"ל. הרי שהוא מודה שאין בזה חיוב כרת. ומלשון המג"א נראה שכביכול הריא"ז טען שאין מי התפוחים נחשבים למי פירות. דכנגד דבריו הוא כותב: "איתא בהדיא וכו' דהוי מי פירות וכו', כלן הוי מי פירות". ואולם הריא"ז לא אמר שאין הם נחשבים למי פירות. אם זו היתה דעתו, היה דינם כחמץ גמור שיש בו כרת. וכל כוונתו היתה רק לומר שאין הם כמו שאר מי פירות לעניין זה שאינם מחמיצים כלל, דתפוחים ורימונים כן עשויים להחמיץ אלא שאין חימוצם חימוץ גמור, ולכן אין בו כרת אלא רק לאו.

54. הר"ף (י' ע"א-ע"ב).

55. הר"ד (פסקים, לו ע"א).

נראה שדין שמרי יין אמור גם כשלש ביין בלבד

והנה, יש לדון אם הנידון של שמרי יין בדברי התוס' הוא בכה"ג שהכניסו מים ולשו את העיסה במים, והחידוש הוא שאפילו שהעיסה מתחמצת יותר מהר על ידי דבר אחר, מתחייב עליה כרת, אך בעיסה שאין בה מים אין חיוב כרת, או שמא אפילו כשילוש את העיסה ביין, יתחייב כרת כשיחמיץ את העיסה בשמרי יין. דאפשר לומר שעד כאן לא נפטרה העיסה מדין כרת אלא משום שנילושה ביין, ואין כוח היין יפה לגרום חיוב כרת כשהוא בא יחד עם המים. אבל אם היין בא כשמרים יש לו חומרה יתירה, ויש איסור כרת אפילו שהעיסה נילושה רק ביין ללא מים. ובאמת גם בדין מי פירות אין מחמיצין, יש לומר דעד כאן לא קאמר ריש לקיש שאין חיוב כרת כשלש את העיסה ביין, אלא בכגון שלא הכניסו שמרים לעיסה. אבל אם הכניסו שאור לעיסה, בזה כולי עלמא מודו שמתחייבים כרת, בין אם הכניסו מים בעיסה ובין אם לא הכניסו מים בעיסה.

ונראה שיש הכרח להעמיד את דין שמרי יין אף בעיסה שנילושה במי פירות ללא יין. שהרי החידוש בדין שמרי יין הוא שמתחייבים גם על החמצה שהתרחשה שלא מכוח המים אלא מכוח גורם אחר, וכלשון הברייתא: "נתחמץ מאליו" ונתחמץ "מחמת דבר אחר". ואם כן, מה לי עיסה שיש בה מים אך הם לא פעלו חימוץ (אלא ההחמצה היא מחמת השמרים), מה לי עיסה שאין בה מים⁵⁶.

ביאור דבריהם לפי האפשרות שמדובר ברישא בלי מים

אמנם לפי זה צריך לבאר כיצד השוו התוס' בין הרישא והסיפא שבדבריהם. דהא סיימו התוס': "ולא דמי לעיסה שנילושה ביין דלית ביה כרת ויש בה לאו", עכ"ל. והרי הנידון הזה הוא דווקא בכגון שעירב מים בעיסה, דאם לא עירב מים, מותר לאוכלה לכתחילה ואין בה חשש חימוץ לשיטת התוס'. ואם נאמר שברישא מדובר אף בכגון שלא עירב מים, אם כן לא דמי הנידון של הרישא לסיפא, ולא היה מקום להשוות ביניהם. ומכך הוכיח מו"ר השמע שלמה (ח"ד או"ח סי' יג אות ד) שאף ברישא מדובר דווקא על עיסה שנילושה במים. ואולם נראה שאין זה מוכרח. דאפשר לומר שהתוס' רצו להשוות בין ההפרעה והפגימה בחימוץ כשמגבל את העיסה ביין ובין מה שקורה כשמחמיץ את העיסה בשמרי יין ולא בדרך ההחמצה הרגילה. ואין הכי נמי, שכאשר מדובר על גיבול העיסה ביין, מדובר בהכרח על כך שהוסיף גם מים, ואילו כשמחמיץ את העיסה בשמרי יין, לא בהכרח שמוסיף מים,

⁵⁶ וברור שלעניין עצם יצירת העיסה אין הבדל בין מים למי פירות, דשניהם מגבלים היטב את העיסה.

וכמבואר לעיל שמכיון שחייבים על חימוץ שאינו מחמת היין, אין כל סיבה לומר שמדובר דווקא על עיסה שיש בה מים. ועדיין ההשוואה נצרכת ובעינה עומדת, דהיה מקום לומר שאם כשמכניס מים ומגבל את העיסה במים, בכל זאת אין בזה אלא איסור לאו, ק"ו שלא יהיה בזה איסור כרת כשלא מכניס מים. ועל זה חידשו התוס' שאין לדמות מילתא למילתא, וחמורה החמצת עיסה על ידי יין אף כשהיין לבדו יותר מלישת עיסה על ידי יין כשמכניס לעיסה מים.

ביאור דברי הר"ש לפי האפשרות שאין מים בעיסה

ולכאורה היה מקום לומר שלפי דברי הר"ש דבחדא מחתא מחתינהו ליין ולשמרי יין, יש ללמוד שצריך שהעיסה תילוש דווקא במים. דאם לא כן, יצא שלשו את העיסה ביין והכניסו בה גם יין להחמצה, ומאי שנא יין ההחמצה מיין הלישה. אמנם אין זה מוכרח, דניתן לומר שכאשר מוכנס מעט יין עוד לפני הגיבול, הוא יוצר מציאות הדומה למה שקורה כשמכניסים את השמרים, דמתאפשרת תסיסה יותר מהירה בנוכחות מעט יין, וכפי שהתבאר לעיל, ומתרבה ביותר כמות פטריות השמר שמתסיסות את העיסה. ובזה היין לא שונה באופן מהותי משמרי היין. ואחר כך כשמתחילים לגבל וללוש את העיסה ביין, כבר מתחולל תהליך משמעותי של תסיסה על בסיס מה שהוכנס קודם לכן. ואם כן יתכן שאף הר"ש מתייחס גם למציאות שבה אין מים. ולפי זה הקושיה מתפוחים היא בקל וחומר: אם בנידון של תפוחים, שבהם יש בהכרח מים בעיסה, בכל זאת רואים שהחמצת התפוחים נחשבת רק כחמץ נוקשה, ק"ו שבנידון דיין ושמרי יין, שבהם אין הכרח שהוכנסו מים בעיסה, היה צריך להיות החמץ נוקשה בלבד. ובכל זאת רואים בברייתא שהוא חמץ גמור ומתחייבים עליו כרת. ועל כרחנו שיין שונה מתפוחים.

במנחות לא רצו להעמיד בכגון שהכניס שאור משום שהוא פוסל את המנחה

והנה, הגמרא (מנחות נז ע"א-ע"ב) מביאה ברייתא שמרבה מנחת נסכים לאיסור הקרבת חמץ, ומקשה על כך שמנחת נסכים נילושה רק בשמן ולא במים, ומי פירות אין מחמיצים. ולא העמידה הגמרא את דברי הברייתא בכגון שהכניסו שאור לסולת, אף שהתבאר ששאור יוכל להחמיץ אף ללא מים⁵⁷. והיינו משום שהוא פוסל את המנחה, ולכן לא היה ניתן להעמיד באוקימתא הזו.

57. בתערובת של סולת עם שמן ושאור יכול להיות חימוץ, שכן בסולת ובשאור יש אחוז מסוים של מים המאפשר זאת.

ז. דברי רבינו אפרים בר יצחק בעניין חימוץ בשמרים

שיטת רבינו אפרים בר יצחק שאין לחלק בין החמצה ללישה במי פירות

ובאור זרוע (ע"ז סי' קפב-קפג) איתא: "כתב רבינו אפרים בר יצחק זצ"ל⁵⁸, נחלקו עלי חכמי שפירא על אשר התרתי פת שנתחמץ בשמרי גוים כי הוגד לי בברור כי מכאן ואילך אינם מחמיצים אלא בשמרים המיובשים בחמה עד שהם כחרס", עכ"ל. ובהמשך כתב וז"ל: "ואחר כך נתתי את לבי להתיר אפילו פת שנתחמץ בשמרים לחין כגון קודם חנוכה. ואף על פי שיש בשמרים טעם, אינו יכול לאסור העיסה של הגוי, הואיל ואין בעיסה טעם יין. ואף על פי שנתחמצה מחמת שמרים, מחמת יין לא נתחמצה, ולא מחמת הטעם שנתחמצה שהרי מי פירות אינם מחמיצים. תדע, שהשמרים בלא יין מחמיצין, כגון שמרים יבשין, אף על פי שאין בהן טעם יין, אפילו הכי מחמיצין. אבל יין בלא שמרים אין מחמיץ כלל, שהרי לא היתה מתחמצת לעולם. נמצאת אומר עיסה שנתחמצה בשמרים של גוים לא נתחמצה מחמת יין אלא מחמת שמרים של יין, והשמרים בלא יין אין בהן איסור נסך, אם כן אמאי נאסור העיסה. ואם תימצי לומר יין עם השמרים מחמיצין ביחד, אף על פי כן העיסה מותרת, דהיינו דתנן (ערלה פ"ב מ"א) שאור של תרומה ושל חולין שנתערבו⁵⁹ ר' אליעזר אומר אחר אחרון אני בא וחכמים אומרים⁶⁰ כו'. הכא נמי הואיל דביין בלא שמרים, אין להחמיץ את העיסה", עכ"ל. ודבריו הובאו בהגהות אשרי (ע"ז פ"ב סי' כה), ושם סיים: "ונחלקו עליו רבינו שמריה ורבינו אברהם אפילו בראשונה ולא התירו פת שנתחמץ בשמרי גוי אלא אחר י"ב חדש", עכ"ל. ומבואר מדברי רבינו אפרים בר יצחק שהבין ששמרי יין אינם נחשבים ליין. ועוד מבואר דס"ל שיין בפני עצמו אינו מחמיץ את העיסה. והיינו דלא כמו שמבואר בתוס' הר"ש שאפשר להחמיץ עיסה גם ביין. ומבואר שמבין שהדין דמי פירות אין מחמיצין אינו מתייחס רק לעיסה שנילושה במי פירות, אלא גם לעיסה שהוחמצה במי פירות. והיינו בניגוד לדברי התוס' והר"ש שחילקו בין לישת עיסה ובין החמצת עיסה. וע"כ צריך לומר כך בדעתו, כי אם היה מבין שיש מקום לחלק ביניהם, כפי שהבינו התוס' והר"ש, לא היה מקום להוכיח מהדין דמי פירות שאינם מחמיצים שהיין המצוי בשמרי היין אינו יכול להחמיץ. ואמנם לפי ההבנה הראשונה בדעת התוס', שהחילוק בין שמרי יין ובין לישה ביין הוא ששמרי יין רב גובריהו להחמיץ מצד שהם שמרים, ולישה

58. ר' אפרים בר' יצחק בר' אברהם הזקן מרגנשבורג מבעלי התוספות, בן דורו של ר"ת.

59. במשנה איתא: שנפלו לתוך עיסה, לא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ, ונצטרפו וחמיצו.

60. במשנה איתא: בין שנפל איסור בתחילה בין בסוף לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ.

ביין אין בה כוח להחמיץ, שפיר יש להבין את דברי רבינו אפרים בר יצחק. דלפי חילוק זה באמת יתכן שגם אם היין ישמש להחמצה, ולא רק ללישה, עדיין לא יהיה בו כוח להחמיץ חמץ מוחלט שיש בו כרת. אבל כאמור, נראה שיש להעדיף להבין את התוס' כדעתו של הר"ש, שעיקר החילוק הוא בין לישה ביין והחמצה ביין. ולפי זה אין הדברים מתאימים לדעתו של רבינו אפרים בר יצחק.

ביאור דברי החק יעקב והתאמתם לדברי התוס'

והחק יעקב (סי' תסב סק"ה) הביא את דברי רבינו אפרים בר יצחק וכתב עליו וז"ל: "הנה לכאורה יש ללמוד מדבריו דעיסה שנילוש בשמרי יין לא נקרא מי פירות, רק דינם כמים שמחמיצים. אבל באמת דבריו תמוהים, דלמה לא נקראים השמרים מי פירות, דהלא מפירות ענבים קאתי, אף דלענין יין הוי ליה קיוהא בעלמא כמו שכתבתי לעיל [סי' תמב (סק"ד)] בתשובה, יעו"ש, מכל מקום מי פירות מקרי. ומה שמביא ראיה מהא דמי פירות אין מחמיצין, אין ראיה כלל, לפי שדרך להחמיץ בו עיסה שנילוש במים, והוי מי פירות עם מים דממהר להחמיץ. ובאמת גם לענין גוף הדין ביין נסך דעתו דחוויה מכל הפוסקים דלא קיימא לן כוותיה, כמבואר [ביורה דעה (סי' קכג סט"ו)], ואפשר גם כן מטעם שכתבתי, "עכ"ל. והנה, לפי מה שהתבאר בדברי התוס' והר"ש יש הבדל מהותי בין יין שלשים בו ובין יין שמחמיצים בו. דלכאורה זהו החילוק היחיד שאפשר לומר בין הרישא לסיפא בדברי הר"ש אחר שהוא מזכיר את היין בין ברישא ובין בסיפא. ואולם החק יעקב בדבריו אלה לא חילק בין הדברים. ופתח את דבריו ב"עיסה שנילוש בשמרי יין" והמשיך ב"דרך להחמיץ בו עיסה שנילוש במים". ואולם נראה שבכל זאת דברי החק יעקב יכולים להתאים לדברי התוס'. הוא טוען כנגד רבינו אפרים בר יצחק שאין להחשיב את שמרי היין כמים שמחמיצים. והנפקא מינה מבחינתו היא לגבי זה שאם מגדירים אותם כמים שמחמיצים, שיעורם הוא כשיעור הילוך מיל וגם מותר לכתחילה לערב את העיסה בשמרי יין אלה, כיון שאין כאן אלא עיסה רגילה שנילושה במים שמחמיצים. אבל אם הם מי פירות שעירבו בהם מים, הם ממהרים להחמיץ, ואין לערבם לכתחילה, וצריך לאפותם מיד אם התערבו. והחק יעקב לעיל (סי' תסב סק"ד) כתב שאם השהה עיסה עם מי פירות מעורבים במים בשיעור של פחות ממיל, נאסרו באכילה ומותרים בהנאה ובהשהיה לאחר הפסח. ורק לגבי זה הקפיד החק יעקב לומר שאין אפשרות להגדיר את שמרי היין כמים שמחמיצים. אבל לא התכוון החק יעקב לומר שבגלל זה לא יהיה בהם כרת אלא רק לאו או איסור דרבנן כדין חמץ נוקשה. דזה כבר תלוי בשאלה אם לשים את העיסה בשמרי היין או שמחמיצים אותה בשמרי

היין. וזה גופא חילוקם של התוס', ולא בא החק יעקב לחלוק על התוס'. ובאמת ברור שגם התוס' מודים שבשמרי יין לא נאסרת העיסה בעצם זה שמכניס את השמרים, אלא אם יאפה מיד בלי שום שיהוי כלל, לא יהיה בזה איסור חמץ. ואם כן לא בא החק יעקב אלא לומר ששיהוי זה אינו יכול להיות שיהוי רגיל אלא כזה של מי פירות שהתערבו במים, והוא גם אסור לכתחילה.

עיקר חידושו של החק יעקב להחמיר בשמרי יין כמי פירות ולאסור לערבם במים

ואולם לפי זה צריך לומר בדעת החק יעקב שבשאוור או בשמרים רגילים שאינם באים מפירות, יהיה שיעור החימוץ רק בשיהוי מיל. דאם נאמר שכל סוגי השמרים מזרזים את חימוץ העיסה וצריך לאפותם מיד, לא יהיה מובן לשם מה הוא הוצרך להגדיר את השמרים הללו כמי פירות שממהרים להחמיץ. תיפוק ליה שעצם העובדה שהם שמרים כבר אמורה לגרום להחמצה מהירה. ומכוח הקושיה הזאת היה צריך לומר שכוונתו להקל ולומר שמכיון שהשמרים הללו מוגדרים כמי פירות, לכן גם כשהם יבואו בתורת שמרים שבאים להחמיץ את העיסה, לא יהיה בהם איסור כרת אלא איסור חמץ נוקשה. ובעל כרחנו נראה שאי אפשר לומר בדעתו שכוונתו להקל כאפשרות האחרונה הנ"ל, כיון שמלבד מה שהדבר יסתור את דברי התוס', דזה עיקר חידוש התוס' בתחילת דבריהם שמתחייבים כרת על שמרים אלה, הדבר גם מוכח מעיקר דבריו. הרי רק בהמשך דבריו הוא מביא את הכלל דמי פירות אין מחמיצין, ובא לענות על השאלה כיצד הם יכולים להחמיץ. ואם כל מטרת דבריו היא להקל ולומר שהם מי פירות שאינם מחמיצים, לא יתכן שהכלל הזה יעלה ויבוא רק בהמשך כדבר חדש שלא דיבר עליו עד כה, כשדווקא כלל זה הוא היה היסוד לכל דבריו עד הנה. וכן משמע גם מהמשך דבריו שמתייחס לקולא של ר' אפרים בר יצחק בעניין יין נסך, ואומר שדבריו דחויים שם, ומשמע שגם כאן הוא רואה בדברי ר' אפרים בר יצחק קולא בחמץ. ולא נראה שהתהפכו הדברים ודווקא בין נסך ר' אפרים בר יצחק מיקל ואילו בחמץ הוא מחמיר לפי הבנתו. ולכן נראה עיקר בדעתו שבא להחמיר בשמרים ולדונם כמי פירות שמחמיצים מהר ולכתחילה אסור לערבם במים, ולא כמים שמחמיצים רק בשיעור הילוך מיל ומותר לערבם לכתחילה.

קושי בהבנת הבאה"ל בדעת החק יעקב

אמנם השו"ע (שם ס"ג) כתב וז"ל: "מותר ללוש ביין אף על פי שאי אפשר לו בלא טיפת מים שנופלת בשעת הבציר, ואף לכתחלה רגילים ליתן מים בשעת הבציר", עכ"ל. והבאה"ל (שם ד"ה ללוש ביין) כתב על דבריו וז"ל: "אבל בשמרי יין הוי חמץ גמור [אחרונים, וכמו שכתב בתוספות [כ"ח ע"ב], דלא כחק יעקב]", עכ"ל. והנה, הנידון שעליו מדובר בשו"ע הוא בדווקא כשאין מים בעיסה, וכל הדיון הוא על עצם העובדה שמשמשים ביין על אף שמעורבים בו מעט מים משעת הבציר. ואם כן לכאורה גם ההנגדה שמנגיד לכך הבה"ל את שמרי היין, אמורה להתייחס למציאות שבה אין מים בעיסה. וכוונתו לומר שאף שכתב השו"ע שכשלוש ביין בלי מים אין לחוש, ויכול להשתוות אפילו כל היום, וכפי שכתב השו"ע קודם (ס"א), בכל זאת אם משתמש בשמרי יין, תהיה העיסה חמץ גמור, וכפי שמבואר בדברי התוס' והר"ש. ואולם לפי המתבאר, נראה שהחק יעקב אינו חולק על כך, ואף הוא מודה שיש חימוץ גמור בשמרי יין. ומה שכלל שמרי יין בכלל מי פירות אינו בא לומר שהחימוץ שלהם אינו גמור, אלא רק לומר שהם גורמים לחימוץ מהיר כמו במי פירות.

סיכום שיטות הראשונים והכרעת ההלכה בדיון חימוץ במי פירות ובשמרים

נחלקו הראשונים בדיון עיסה שנילושה במי פירות ללא מים. לפי רש"י, הרמב"ם, ר"י הזקן, הראב"ן, הר"ן וסיעתם, הם מחמיצים לחמץ נוקשה, ולפי ר"ת, הר"ש משאנץ, הר"ד, המאירי וסיעתם, הם אינם מחמיצים כלל. ובדעת הר"ף והרא"ש אין הכרע בעניין זה. ומדברי רש"י והרמב"ם נראה שהאיסור שיש בעיסה שהחמיצה במי פירות לבד הוא מדאורייתא. ולהלכה נראה שיש לנקוט כשיטת רש"י והרמב"ם וסיעתם הן משום שספק דאורייתא לחומרא, הן משום ששיטתם מתיישבת יותר בסוגיות הגמרא. דהגמרא כרכה זו בזו את סוגיית ההחמצה במי פירות עם סוגיית מצה עשירה שאין יוצאים בה ידי חובה בליל הסדר, ודין מצה עשירה אינו תלוי בתוספת מים, וכן מתיישבות סוגיות נוספות ברווח לפי שיטתם וכפי שהתבאר.

בגמרא התרבה חימוץ על ידי דבר אחר לאיסור כרת, וביארו התוס' דהיינו חימוץ בשמרי יין, והר"ש הוסיף אף חימוץ ביין עצמו. מדבריהם נראה שדין זה חל גם בעיסה שנילושה במי פירות וללא מים, שלשיטתם היא לא הייתה מחמיצה כלל אלמלא הגורם המחמץ.

ח. יישום הדברים במציאות זמננו

המציאות בימינו של אפיית עוגות עם אבקת אפייה

והנה, בימינו אופים לפסח מוצרים שיש בהם קמח חיטה כאשר הלישה נעשית בחומרים כמו יין או מי פירות שונים. ונוהגים להכניס לתוכם גם אבקות אפייה שונות כדי להתפיח את העיסה ולשפר את טעמה. המוצרים הללו מיועדים לכל הנוהגים כדעת השו"ע שמיקל כשיטת ר"ת וסיעתו באפייה לכתחילה של עיסה שנילושה במי פירות. אבקת האפייה מתפיחה את העיסה על ידי כך שהיא מתפרקת בתוך העיסה, ומשתחרר ממנה גז פחמן דו חמצני הנכלא בתוך העיסה. בניגוד לשחרור הגז הזה על ידי פטריות השמר בקמח ומים, שבהן הגז המשתחרר הוא תוצר של פירוק הסוכרים שפורקו קודם לכן מהעמילן שבקמח, כאן הגז הוא תוצר של פירוק אבקת האפייה עצמה ולא של הקמח. התפחה כזו יכולה להתקיים גם במוצרים אחרים שאינם מקמח חיטה, כגון בקמח תפוחי אדמה. כיון שבתפוחי אדמה או בקטניות אחרות אין גלוטן, משתמשים בחלבון של ביצה או באצות ים או בחומרים מייצבים אחרים כדי לייצר מעטה שיכלא את הגז בתוך העיסה. ישנם שני סוגים של אבקות אפייה. סוג אחד מבוסס על אמוניום בי קרבונט שאיננו מתפרק אלא בחום התנור, והסוג השני הוא סודיום בי קרבונט שיכול להתפרק גם בסביבה חומצית בחום החדר. אחד מהתוצרים של פירוק החומרים הללו הוא המים, שמהווים 23% מכלל התוצרים. אבקת האפייה עצמה מהווה כ-10%-5% מכלל התערובת של הקמח והמים או מי הפירות.

הסברה המרכזית להקל באבקת אפייה

והבנין אב (ח"ד סי' כד-כה) סבר שמן הראוי להחמיר לאסור את השימוש בעוגיות אלה משום שיש לחוש בזה לחמץ גמור, הן מצד החומרים המתפחים והן מצד המים. ואולם מו"ר השמע שלמה (ח"ד א"ח סי' יג) כתב להתיר את השימוש באבקה זו. והסברה המרכזית להקל בהתפחה זו היא שהגז המגיע מאבקת האפייה הוא חיצוני לגמרי, ואינו קשור לעיסה עצמה. והעובדה שהוא מנפח את העיסה גם בקמח תפוחי אדמה, מעידה לשיטתו על כך שלא זו ההתפחה שאסרה התורה, דברור שבקמח תפוחי אדמה לא שייך חימוץ כלל.

קושי בסברה זו

ואולם לכאורה סברה זו אינה מובנת. שהרי כדי שיחול שם חימוץ על העיסה צריך שיתקיימו שני תנאים: האחד, שהעיסה תתפח בגלל הגז שמנפח אותה, והשני, שכליאת הגז הזה תישמר בעיסה על ידי העיסה עצמה. אם כליאת הגז מתאפשרת על ידי הוספה של חומרים אחרים שאינם מגוף העיסה, אין התפיחה מתייחסת לעיסה, ופנים חדשות לגמרי באו לכאן, והעיסה כשלעצמה אינה נחשבת כמוחמצת. ולפי זה מה שניפוח קמח תפוחי אדמה אינו נחשב חימוץ של תפוחי האדמה, אינו משום שניפוח על ידי גורם חיצוני לא שמיה חימוץ, אלא משום שכליאת הגז בעיסה נעשית על ידי גורם חיצוני כמו חלבון הביצה או חומרים מייצבים אחרים. ומשום שאין בכוחו של קמח תפוחי האדמה ליצור את שימור התפיחה הזו בכוחות עצמו, אין הוא נחשב חמץ. ולפי זה אם עושים את אותו תהליך בקמח חיטה שבו יש גלוטן, ומנפחים את העיסה על ידי גורם חיצוני, אבל כליאת הגז מתאפשרת בגלל הגלוטן שבעיסה עצמה, יחשב הדבר כחימוץ של העיסה⁶¹. ובאמת נראה שלפי כל מה שהתבאר בסימן הקודם ובסימן הנוכחי שהחמצה היא מציאות פיזית מסוימת שהתורה אסרה, ולא דין שתלוי בתהליך בלבד, ולפי מה שהתבאר לעיל שאף החמצה על ידי דבר אחר אסורה, אין אפשרות להתיר החמצה רק משום שהתהליך שגרם לה היה שונה מהמציאות הרגילה של החמצה. דסוף סוף נוצרה כאן מציאות של החמצה, והתורה אסרה החמצה. ואם כן יש לקבוע שדין אבקת האפיה שגורמת להחמצה הוא כדין שמרי יין.

המים שנוצרים מפירוק אבקת האפייה אמורים גם הם לגרום החמצה

ומלבד זאת כבר התבאר לעיל ששיטת הרמב"ם וסיעתו היא שאפילו בכמות מים כלשהי כבר מוחמצת העיסה. והרי בנידון דידן יש כמות מים שמתפרקת בתוך העיסה. ולשיטה זו, העיסה נעשית חמץ גמור גם אם כמות האבקה היא רק 5% מהעיסה, שזה השיעור המינימלי שתמיד קיים כמשתמשים באבקה זאת. ואם האבקה היא יותר מ-7.3% מהעיסה, ושכיחות העיסות שזהו שיעור האבקה שבהם,

61. ולפי זה יש לדייק יותר לגבי מה שנידון לעיל (עמ' קנה ואילך) בשאלה מדוע תפיחת אורז אינה חימוץ אלא סירחון. לפי האפשרות הראשונה כאן (שתפיחה מצד עצמה אינה החמצה), הרי זו באמת הסיבה שתפיחת אורז אינה חמץ, וכפי שהתבאר שם. ולפי האפשרות השניה (שתפיחה יכולה להיחשב כהחמצה), הסיבה שתפיחת אורז אינה חימוץ היא שתפיחתו היא שלילית, וכפי שהתבאר בסוף הדברים שם. ועוד יש לציין שתפיחת האורז אינה עומדת בפני עצמה, אלא יש לכסותו ביד כדי לשמור על התפיחה.

המים הנוצרים ממנה מהוים כבר יותר מאחד משישים בעיסה. וזה אסור אפילו לפי מה שכתב הפמ"ג. ואולם כאמור, יש לנקוט כעיקר כדברי הרמב"ם, שאפילו במים כלשהם יש החמצה גמורה.

ויש להעיר שאין הדברים דומים להימצאותם של מים ביין ובמי פירות, דהמים שנמצאים במי פירות ממשיכים להיות חלק מההרכב הכימי של מי הפירות ואינם עומדים לבדם, גם בשעת הלישה והאפיה, ולכן אפשרות ההחמצה שלהם היא פחותה, ואילו המים הנפלטים מאבקת אפיה אינם שונים ממים רגילים העומדים בפני עצמם ומחמיצים את העיסה.

אין זה משנה אם האבקה מתפרקת בתנור או בחום החדר

ועוד יש להעיר שאין זה משנה אם האבקה מתפרקת בתנור או בחום החדר. דלא מיבעיא אם היא מתפרקת עוד לפני שהעיסה נכנסת לתנור, דיוצא שהמים נוצרים עוד לפני האפיה ויש לאסור, אלא אפילו במציאות שבה המים מתפרקים רק בתוך התנור, סוף סוף מוכרחים להניח שהגלוטן עדיין אינו מושבת, והוא ממשיך לתפקד ככולא הגז עד שמשתנה מבנהו. דאם השיבוש והשינוי במבנהו היה מתרחש לפני פירוק המים ושחרור הגז, הגז לא היה מספיק להיכלא בתוך העיסה, כי כבר לא היה מה שיכלא אותו, ואבקת האפיה לא היתה פועלת את פעולתה.

ואמנם בתנור עצמו האבקה מתפרקת בחום של שישים מעלות, ורוב פטריות השמר מתות כבר בחום של 40 מעלות, אבל אין זה אלא רוב, ויש פטריות שנסארות עד חום של שמונים מעלות; ועוד, דהתחממות העיסה אינה אחידה ומהירה, ועד שכל חלקי העיסה מתחממים לחום התנור עובר זמן רב, המאפשר לפטריות השמר לפעול את פעולתן ביתר שאת, שכן בחום שאינו הורג אותן הן משגשגות ומחמיצות במהירות.

ספקו של רש"י בהחמצה על ידי חלבון ביצה והכרעת תלמידו

ובנידון של חימוץ על ידי חלבון ביצה הביאו הראשונים (תוס' פסחים לה ע"ב ד"ה ומי פירות, ועוד ראשונים על אתר) את ספקו של רש"י. וז"ל הדברים במקורם (מחזור ויטרי הל' פסח סי' מג, בהנד"מ סי' כג; וכן הוא במקבילות: הפרדס סי' קכט, סידור רש"י סי' שעא, האורה ח"ב סי' לו): "שאלו את ר' אם מותר ללוש בבצים בפסח, אם יש בהן משום חימוץ או לא, ולא אמר ר' בדבר לא איסור ולא היתר. איסור לא אמר, שאינו יודע אם דרך ביצים להחמיץ יותר ממים, שהרי אין לישה בלא מים, ומים אין

מחמצין את העיסה כל זמן שעסוקין בו. והיתר לא אמר, לפי שעיסה הנלושה בבצים עבה ונפוחה יותר משאר עיסה, ויש לחוש כי שמא דרך ביצים להחמיץ יותר ממים, ושמא הלש בבצים אי אפשר בלא חימוץ, ואין בידו לשומרה מחימוץ (כדי) [כמו] לישת מים. דאיכא למאן דבעי לאוקומי בפסחים אין לשין ביין ושמן ודבש משום חימוץ, מכלל דאיכא מילתא דמחמעא יותר ממים, ואי אפשר לשומרה מחימוץ אפילו בעודו עסוק בה. וכדומה אני דמה שהעיסה נעשית עבה מפני הביצים אין זה חימוץ, שאפילו עושין פת מפירורי פת נעשית עבה כמו כן, עכ"ל. וכידוע, ההקצפה שנוצרת בחלבון הביצה בנויה על כניסת אויר מבחוץ וכליאתו על ידי החלבון של הביצה. וזו הסיבה לכך שההתפחה הזו מתאפשרת גם בפירורי פת. דאע"פ שבגלל חום האפייה הגלוטן הקיים בפת הושבת לחלוטין מיכולתו לכלוא את הגז הנאצר בעיסה, עיבוייה של העיסה מתאפשר בגלל החלבון של הביצה שהוא חי ופעיל. ולפי זה ניתן להבין בשתי אפשרויות את ההכרעה של תלמיד רש"י שהכריע על פי דעת עצמו את ספקו של רבו. ניתן לומר שהוא סבר שאכן אין לראות את ההתפחה הנוצרת מאויר שמגיע מבחוץ כהחמצה של ממש. אבל ניתן לומר שהוא סבר שמכיון שחלבון הביצה הוא זה שאחראי על ההתפחה הזו, אין להחשיב את ההתפחה כחימוץ, ולפי הבנה זו אם ההתפחה היתה נגרמת על ידי אוויר שמגיע מבחוץ בצירוף למעטה גלוטן של הפת שהיה אוצר את האויר, הדבר היה נחשב לחימוץ.

ביאור ספקו של רש"י

אמנם רש"י עצמו הסתפק בדבר. ומבואר שהוא כן החשיב את ההתפחה הזאת של הביצה כהחמצה. ולכאורה עד כאן לא הסתפק רש"י אלא רק אם ביצה מחמיצה יותר ממים, כיון שרואים שהיא מתפיחה את העיסה יותר ממים, או שיש לדון אותה כמים. אבל לא עלה על דעתו לומר שאין היא מחמיצה כלל, כיון שמהות התפיחה היא שונה משל מים. ונראה לכאורה מדבריו שלא היה איכפת לו מזה שהתפיחה מגיעה מבחוץ. ונראה שהוא לא קיבל את הכרעת תלמידו בספק זה, כיון שלדעתו אין לדמות מילתא למילתא, ואין לקבוע ש"מה שהעיסה נעשית עבה מפני הביצים אין זה חימוץ". אמנם כשמשתמש בביצה לעיסה של פירורי פת העיסה מתעבה, אבל זה כשלעצמו אינו מכריח ומוכיח שאם ישתמש באותה ביצה בעיסה של קמח, הדבר לא ייחשב לחימוץ. דזה שהדבר יכול ליצור אותה מציאות גם בדברים שבהם לא שייך חימוץ, לא מלמד שכאשר נוצרת המציאות הזאת בדברים שיש בהם חמץ, אין תפיחתם נחשבת לחימוץ. ואלבא

דאמת צדקו דבריו, דבעיסה של קמח, הגלוטן חי ופעיל לא פחות מהחלבון של הביצה⁶².

ביאור דעתו של ר"ת

ור"ת (תוס' שם) לא הסתפק בספקו של רש"י והתיר בשופי, ומאופן הבאת דבריו בתוס' נראה שסבר לשיטתו שכל עוד מדובר רק על מי פירות בלי מים, אין לחשוש בהם לחימוץ כלל, ואף אם יעבור זמן רב. וסבירא ליה שלא מצינו דבר שמחמיץ אלא רק מים⁶³. ונראה שהיה ברור לו שאין להחשיב את התפיחה והעיבוי שהביצה פועלת לחימוץ כלל. וגם בהבנת דעתו יש שתי אפשרויות. ניתן לומר שהבין בפשיטות שאין להחשיב תפיחה שבאה מבחוץ כהמצה. אבל ניתן לומר גם שלדעתו העובדה שהתפיחה נוצרת גם בגלל החלבון של הביצה, הרי זה כזה וזה גורם, ומותר.

חילוק בין בועות האויר שישנן במצות ובין חימוץ מחמת דבר אחר

ואמנם בכל מצה ישנן בועות אויר, וצריך להבין מדוע ההתפחה הזו אינה נחשבת חימוץ. ובמנהגי מהר"ל (הל' אפיית מצות סי' כט) איתא: "נאמר למהר"ש על מהר"ם מאודנבורק איך שאסר מצה שעלתה באפייה, ואמר מהר"ש שאסר שלא כדין, כי מה יש לחוש בזה אם היתה נפוחה מחמת אפייה. והראה למהר"ל מצה אפויה שעלה בה קרום למטה כמלא אגרוף והתיר, ואמר: דוקא אם נפוחה היתה באמצעיתה מחמת האפייה אז אסורה, אבל האי קרום מיחשב כהני כל קרומים העולים על כל דקר ודקר של המצה". ומבואר שנחלקו הפוסקים בדין מצה שנפוחה באמצעיתה, אך כולם מודים שישנה תפיחה טבעית שאינה בכלל האיסור. ובאמת נראה פשוט שיש לחלק בין אויר שיצא במהלך האפיה מתוך הבצק ועומד בפני עצמו, שזה הגורם לבועות אלו, ואין הוא נחשב חלק מהבצק עצמו; ובין ניפוח כללי של הבצק עצמו, כשהאויר מצוי בתוכו והוא חלק ממנו, והרי הוא ככל הדברים

62. אולי הדבר תלוי במחלוקת הראשונים אם זה וזה גורם שיותר בדיעבד, היינו גם כשיש בכוח האיסור לגרום לבד לתוצאה ויש בכוח ההיתר לגרום לבד לתוצאה. לדעת התוס' בע"ז (מט ע"א ד"ה עד שיהא; סח ע"ב ד"ה לר' שמעון) בכה"ג לא אמרינן זה וזה גורם מותר, ויש לאסור. ולדעת התוס' בפסחים (כז ע"א ד"ה עד) בשם הר"ש מבואר שאף בכה"ג מותר. ונפק"מ לגידון דידן שחלבון הביצה והגלוטן יכולים כל אחד בפני עצמו לכלוא את הגז בתוך העיסה.

63. ולחלק מהראשונים ההולכים בשיטתו גם תפוחים ורימונים.

שבעולם שיש בהם חללים ואוירים, והם מהוים חלק מהותי מגוף הדבר שבו הם נמצאים.

הלכה למעשה

ועכ"פ מידי ספק דאורייתא לא יצאנו אם התפחה שנוצרת על ידי גז שבא ממקור חיצוני היא סברה להקל. וכיון שכך, אפילו את"ל שאין איסור חימוץ במי פירות כשאין מים בעיסה, עדיין יש לומר שכאשר חזינן שהעיסה תופחת משום כך, יש בזה ספק דאורייתא, אף לסיעת הראשונים שמקילה במי פירות. ולא צריכא למימר שיש להחמיר לפי רש"י והרמב"ם וסיעתם שאסרו חימוץ במי פירות אפילו ללא מים, ולעיל (עמ' 70) התבאר שלמעשה יש לנקוט כשיטתם. ומלבד זאת מצטרף גורם נוסף לאיסור, והוא המים שנוצרים כתוצאה מהפירוק של אבקות האפיה. ולא מבעיא לפי פשוטות הרמב"ם שדי בכלשהו מים כדי לאסור, אלא אף לשיטת הפמ"ג שהמים בטלים בשישים, שכיח טובא שכמות המים הנפלטים מאבקת האפיה אינה בטלה בשישים בעיסה. ואם כן נראה שיש כאן גורמים שונים המצטרפים להחמיר באיסור דאורייתא, ולכן נראה שיש לאסור את השימוש בעוגיות מהסוג הזה.